

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

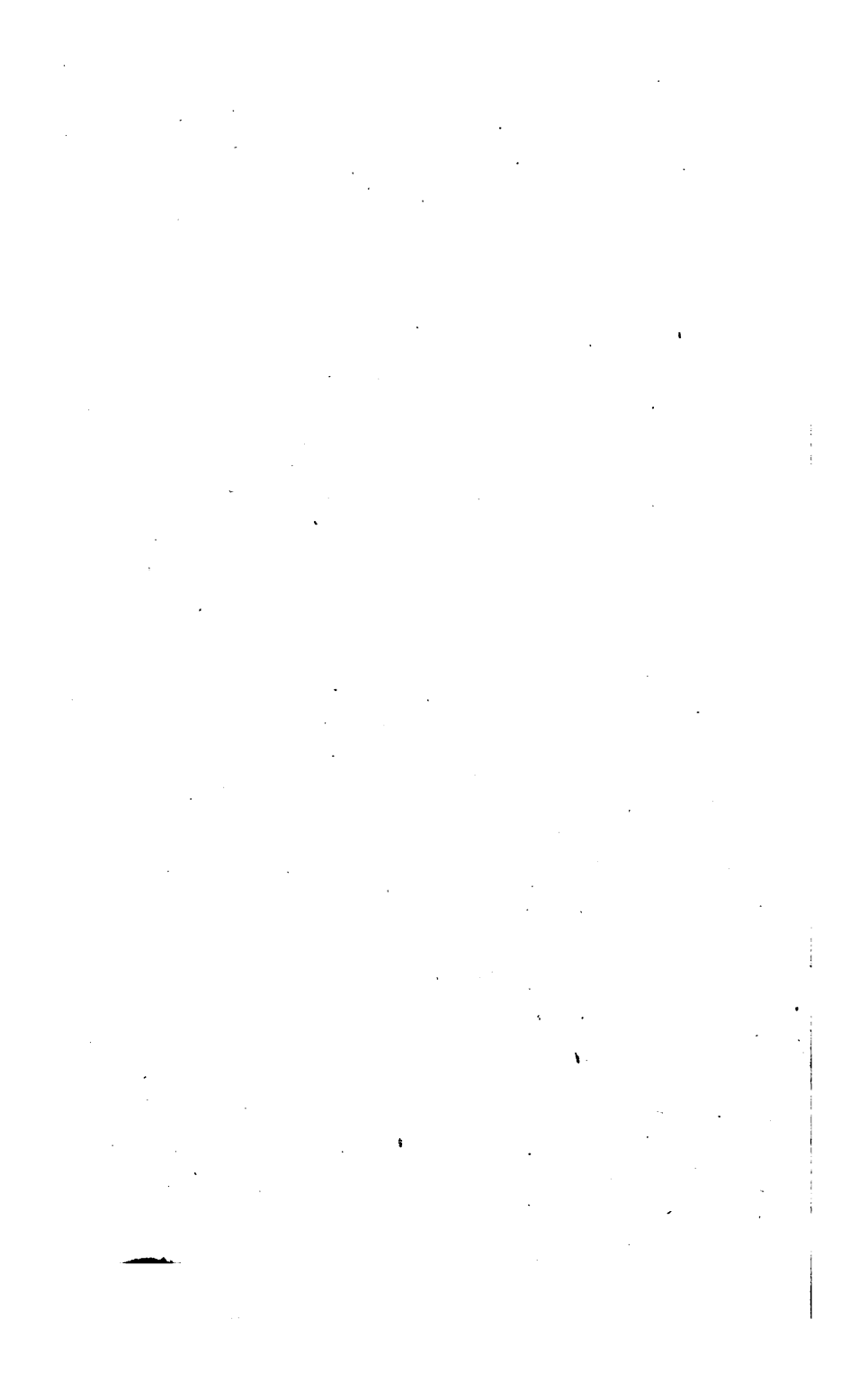
- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

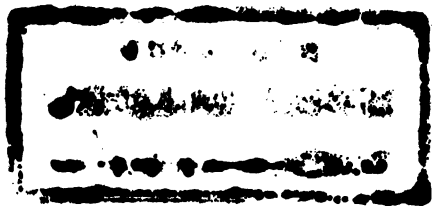

2 = 0

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Ա Ջ Գ Ա Յ Ի Ն

Ե Ր Կ Ա Մ Ե Ա Յ Ա Ն Ց Ի Ց

Կ. ՊՈԼԻՍ — ՏՊԱԿԻՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ
ՈՒՋՈՒՆ ԶԱՐԵԸ ՓՈԳՈՑ, ՆԷՐԻՑ ՓԱՆԱ ԽԱՆ, ԹԻՒ 43

Chilinkirean, Hakobos

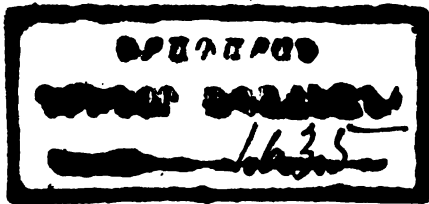
Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Patmutiwn azgayin
erkameay... Ա.ԶԳԱՅԻՆ

ԵՐԿԱՄԵԱՅ ԱՆՑԻՑ

751

156+160 P.

ԳՐԵՑ

ՅԱԿՈՐՈՍ Կ. ԶԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

ՆԱԽԿԻՆ ԱԻՆԳ ԹԱՐԳՄԱՆ Ս. ԱԹՈՒՈՑՆ ԵՐՈՒՍԱԳԻԾԱՑ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԱՐԱՄԵԱՆ

1866

իրեն Արխանգելսկի Գաղափարի Ինստիտուտի
Վարչախոսի Կարգով Արխանգելսկի Գր.
208 ԴԴԻ 1 Ալբր-ցառ

Grad

EREN

251

BUHR

Ով որ չար կ'գործէ՝ անիկայ լոյսը կ'ատէ, և լոյսին
քովը չը գար, որ իր գործքերը չ'յանդիմանուին. բայց
ան որ ճշմարտութիւն կ'գործէ՝ լոյսին քովը կուգայ, որ
իր գործքերը յայտնի ըլլան՝ թէ Աստուծով գործուեցան:

ՅԻՍՈՒՍ ԲԻՍՏԱՆՍ.

յԱւես. Յովհ. Գ. 20.

GRAP
FREN
951
01.00

Յ Ա Ռ Ա Չ Ա Ր Ա Ն

Յուշ լիցին քեզ աուրքն անցեալ իմացա-
րուք զամս ազգաց մինչև յազգս.

Բ. Օրի. ԼԲ. 7.

Պատմութիւնը կամ պատմագրական տեղեկութիւնը ի սկզբա-
նէ հետէ մարդկային սեռի մեծ կարևորութիւն , օգուտ և շահ
ունենալուն համար՝ համայն լուսաւորեալ ազգաց առջև մեծ
համարում , յարգ և պատիւ ստացած է :

Նա կաւանդէ ապագայ սերունդին՝ մարդկային ընկերութեան
անցելոյն մէջ կատարած գործողութիւնները կամ արարքը :
Նա հայելի մ'է անցեալ դէպքերու , որոն մէջ պայծառ կտես-
նուին ազգի մը բարեկարգութեան և յուսադադիմութեան հա-
մար ձեռք առած փորձառական միջոցներն ու գործքերը , ցու-
ցուցած յարատև ջանքը և բռնած ընթացքն ու վարմունքը :
Նորա մէջ կտեսնուին շատ մը ազգերու անկումը և այլոց
կանգնումը : Նա կ'անմահացնէ մարդկային ընկերականութեան
բարեկեցութեանն ու երջանկութեանը համար աշխատողներու
անուններն ու բարի գործքերը , և կ'մահացնէ նորա եղծմանն
ու ապականութեանը համար ջանացողները , իրենց ապիրատ և
զարշէլի ու զգուէլի արարքով : Մէկ խօսքով՝ նա է աշխարհիս
վրայ մարդկային զանազան ցեղերու կամ ազգերու և լեզուներու
բարեկարգութեան , յուսադադիմութեան և կրօնկութեան
մէջ ընթանալու մէկ հատիկ փորձաքարն ու առաջնորդը : Մեր
այս ըսածները երկար ապացոյցներու կարօտ չեն :

Դարուս զանազան ազգաց կամ սերունդներու ներկայ դրու-
թիւնն ու վիճակը լիապէս կ'համոզեն զմեզ , որ նոցա սեպհական
պատմագրութեանց մէջ յիշատակածները իրենց անմխտելի
ստուգութիւնը ունին : Նոյն իսկ մեր ազգին այժմեան դրու-
թիւնը , վիճակն ու կրած փոփոխութիւնը կենդանի վկայ մ'է
մեր ազգային պատմութեան ստուգութեանը :

Տիեզերքի արարիչն անգամ ուսոյց՝ պատմութեան մարդկային ազգի ունեցած կարևորութիւնն ու օգուտը Մովսէսի պատմագրութեան միջոյաւ . և հետզհետէ պատմական տեղեկութեան կարևորութիւնն ու օգտակարութիւնը այն աստիճան զգալի եղաւ բոլոր ազգաց մէջ . որ այս օրուան օրս մեծ ընդարձակութիւն, յարգ ու արժէք ստացած է համայն քաղաքակիրթ և լուսաւորեալ ազգերէն :

Այսու համոզմամբ և ազգասիրական պարտականութենէ իսկ շարժեալ՝ կարևոր և պատշաճ համարեցինք ի լոյս բնծայել սոյն փոքրիկ և համաուօտ Երկամեայ ազգային անցից պատմութիւնը . պատմութիւն մը՝ որուն մէկ ամենազնոցին կէտն անգամ մոռացութեան փոշիին ներքև թաղուած ինուըը չէինք յօժարէր՝ ևՅէ համառօտութիւնը ներելու ըլլար, Յէ և նորա շատ պարագայները արդէն ազգային լրագիրները ժամանակին հրատարակած են :

Սոյն ստիպողական և ամենակարևոր ձեռնարկութեան նըպատակն ուրիշ բան չէ, բայց միայն բանալ այն ազգաուէր ճիզվիթ մեքենականութեան գազտնածածուկ դուռը և իմացնել անաչառապէս համօրէն լրութեան ազգիս՝ այն ազգակործան դարանակալութիւնը, որ դժբաղդաբար բաւական տարիներէ հետէ մեր Հայաստանեայց Ս. Սկեղեցւոյն կործանումը փութացնել կշանայ, և Աղգին ամբողջութեանը մտի կսպառնայ և նորագոյութիւնը աշխարհիս երեսէն իսպառնպուռ ջնջելու նպատակաւ ամեն ջանք ի գործ դրած է ու կղնէ :

ԵՅէ մեր սիրելի ազգայինք սոյն փոքրիկ աշխատութեան մէջ պարունակուած և ազգերնուս այս վատառողջ և վտանգաւոր վիճակէն՝ կենաց ապահով, ողջպահիկ և երջանիկ վիճակի մը փոխարկուելու զարման ցուցուած դիտողութիւնները, առաջարկութիւնները և խորհուրդները՝ (որոնք արձնութեան լուսաւորութեան և բարեկարգութեան շաւղին մէջ ընծանալ ուղող աղբի մը կենսական տարերքն են,) անկողմնասէր ոգւով և ուշադրութեամբ կարդան, և միաբան սիրով աղգին յառա-

Չգիտութեան հետևելու համար ամեն շանք, փոյթ և աշխատանք չխնայելը իրենց վրայ անհրաժեշտ պարտք մը զգան և ճանչեն և Անոր հոգ Տանին, զոյզնաբեայ գործոյս աշխատողն ալ իւր ըզձին հասած կըլլայ. որոց ամենեցուն բարօրութեան և յարատև երջանկութեան միշտ փափաքող ըլլալով ի սրտե՛

Մնամ անձնուէր պաշտօնեայ սիրելի Ազգիս:

Յ. Վ. ԶԻԼԻՆԿԻՆԱՆ
Նախկին Աւագ քարզման
Մրբոյ Արտոյն Երուսաղիմի

Բ Ա Ն Ա Լ Ի

ԱԶԳԱՒԵՐ

Մ Ե Ք Ե Ն Ա Կ Ա Ն Ո Ի Թ Ե Ա Ն

Մեր բուն նիւթը դեռ չ'սկսած, պատշաճ կրհամարիմք հոս փոքր ինչ տեղեկութիւն տալ ընթերցողայ, նախ՝ ճիգ վիթրքեան ինչ ըլլալուն վրայօք, որուն գաղտնիքն ու ոգին թէպէտ շատերուն ծանօթ է, բայց կան որովհետև այնպիսիք ալ՝ որ այս աշխարհակործան ընկերութեան ստակալի չարութեանց և վնասուց վրայ տեղեկութիւն ստանալ կուզեն, հարկադրեցանք վճիտ և պարզ գաղափար մը տալու համար, սոյն համառօտութեան մէջ պէտք եղածին չափ ալ անոր վրայօք խօսիլ ըստ կարի, որով դիւրին ըլլայ ամէն Հայու անցած օրերուն մէջ ծագած Ազգային դժբաղդ խռովութեան պատճառն ու շարժառիթը տեղն ի տեղօք իմանալ:

Ասիկայ յայտնի և պարզ ճշմարտութիւն մ'է նախ և յառաջ թէ՛ բոլոր բրիտանեայ Ազգաց և Տէրութեանց միանգամայն երկպառակութեան և աղետից և շատերուն իսկ թշուառութեան և հեծեծանաց էն առաջին և զլիաւոր պատճառ Պապականութիւնը եղաւ (1), որն որ խել մը դարերէ ՚ի վեր

(1) Վասն զի բռնակալութեան միակ պայմանն եղող « բաժանեան . զի տիրեցես », չոր սկզբունքը ձեռք առնելով, ՚ի նպատտ դժոխային անյագ բազմանքի մը. այն է հաւաքիսհաւիճ ծիւղեհալայութեան. (որն որ միայն Ամենակալին Աստուծոյ վերապահուած ըլլալով, աշխարհիս և ոչ մէկ կայսրը ոնգամ կարող չէ զանի յափշտակել երբէք.) եղծեց տականեց Աւետարանական ճշմարիտ սիրոյն վարդապետութիւնը, լուծեց բրիտանեական սիրահաղորդ բարոյական միութեան կապն ու դաշինքը. և յաջորդաբար տասներկու Աւաքեալներէն սերեալ՝ տասներկու

խոնարհութեան Աստուծոյն երկնաշու շաւիղէն խոտորելով՝ հողերը և մարմնաւոր խառն ԱՇԽԱՐՀԱԿ ԱԼՈՒԹ ԵԱՆ մը ճամբայ բռնած ըլլալուն, քանի մը հարիւր տարի կայ՝ որ մեր Ազգին մէջ ալ սպրդելու հնարը գտաւ :

Մոլեռանդ եկեղեցականաց և համանման իշխանաւորաց բիրտ և բռնաւոր վարմունքը Պապականութեան զօրանալուն պատճառ եղաւ : Համայն Ազգիս գլխուն անձիւ չարիք հասնելէն ետքը, դժբաղդաբար Ազգին մէջէն մաս մը անջատելով զատ ժողովուրդ մը ձևացաւ :

Այս ամստասլի եղելութիւնը բոլոր Ազգայնոց ծանօթ ըլլալուն, անոր վրայօք խօսիլն աւելորդ կըսեպենք : Սակայն ժամանակէ մը ՚ի վեր Ազգին մէջ նիզովիքական զաղտնի ընկերութիւն մը կը նշմարուի . որ աննշմարելի մնալ կը ջանայ ալ նէ, Լօյօլայի (1) սկզբանցը քաջ տեղեկութիւն ունեցողներուն հետայոյց դիտողութենէն չը կարէր խուսափել :

Քրիստոնեայ յազգաց եկեղեցեացը մէջ խտիր ու բաժանում ձգելով նախանձութիւն և ատելութիւն սերմանեց և պառակտել փորձեց անգթաբար Քրիստոսի բարոյական անդամները, յորմէ հետէ և ցարդ ի նախատինս Ս . հաւատոյ, կ'հալածէ կ'արհամարհէ ու կ'զատապարտէ զանոնք լի անարդանօք և ծշումանօք, և միանգամայն կործանել և իւրաքանչիւրոց իրաւունքն ու անկախութիւնը յափշտակել կ'ջանայ՝ աշխարհային տիրապետական և իշխանասիրական ոգւով, հակառակ Ս . պատուիրանաց և Ոգւոյն Քրիստոսի . որուն արդէն երկար բացատրութիւն տալը՝ համառօտութեանս չներէր :

Մինչև ցարդ Հայաստանեայց Լուսաւորչական Ս . Եկեղեցին Ս . Աւետարանին սկզբանցը հաւատարիմ մնալով, անխտրութիւն քարոզեց ամէն ուրէք և ամէն պարագայիմէջ, և իբրև ճշմարիտ բրիստոնեայ՝ իրեն դժ եղած յորձակմանց, զըրկանաց և տարապարտ ատելութեանց տարաւ և փոխարէն սէր և միաբանութիւն մաղթեց և կ'մաղթէ համայն բրիստոնեայ եկեղեցեաց ճշմարիտ հաւատացեալ եղբայրակցացը համար, և բացարձակ կրնամք ըսել թէ՛ մինչև ցայսօր նոյն իսկ բարեհարտ ոգւով հաստատուն կեյեր է և կ'նայ մի և նոյն եղբայրական սիրահազորք միութեան Ս . ուխտին վրայ ըստ պատուիրանի և աւանդութեան ընդհանրական Ս . Եկեղեցւոյ ճշմարիտ Գլխոյն Քրիստոսի :

(1) Լօյօլայ, սպանիացի ազնուականներէն կրօնաւոր մ'է . որ ճիզգլիթ անուանեալ ընկերութիւնը հիմնադրեր է :

Ասանկ վնասակար և ազգակործան խմբեակի մը վրայ կարող եղածնուս չափ բոլոր հասարակութեան ուշադրութիւնը գրգռելը սրբազան պարտք մը ճանչնալով, կը փութանք նախ ճիգլիթութեան վրայ համառօտ նկարասիրութիւն մը ընել, և ապա վերոյիշեալ ընկերութեան ազգախնայ գաղտնիքներուն զգալի արդիւնքներէն մէկ բանին կարճ ՚ի կարճոյ գրի առնուլ, որով միայն կրնայ ազգային երկամեայ տխուր և ցաւալի անցից իրողութիւնը հասկցուիլ թէ ինչպէս և ուրկից յառաջ եկած է, Ալզին ապագայ ԱՐՔՆՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԶՊՈՒՇՈՒԹԵԱՆ համար:

ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԾԻԶՎԻԹՈՒԹԵԱՆ

Ճիգլիթութիւնը, որուն ոգին վերջին ծայր փառամօլ և ընչասէր է, կեղծաւորութիւնը իբր անգծելի զրան իր վրայ հազած և զրպարտութիւնը իբրև հատու զէնք ձեռքն առած կը մշցի՝ որ Աստուածապարզ և զատ կամքը մեռցնելով մարդկային սեռը իբրև շարժուն մեքենայ ուղածին պէս գործածէ, և անոր քրտնամոր աշխատութեան արգասիքը ձեռքէն խլէ: Իրեն համար ամէն միջոց սուրբ և բարի է. հերիք է որ իր նպատակին ծառայէ:

Աշխարհականներէն ալ այր և կին բազմամիւ հետևողներ ունի, որոնք զնոյ առնուած գերիի նման անոր որ և է ակնարկութիւնը ամենայն հնազանդութեամբ կատարելու պարտաւոր են: Ամենափոքր ընդդիմութեան փորձ մը անգամ ընելու չեն համարձակիր: Անոնցմէ ոմանք անխիղճ չարագործներ և բնածին կեղծաւորներ ըլլալով, կամ շահասիրութեամբ ճիգլիթական դրօշակին տակ զինուորէր, կամ իրենց եղեռնային գաղտնիքը ճիգլիթութեան անխոնջ հետազօտութենէն չը կըրնաբլով ազատել՝ կամայ ակամայ անոր ճանկն ինկեր է:

Վնայ ան մարդուն որ Լոյսլայի ընկերութեան անճողոպրելի ցանցին մէջ բռնուելէն յետոյ, անկէ զերծանիլ կամ ճիգլիթ-

Յական գաղտնիք մը երևան հանել ուզէ, ճիզվիթուծիւնը իսկոյն իւր սատանայահնար մէքենաներուն աներեւոյթ հարուածովը՝ այն թշուառ ուխտադրուծը սոսկալի աղէտներու և անմբերելի վիշտերու անդունդը կը զլորէ. և թէ որ հարկաւոր դատէ, անգուծ դահճի ձեռօք ալ 'ի մահ մատնելու՝ խիղճ չըներ:

Ճիզվիթուծիւնը ըստ պահանջման պարագայից իր անիծեալ շահերուն ծառայեցնելու համար իր մտերիմներուն ձեռքովը պետք եղածին չափ պարզամիտ կրօնամօլներ կամ անգուծ չարագործներ ալ կ'որսայ, առաջիները կեղծաւորութեամբ և վերջինները զօշաքաղութեամբ, որոնցմէ և ոչ մէկը չը կրնար իմանալ թէ ինք ճիզվիթուծեան գործիք եղած է: Թշնամեացը դէմ ուղղակի յասպարէզ չը խիզախէր: Խաւարը սիրելով միշտ լոյսէն կը փախչի: Բնաւին չ'ուզեր որ կեղծաւորութեամբ շաղախեալ ոզին յայտնուի: Ամէն ոճիր գաղտագողի կը գործէ. օձի նման սողոսկելով պարզամիտ արանց մանաւանդ դիւրահաւան կանանց խիղճին մէջ կը սպրդի, և կրօնասուլութեան մահառիթ թոյնը կամիլ կամիլ անոնց սրտին մէջ ծորելով. այն ազնիւ բանական էակներուն ազատ կամքը կը մոռցնէ, և մինչև վերջին շունչերնին օձիքնին չը թողով՝ անոնցմէ ամէն տեսակ օգուտ կը քաղէ. և 'ի վերջոյ անշարժ և շարժական ստացուածքնուն գոնէ մէկ մասին ալ կտակաւ կը տիրանայ:

Ասանկ դժոխային ճամբաներով և ուրիշ բիւրաւոր քստմընելի հնարքներով ճիզվիթուծիւնը իր ամէն ուզածն ըրաւ, և միանգամայն անբաւ ճոխութիւն և հարստութիւն յափշտակեց: Առաձգական վարդապետութեամբը ազնուատոհմ և ընչաւէտ տիկնաց արքայութեան ճամբան խիստ դիւրացնելով, անոնց հօգևոր առաջնորդութիւնը ձեռք բերել յաջողեցաւ, և կատարեալ վստահութիւննին գրաւելով բոլոր գաղտնիքներնուն տէր եղաւ, որով և զանոնք իր կամացն ու հաճոյիցը հըւ հպատակ յարդարեց: Հռովմէական ազգաց մէջ ամէն

տեղ մանչ և աղջիկ տղայոց դպրոցներ բանալու արտօնութիւնը ստանալով՝ այն մատղաշ մանկունքը ուզածին պէս կրթելու և յարդարելու փոյթ տարաւ իր նպատակը յառաջ տանելու համար (1) :

Այսբանով ալ զոն չ'ըլլալով իր վախճանին աւելի դիւրութեամբ հասնելու համար Եւրոպայի թագաւորաց և իշխանաւորաց մանաւանդ թագուհեաց և իշխանուհեաց կիրքերը շոյելով խոստովանահայրնին կամ հոգևոր առաջնորդնին ըլլալու ճամբայ գտաւ և անոնց ալ խղճմտանքը իր ճանկն անցունելով քաղաքական խնդրոց մէջ խառնուելու դուռ բացաւ իրեն, որով Եւրոպայի մէջ իր մասնաւոր օգտին համար կրօնական աշխարհաւէր հալածումներ և արիւնահեղ պատերազմներ յարուցանելով ամէն ազգաց անթիւ և անհամար աղէտներ և վնասներ պատճառեց : Ի վերջոյ այնքան յանդգնեցանոր Եւրոպայի Տէրութիւնները ալ ակն յանդիման տեսնելով անոնց եղեռնային գործերը, տոխպուեցան ճիզվիթութիւնը դատաւարտելու և ճիզվիթները իրենց երկիրներէն դուրս վըռընտելու :

Ճիզվիթութիւնը բնաւին չը վհատեցաւ . և ինչու պիտի վհատէր, չէ որ ինք Պապականութեան միակ նեցուկը և գուցէ Հռովմայ աջ բազուկն ըլլալով անոր հզօր պաշտպանութիւնը կը վայելէ և իբրև քաղցկեղ ճարակուած (աշխարհի ամէն կողմը խիստ գործունեայ ճիւղեր և զօրեղ կուսակցութիւններ ունի . և ինչպէս վերը ըսինք իր նպատակին ծառայող ամէն միջոց լաւ և սրբազան կը համարէ, ուստի շատ չ'անց-

(1) Ճիզվիթութիւնը տղայոց դաստիարակութեան մէջ առաջին համարը այնպիսի սկզբանց վրայ հիմնած է, որով միայն կը սորվին կուրօրէն հնազանդիլ . իրար լրտեսել ու բանասրկել . օրը հինգ վեց ժամ երկար երկար աղօթքներ ընել . և նողկալի աւելորդապաշտութիւններով խիղճերնին ծանրաբեռնել . և վերջապէս խղճահարութեամբապուշտանգզայ ըլլալ : Ահա այսպէս Ճիզվիթութիւնը գրէթէ բոլոր ճիզը անմեղ տղայոց ըղեղը նոյն սկզբունքներով զանգելու և բնաւ սրտերուն մէջ բարոյական սկզբանց տեղի չը թողլով, լոկ շարժուն ժեքենայ մը ընելու կը վստահէ :

նելով այլ և այլ անուններով և տեսակ տեսակ հանդերձներով դարձեալ սպրդեցաւ իր վռնտուած երկիրները և առաջուան պէս ամէն կողմ իր վնասակար թոյնը Թափելէն բնաւ ետ չը կեցաւ :

Ճիզվիթուծիւնը նոյն և այսօր իր հոգեկորոյս սկզբունքը գրէթէ համայն աշխարհի վրայ տարածելու և իր անօրէն նըպատակին հասնելու շարունակ անձանձիր կ'աշխատի⁽¹⁾ :

Ճիզվիթականութեան վնասակար և եպերելի ըլլալուն բացարձակ սպացոյցն այս է, որ բուն իսկ Հռովմէական ժողովրդոց մեծագոյն և ողջամիտ մասը ճիզվիթուծիւնը փոխանակ Հռովմայի Եկեղեցւոյն նեցուկ և Քրիստոնէական սուրբ կրօնքին օգտակար սեպելու (որն որ ստոր հակառակն եղաւ) բոլորովին Քրիստոնէականութեան ամենամնասակար և քար գայթակղութեան և Հռովմէական Եկեղեցւոյն ապականիչ և կործանիչ ճանչնալով մէկէն 'ի մէկ արձնցաւ, թէ և շատ ուշ և նոյն ժանտախտէն ազատիլ ուզելով Եւրոպիոյ տէրութեանց հետ բոլոր ուժով այն անագին զորութեան յաղթեց և ինչպէս վերը ըսինք, իր տահմաններէն ալ դուրս վռնտեց: Յիրուսի այն ժողովուրդը մինչև ցայսօր իր Քրիստոնէական կրօնքը անոր ճանկերէն թէպէտ ազատ կը կարծէր, բայց դեռ Հռոմովմայու դահլիճին նոյն չար սկզբանց ճանկերուն ներքև հեծելը տեսնելով, և չը կրնալով զանի յաղթել, կը զանգատի

(1) Ով որ ճիզվիթական ոչոյն ևս և սկզբունքը և այլն. կոտորեալ տեղեկութիւն ստանալ կ'ուզէ. թո՛ղ Բասկիսլ անուն գաղիսցի հեղինակին Գառնալահ Քուրքեր ըստած հուշակառք գործը, Թափառա՛ւա՛ն Հր.այն. և Յ. Մ/շէին Քասանայ կի՛ն եւ Բնջանի՛ կոչուած գիրքը կ'սրբոյ, ուր պիտի գտնէ ճիզվիթ հեղինակներուն գրեանց անունները և զլուխները. երևնէրը ու տոյրը և պիտի տեսնէ միանշամայն որ վերը ըսածնէնուս ճշխարութիւնը նոյն ճիզվիթ հեղինակներուն գրուաններէն բուսականէն աւելի կոպացուցուի: Եւ յիրուսի ճիզվիթներուն մէջ մարդկութեան կարեկից անձինք ալ գտնուէր ևն, բայց և այնպէս խեղճերը ճիզվիթական նպատակին չձառայելուն համար, հուսատաքնութեան (էնքիզիսիան) տեսնաններուն և տանջարաններուն մատնուած են. առանց ազատ մնալու ճիզվիթական դատապարտութենէ :

Վիշտ. գիտնալով թէ՛ անոնք որ կուսակից կը գտնուին ճիզվի-
թուծեան և զանի կը յարգեն ու կը պաշտպանեն. բուն իսկ
Հռովմայ Եկեղեցւոյն ալ քակտիչն ու կործանիչը կը համա-
րուին, ինչպէս որ իրօք ալ այնպէս է :

Ճիզվիթուծեան վրայօք այսքանը հերիք սեպելով, դառ-
նանք մեր ազգին մէջ սպրդած ճիզվիթական գաղտնի ընկե-
րուծեան ուրիշ յառաջ գալուն վրայօք խօսիլ և անոր ազգա-
մլաս գաղտնիքները յայտնելով, անցնինք Ազգային երկամեայ
անցից ճշգրիտ նկարագրուծեան, որն որ մեր զլխաւոր նիւթն է :

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ-ՃԻԶՎԻԹ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ.

Հռովմ (¹) իր անառակ փառամօլուծիւնը զո՞ր ընելու համար
Վիջին դարու մէջ նախնի Ս. հարց Եկեղեցւոյ առաքելական
ուղիղ շաւիղէն բոլորովին շեղելով, սիմոնականութիւնը ամե-
նայն զօրութեամբ արձակ համարձակ գործադրելու և բուն
իսկ Հռովմայի Եկեղեցւոյն մէջ շատ մը մշար վարդապետու-
թիւններ մուծանելու հտնէ ըլլարուն համար՝ ժողովուրդը
խիստ գայթակղեցնելով յուսահատեցուց. և բողոքականութեան
ծագմանն ու հաստատութեանը առիթ տուաւ :

Եւրոպայ և Ամերիկայ գտնուող Պապականներուն կէսին
չաիր Բողոքականութիւնը ընդունելուն համար, Հռովմէա-
կան Եկեղեցւոյ ԸՆԹՀԱՆՐՈՒԹԻՒՆԸ խնդրոյ ներքև ինկաւ :

Հռովմ, այս ահագին կորուստը տեսնելով՝ սարսափեցաւ
սասանեցաւ և անոր զոնէ մասամբ իւրիք դարման մը ճարելու
համար, ճիզվիթական հնարագիտութեան գիրկը դիմելու ստի-
պուեցաւ :

(¹) Պապականութիւնը

Քրիստոսի Եկեղեցւոյ այս ինքնակոչ ԳԼԻՌՅՆ չարահնար ԳՈՒՍՏՐԸ՝ նոյն կորուստին տեղը ըստ կարի լեցնելու ամենադժուար պաշտօնը յօժարութեամբ յանձնառու ըլլալով, ունեցած ամէն ազդու միջոցներովը անխնայ աշխատիլ սկսաւ :

Ինչ օգուտ որ՝ այս նպատակին հասնելու համար, ճիզվիթութեան ըրած երկար և անխոնջ ջանքերը զրէժէ՛ ՚ի թերեւ լան և մեծ մեծ զոհերը իբր ապարդիւն եղան . վասն զի Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ ճիզվիթական սկզբունքը բաւական ճանչցուած ըլլալով, այն կողմերէն մարդ որսալը խիստ դժուար եղաւ . պէտք էր ուրեմն իր աչքը դէպի այն ազգերուն կողմը դարցնել, որոնք սոսկ պարզամիտ Քրիստոնեաներ ըլլալնուն, ճիզվիթականութեան վրայ բնաւ զաղախար մը չ'օւնէին :

Այս ազգերէն մէկն ալ դժբաղդաբար Լուսաւորչական Հայն ըլլալով՝ հարկ կըլլար որ անոր մէջ գործունեայ ճիւղ մը կամ կեդրոն մը ունենար . մանաւանդ որ այս անգամ ալ Բողոքական քարոզչաց Արևելեան երկիրները յորդելը տեսնելով, չ'էր կարեր ինք անտարբեր հանդիսատես ըլլալ, և պարզամիտները որսալու մասին անոնցմէ ետ մնալ . ուստի իր սովորական միջոցներուն արդեամբը Կ. Փօլսոյ նման Հայ ազգի բազմութիւն պարունակող մայրաքաղաքի մը մէջ իր բաղձածէն աւելի ուխտեալ և գործունեայ ՀԱՅ-ՃԻՋՎԻԹ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԿԵՐՐՈՆ մը ձեռք բերել յաջողեցաւ :

Այս կեդրոնը խիստ ընչաւէտ ըլլալուն և իր արժէքէն շատ վեր մեծ անուն ունենալուն, հաւանական չ'երևիր՝ որ զօջաքաղութիւնը անոր շարժառիթն եղած ըլլայ . այլ իր եսական ինքնահաւանութիւնն է զինքը այս ախտին հրապուրող . և կրնայ ըսուիլ թէ՛ իր ամենաժամանակ մէկ տկարութիւնը ճիզվիթական անպարտելի յետախուզութեան աչքէն ծածկելու կարող չ'ըլլալով, սաստիկ վախէն ստիպուերէ խեղճը իբրև ծշուառ գիրի մը կամայ ակամայ ճիզվիթութեան ձեռքը անձնատուր ըլլալ և իբրև գործիք խաղալիք գաղտնի ազգաւեր մեքենակա-

Նորքեան շահախնդիր ճիզվիթ խմբակին քուռ, բանասարկու, և շողորբորթ թիւադրանացը հետևիլ:

Ճիզվիթուծիւնը ասանկ կեդրոն մը ստանալէ անմիջապէս ետքը, անոր գործակիցներ ալ կը ճարէ. որոնք սոյն ապիրատուՊեան խիստ յարմար բանի մը չարամօլ աշխարհական և եկեղեցական անձինք ըլլալով, յիշեալ կեդրոնին կրթնած Ազգին հօրը փորող, Ազգը մերկացնող, ճիզվիթական գաղտնի ընկերութիւնը կը կազմեն, և ինչ որ ուզեն մթազին խաւարի մէջ աներևուծապէս կը գործեն, իրենց անօրէն շահուն համար ի վնաս Ազգին:

Այս ճիզվիթ խմբակը՝ իր կարծիքին չհետևող ազգասիրին՝ անհուշտ թշնամի է, և մեծամեծ չարիք կը հասցնէ. իսկ իր կամքին յարմար և օգտակար գտնուողին մեծ համարմունք տալով, մինչև Ազգային պաշտօններու վրայ դնել կը ջանայ իր նպատակին դիւրաւ հասնելու համար:

Կ Ե Դ Ր Ո Ն

ՃԻԶՎԻԹ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԱԿԱՆ ՀԱՅՈՑ ՄԷՋ

Ի Կ. Պօլիս

ԵՒ

Անոր ազգաւեր գաղտնի դաւաճանութեանց զգալի աղիւնկները.

Այս կեդրոնը անյապաղ իր մերձաւորներէն և մտերիմներէն բաւական եղածին չափ կողմնակիցներ որսալով ճիզվիթական հրահանգներու համեմատ Ազգը որ և է կերպիւ Պապականութեան անտանելի լուծին մատնելու գործը զլուխ հանելու համար, ատոնք ամէնքը մէկէն կ'սկսին բոլորով սրտիւ աշխատիլ և Ազգին բարոյական և նիւթական յառաջադիմութիւնները արգիլելու անանկ խորամանկ հնարքներ կը բանեցրնեն, որ նոյն իսկ ճիզվիթ վարպետներուն մեծ համարմունքը կ'ստանան:

Ով չը գիտեր որ այս նոր և գուցէ հինէն աւելի վառակ-
ները երբ իրենց շահուն և նպատակին դէմ Ազգին մէջ,
խաղաղութեան և միաշանութեան նշոյլ նշմարեն, կարենէր
խոցոտելով և չափազանց վշտանալով խօտյն ոտք կ'ելլեն ու
երկպառակութեան հուրը վառելու և բորբոքելու միջոցները,
ձեռք կ'առնեն. եւ կեղծաւորութեան դիմակաւ մերթ հասա-
րակութեան կրօնամոլութիւնը և մերթ անկիրթ հարուստներու
իշխանասիրութիւնը զրգոելով և միանգամայն կղերին տգէտ.
ու շահասէր մասը որսալով՝ միշտ Ազգը անդուլ եւ անդադար
կը վրդովեն (1) :

Այս կեդրոնը՝ որ դժբաղդաբար զաւառաբնակ Հայոց մէջ
մեծ անուն և մեծ ազդեցութիւն ունի, դրսերն այ իր բանին
եկող որքան Նպխակոպոս, Վարդապետ, Քահանայ և երեւելի
աշխարհական կայ նէ, գրեթէ ամէնուն հետ՝ երբեմն ինք ան-
ձամբ և երբեմն իր արբանեակներուն ձեռօք թղթակցութիւն
ընելով, Կ. Պօլսոյ Պատրիարքարանէն և Ազգային կեդրոնա-
կան Վարչութենէն զանոնք պաղեցնելու և անոր պաշտպանու-
թենէն և ձեռնառութենէն իսպառ յուսաբէկ ընելու գուն կը
գործէ. որպէս զի անոնց առջև Պատրիարքարանին պատիւն
ու ազդեցութիւնը կտրտելով, և Ք. դրան համարումն ալ վեր-
նայով, կարող ըլլայ իր շահախնդիր արբանեակներուն կամ-
բըն ու նպատակը յառաջ տանիլ . . . անա հոս է բուն խնդիրը
և դիտողութեան արժանի կէտը :

Սահմանադրութենէն յառաջ մէկ կողմէն ինքրզինք անոնց
չերմ պաշտպան և կարեկից կցուցունէր և միւս կողմէն հո-
գեւոր և գերագոյն ժողովոց մէջ ունեցած կողմնակիցներուն
միջոցաւ անոնց գործերը յանչափս երկարել և ՚ի վերջոյ ան-
պիտան որոշումներ ընել կուտար, ինչպէս մինչև ցարդ :

(1) Ատոնք կարող եղած են պարզամիտ խղճահարները խաբել (ինչպէս շատ
անգամ իրենց բերնն լսած ենք) ըսելով թէ՛ « մենք որ չըլլանք, ազգը ան-
հաւատութեան տարտարոսին մէջ պիտի սահի » և այլն :

Նոյն կեդրոնը խեղճ պարզամիտները առ հասարակ Հայ Կղերէն զգուեցնելու և ականայ Պապականութեան դուռը բաղ-խել տալու համար, երբեմն ժողովուրդները և երբեմն առաջ-նորդները դրդելով, և միշտ յանցաւորները թէ Սկեղեցական ըլլան և թէ աշխարհական և մինչև անգամ եղեռնագործները պաշտպանելու և արդարացնելու ինչ հնարք որ պէտք է նէ գործածելով, և միշտ տգետները յառջաջ քաշելով, ամէն տեղ Ազգայնոց մէջ խռովութեան և աստելութեան հրդէհը սաստկա-ցընելէ և անոնց ցանկալի ներդաշնակութիւնը եղծանելէն դեռ չը դադրիր (1) :

Իսկ ընդ հակառակն՝ Հայաստանեայց Ս. Սկեղեցւոյ անձ-նուէր ընտիր և գիտնական Կղէրը գոյն զգոյն զրպարտու-թիւններով արատուստրել և չարաչար հալածելը, և ազգասէր աշխարհականներն ալ « բողոքական և անհպաւտ » տիտղոսնե-րով առանց խղճի վատահամբաւելը անհրաժեշտ պարտք կը սեպէ իրեն (2), և ազգակործան և կրօնազեղծ վատ խորհուրդ-

(1) Դժբաղդարար այս ցաւալի կէտին մէջ նպաստաւոր գտնուած է և կ'գտուի մեր համագրի պապա՝ աջ Հոյ կղերին ալ մօլեռանդութիւնը, և թող ներուի մեզ ըսել, և արդարև սրտի ցաւօք կըսենք. թէ՛ պապականութեան ձեռքը լոկ իբրև գործիք մը նախապաշարեալ կ'իբրով և քստմեկի վատութեամբ ազգավաճառ և ազգակործան ըլլալու կ'տրքնին անդադար, և այն միայն անձնական շահու և սնտիառութեան մը համար, և այս տուփական կամ մոլեկան ճգանց դաւա-ճանութեանց մէջ զոհել կ'չանան նաև կո:բօրէն Հայաստանեայց մայրենի Ս. Սկեղեցւոյն անկախութիւնը և քան զիս Աշդին միակ մխիթարութիւնն ու պար-ժանքն եղող Հոյ Ազգութիւնը. որն որ ազգասիրաց փափուկ զգացմանն ու բնաց միայն քապք է և ախորժելի: Ահաւասիկ իրենց կողմէն իբր հրապարակական խոտտովանութիւն նամակի մը պատճէնը ընդ-սրժակ ծանօթութեանց մէջ զնել պատշաճ սեպեօրինք՝ ընթերցողաց ուշադրութեանը համար: տես. Յիւ (Ա) :

(2) Ինչպէս իրենց անգամակիցներէն Չա:Խու:Ճևաբ տէրոյնց Պատուելիին անցածները « խորհուրդ գալտնի ընկերութեան » վերնագրով հրատարակած տետրակին մէջ ալ իրենց վատ և դժպիսի ձեռնարկութիւնը պախարակող քանի մը ազգայնոց պատիւն ու համարմունքը կտորելու դիտմամբ, յակնէ յանուանէ իբրև հերետիկոս անհաւատ դատապարտել չամաչեցին. որպէս զի բարե-

ները գործադրելու մասին՝ ճիզվիթուՅեան բսակէն անխնայ գրամական զոհեր ալ կընէ. և Ազգին դէմ ամէն տեսակ դաւանանուծիւն և չարիք կը նիւծէ:

Յիրաւի մեր Ազգին մէջ ալ ուրիշ Ազգաց մէջ եղածին պէս ժամանակ ժամանակ երկպառակուծիւն ծագելով խռովութիւն կը պատահէր. և կանուխ կամ անազան կը վերջանար: Ո՛չ միայն կրօնափոխութեան նման ծանր յանձանք մը չ'էր գործուէր, այլ և այն մասին սպառնալիք մ'անգամ չէր սլատահէր. բայց քանի որ ճիզվիթական կեդրոնը մեր դժբաղդ Ազգին մէջ արմատացեր է, գրեթէ ամէն Հայաքնակ երկիր շարունակ յուզման և վրդովման մէջ կը տատանի, և կրօնափոխութեան վատթար ախտէն չարաչար կը տանջուի:

Եւրոպայի Բողոքական Եկեղեցիները ճիզվիթութեան ուժը բաւական կոտորեցին. և մեր Ազգին ազդու գրիչներն ալ կրօնափոխութեան ախտն ու եռանդը կարի տկարացուցին: Ինչու որ անիկայ ակն յանդիման ասպարեզ ելլելով դէմ առ դէմ կը մարտընչի. և ով որ իր զինուց վրայ վստահութիւն ունի, կարէ մաքառիլ և յաղթանակել (¹):

միտ հաստրակութիւնը յիշեալ ազգայնոց խօսքերուն չանսալով, կարող ըլլան գիւրուծեամբ իրենց նպատակին հասնիլ:

Սակոյն որդէն իրենց ինչ նպատակի ծառայելը բոլոր ողջամիտ հասարակութեան յայտնի ըլլալով. յիշեալ տեսութիւն ինչ ոգով հրատարակուած ըլլալը խցատրել հարկ չենք սեպէր, վասն զի իր ազգութիւնը զգացող ամէն ճշմարիտ Հայ գիտէ՝ թէ յիշեալ սլատուելին որ աստիճան ջերմ պաշտպան և ջատագով է ճիզվիթութեան, որուն այս ազգանենց յատկութեան ՚ի վկայութիւն Մասիս լրագրի միջոցաւ հրատարակուած շրջաբերական կոնգակն ալ կատարացանէ, տես 1836 և 1861, մարտ և յուլիս ամսամթերները:

(¹) Ըստ մեզ կարենք ըսել թէ՛ բողոքականութիւնն ալ ճիզվիթութեանէ կամ պապականութենէ տարբերութիւն մը չունի, միևնոյն ընծացքի ծառայելուն համար վասն զի ասոր ալ նպատակը չէ թէ Աւետարտներ պաշտպանել կամ ծաւալել և մարդկութեան նպատակը, ինչպէս կուզէ երևցնել. ույլ անոր նպատակին և վարպետութեանը դէմ կենալ ուզելով որսացուելիքները ձեռքէն խլել:

Սա տարբերութիւնը կ'տեսնենք Նրիցական քարոզչաց վրայ, որ յունուն իրենց մտորեցողեացմ որսերուն, գիրքնք զրկող ընկերութեան սնտուկին հարստութիւնը

Ասոր հակառակ ճիզվիթուծիւնը ինչպէս որ յայտնի է Լէօյ-
շայի սկզբանց տեղեակ եղողներուն, դարան կը զործէ, և իր-
բեւ վատասիրտ հուղկահար աներևոյթ հարուածներ կուտայ,
և մինչև անգամ առ երեսս վշտակից բարեկամ ձևանալով,
իր տուած վերքերն անձամբ դարմանելու վատուծեանը յանձ-
նառու կ'ըլլայ, որպէսզի թէ որ այն վերքերը վտանգաւոր
չէն նէ, թիւնաւոր սպեղանիներով զանոնք մահացուցիչ յար-
դարէ: Ո՛հ. կրնանք ըսել թէ սատանայական դասն անգամ

կողողտել ու քսակին լեցնել կը ջանան: Իսկ ճիզվիթները, իրենց որսացած ժո-
ղովրդեան քսակը պարպել ու հարստութիւն դիզել կաշխատին իրենց չար կիրքը
յագեցնելու համար որոց եկամուտը 580 միլիօն ֆրանք է:

Պապականաց կամ որ նոյն է ճիզվիթներուն մէկ տարբերութիւնն ալ սա է՝ որ
իրենց յափշտակած որսերէն ամէն տեսակ օգուտ և պտուղ... քաղելու համար՝
վերջին ծայր նախապաշարելով կոյր և սպուշ կրօնամօլ կրնն և վերջապէս
խեղճերը հաւատարմնութեան խարոյկին մէջ այրելով անթիւ կորսուածներուն
հետ հոգեկորոյս անհաւատութեան փոշիով կխխղեն: Իսկ բողոքականք իրենց յա-
փշտակածները թէպէտ խարոյկներու չեն մատնէր, բայց և այնպէս անոնք ալ
անհաւատութեան սառնամանեոց մէջ կխխղեն:

Յիրաւի Բողոքականութիւնը հազ ուրեմն կրցու մազապուրծ ազատիլ Հռով-
մայի ճանկերէն. բայց բոլորովին անհաւատութեան ովկիանու մէջ իբր չընկըզ-
մելու համար, անոր սատանայհար որոգայթներէն և դժոխային մեքենաներէն
և կրած դառնաղէտ հարուածներէն օսատիկ վշտանալով յանչափս հեռացաւ իս-
կութենէ մինչև անհաւատութեան անյատակ անդեղին եզրը հասաւ:

Ըսել կուզենք թէ երկուքն ալ երկու ծայր գացին խարոյխութեան կամ լու-
նս է ըսել ճիզվիթութեան, ինչպէս երկու մարդ՝ մէկը լեռան մէկ ծայրը և միւսն
ալ մէկու ծայրը կայնած ըլլան, որ եթէ դպչիս, դէպ ի ձոր կամ ի վիհ գա-
հավիծելին անշուշտ է, ուրիկէ Սերբուս ողջ մնալով հնարաւոր ըլլայ ազատել-
նին. սակայն անհաւատութեան զառ ի վայր յուսահատական խոր անդունդը
սահիլու գլտորիլը մահաբիթ է. ուստի և ազատիլն ալ երկրայնի և գրեթէ անհնա-
րին. անոր համար կ'ըսէ Ս. Աւետարանը «Վայ որ գայթակցեցուցանէ:»

Ահա անկողմնապահ ոգով հոս դարձեալ կ'համարձակիմք ըսել թէ վերստին
Հայկյայ սերունդը ախոյեան կկանգնի այս մասին ալ Ս. Աւետարանին սկզբանցը
միշտ հաւատարիմ և հաստոտուն մնալուն համար, ուրիկ շեղիլ անհնար է. մա-
կաղելով բարոյապէս այն ճշմարիտ Քրիստոնէութեան դաշտավայր բանաւոր
արօտին մէջ ի ծոց Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ. որուն դէմ դժոխքին զոններն
անգամ կարող չեզան և պիտի չըլլան զանի երբէք յաղթահարել:

ևս ճիզվիթուծեան չափ մարդկային ազգին աղէտներ և չարիքներ չէ հասուցած :

Սոյն կեդրոնն էր որ բսան տարիի չափ յառաջ Կ. Պօլսոյ մէջ բազմաթիւ պարզամիտ արհեստաւորները՝ Ազգին սեղանաւորներուն դէմ զրգռելով, անոնցմէ ազգային հաշիւ պահանջել տուաւ : Այս եղաւ պատճառ որ Լուսաւորչական խեղճ Հայերը շատ ամիսներ տակն ու վրայ ըլլալէն և Պատրիարքի մը փոփոխութեան տեղի ունենալէն զինի, ճիզվիթուծեան քանի մը չարանճի արբանեակներուն հետ խել մ'ալ անմեղներ պարտուելով յետին թշուառութեան մէջ ինկան . և անտերունջ ընտանիքնին ի խոր սուգ համակեցան : Նպատակըն էր որ բոլոր Ազգը իր ճանկն անցունելով՝ իբրև մեքենայ ուզածին պէս շարժելու կարող ըլլայ : Ինչպէս այս անգամ ալ նոյն նպատակաւ : Ազգին իրաւանց դէմ կենալով խեղճ բեռնակիրները ոտք հանեց : Մէկ կողմէն արհեստաւորներուն մէկ մասը որսալով իրարու դէմ զրգռեց . և միւս կողմէն ետաւր ետաւր հսնա՛րն վի պիտ քաղըմ չափիրնչարըն սեօգիւ մի՛ օլանաֆ, միջէք պարսնն, սեօգիւմիւզ իյեթի վարսըն . ըսել չամաչեց և իր կիրքը յագեցնելու համար՝ Ազգը մինչև Բ. դրան կ'անկածելի ցուցնելու սոսկալի վատութեան զիջաւ . որովհետև Սահմանադրութիւնը Ազգին ամէն մէկ անհատին իրաւունքն ու պարտքը ճանչցնել կ'ծառայէ . պէտք էր ուրեմն անոր անհետ ըլլալուն ամէն հնարք գործածել . որպէս զի Ազգին դէկը իր ճանկն անցնելով, իր շահախնդիր արբանեակներուն մասնաւոր շահը հայթայթել կարող ըլլալ :

Սոյն կեդրոննէր որ Ախթամարայ Թէմին ռամիկ և պարզամիտ ժողովուրդը զրդելով ոտք հանեց (1) . և 2500 Եպիսկո-

(1) Սոյն խղճալիներէն արդեօք որչափ ստակ շահեցան և որոնք որչափ ոսկի քաշեցին նէ՛ շատերը զիտեն, մինչև Եպիսկոպոս և Քահանայ Լայն ձեռնադրուիլ ուզողներէն ալ . օրինակի համար բաւական կ'սեպենք դէպք մը յիշել հոս :

Այն ինչ ժողովի օր մը՝ Սեթեանն ու տէր Գէորգ քահանայն կանուխ սենեակ

պոս և Վարդապետներու և Կաթողիկոսի մը նգովքին տակն եղած Ախթամարայ խախանդակ Կաթողիկոսութիւնը Յակոբ Պատրիարզին օրովը վերստին հաստատել տուաւ . և Ներսէս Ս . Կաթողիկոսին սիրամ ալ զառնութեամբ լեցուց :

Զարմանալ հարկ չէ ամէնեւին թէ այս կեդրոնը որ ան ատեն ճշ իրական նգովքէ երկիւղ ունէր, և ճշ ալէզարդ Հայրապետի մրդէմ անիրաւաբար հակառակելը և զանի չարաչար վշտացնելը խիղճին կը դպչէր . սակայն Երուսաղեմի վանուց Պատրիարքական ընտրութեան խնդրոյն մէջ ինքզինք անգոյ նգովքէ մը չափազանց վախոյղ և կասկածելի, և զառանցեալ Եպիսկոպոսի մը անտեղի խօսքերն անգամ իբրև պատգամ ընդունող ցոյց տալ ուզեց . վասն զի այն ժամանակ բանը անպակ ընել կը պահանջէր . « Կապտակն է՝ որ կարդարացնէ գործը որովհետեւ Միջոցները » կըսէ նիզովթական առածը :

Նոյն կեդրոնն էր՝ որ Կեսարիոյ մէջ երկպառակութեան հրդէհը կը բորբոքցնէ, (առաջնորդի մը պատճառաւ) և երկու երևելի գերդաստաններ իրարու դէմ կը զրգոէ . որոնք մէկզմէկ փոխտելէ զատ, այլև իրենց հետ խեղճ Ազգայնոց տունն ալ քանթելէ դեռ չ'են դադրիր անմտաբար : Թողում ըսել զաւառաց մէջ պատահած զրգիւ և հարստահարութիւններն, որոնք ազգակործան խակ շարժառիթներ են : Ահա այսպիսի պառակտմանց աւելի ուժ տալու կնպաստներ նաև այն վիճուը թէ՛ « Առաջնորդները իրենց վիճակին հետ պը-

մը կգտնուին ՚ի Պատրիարքարան, Խարսի Առաջնորդ Ռըշտունի Յ. Վարդապետ-աէն եպիսկոպոս ըլլալու վկայական մը ուզելու համար նամակներ եկած ըլլալով, գրաբերը՝ յիշեալ անդամոց նամակնալ միամտաբար կ'բերէ իրենց կ'յանձնէ . Թէ՛ Թեանը երբ անհամբերաբար իր նամակը կ'բանայ, յանկարծ մէջէն հինք ոսկի դուրս կ'ցսթկէ . Թէ և կ'այլայլի կ'այլազունի և « բերողին գրպանը ոսկի կայ եղեր » ըսելով ծածկելու կըսնայ ալ նէ, ոսկին երուն հետ Թղթի կտոր մ'ալ փաստերային քոֆն ինկած ըլլալը, ներկայ գտնուողներէն մէկը կ'տեսնէ և կտտիպուի զանի զեանէն վերցնել ու կարդալ . ուր գրուած էր « յիշեալի զմեզ ուր հարկն է » :

սակուած են , գատել չ'ըլլար » : Ուրիկէ ծագում առաւ նաև
այն մեծ գմտութիւնը Անդրիանուպօլսոյ մեր Ազգայնոց մէջ,
և քիչ մնաց որ Պապականութեան լափիւրինդոսին մէջ յզլո-
րէին . թէ որ առաջնորդը չը փոխուէր :

Նոյն կեդրոնն էր որ Սամաթիոյ յառաջաքայլ դպրոցին
մէջ իբր թէ հերետիկոսութեան և անհաւատութեան ուսմունք
կը նշմարէ և հաւատարմութեան ատեան բանալ տալով
դպրոցը թաւալ զլոր ընել տալու կ'աշխատի . ինչպէս մինչև
ցարդ իր արբանեակներուն ձեռօք անոր յառաջադիմութեան'
արգելք ըլլալէն զատ , այլ և տարածայնութեանց և երկ-
պառակութեանց ալ պատճառ եղած է . և դեռ նոյն հրդէհն է
որ կը շարունակէ այն մեծ թաղի Ազգայնոց մէջ :

Իւսկիւտարու ճեմարանին ալ խափանմանը ամէն եփզ ՚ի
գործ կ'դնէ , և Ազգին քսակէն ալ այնքան դրամոց ընդ վալը
վատնուելուն պատճառ կըլլայ :

Նոյն կեդրոնն էր որ երբ Խասգիւղի Ս . Ներսէսեան
վարժարանը Ազգասէր առատաձեռնութեան մը Աստուածա-
հաճոյ նպաստիւքը ամենակարևոր ուսմանց և գիտելեաց աս-
պարէզին մէջ հսկայաքայլ կը յառաջանար , իսկոյն իր ու-
սումնատեսաց ոգիէն զրգուեալ անոր պայծառութեան լոյսը
աղօտացնելու փորձ կը փորձէ . և անզուժ սրտէն դրոշեալ
բանի մ'ալ անմեղ անձինք անհիմն բարուրանօք արքորել
կուտայ (1) :

Սոյն կեդրոնն էր որ Շահնազարեան Կարապետ Վարդապե-
տի նման զիտնական եկեղեցական մը հալածել ուզելով , զանի
զրպարտել ոտք ելաւ . և երբ չը յաջողեցաւ , իր սովորական
յամառութեամբը այնքան ետևէն ինկաւ , որ վերջապէս խեղճ
վարդապետը Փարիզ քաշուելը խոհեմութիւն սեպեց . սակայն

(1) Աղանի Ստեփան Պատրիարքը այն արքորեալներէն երկուքին վրայ յան-
ցանք մը չգտնելով , « չար ինչ ոչ գտի » ըսելուն համար , երեք օրէն ետքը Պատրի-
արքութենէն վար կը ձգուի . և սաստիկ անձրևատ օր մը ամուսիսի նաւով Նիկովի-
դեայ կը բշուի :

անով ալ չը կրցաւ անոր դժոխային կիրքը զիջուցանել . քսանգի ճիզվիթ Թշնամուծիւնը ուր ըլլայ ետեւէն կրնայ հասնիլ :

Նոյն կեդրոնն էր՝ որ միշտ Ազգը յարատև վրդովմամբ ալեկոծելու համար, քսան տարւոյ մէջ ուժը անգամ Պատրիարքի փոփոխութեան սկզբնապատճառ կըլլայ : Պահ մը Աստուածատուր Պատրիարքին, պահ մը Աղաւնի Ստեփան Պատրիարքին կողմը կը բռնէ . և Յակոբ Պատրիարքին կողմնակցութիւն ընելով՝ Մատթէոս Պատրիարքին դէմ կը զինի . երբ նոյն Սրբազանը Պատրիարքութենէ կը ձգուի, շուտ մը հետը հաշտուելով, ատելութիւնը Յակոբ Պատրիարքին դէմ կը դարձնէ, և ձեռքէն եկածին չափ ետեւէն իյնալով և դէմը ելած դժուարութիւններուն հուսկ յետոյ յաղթելով, զանի ալ նկուն կընէ ⁽¹⁾ :

Նոյն կեդրոնն էր որ Ազգը աղմկելու միշտ իրեն գործիք եղող քանի մը եղչերուաքաղ խռովարարներ ոտք հանելով, Գէորգ Պատրիարքին ալ հօրը փորել կ'սկսի ⁽²⁾ . բայց վախնալով որ չ'ըլլայ թէ այս անգամ ալ Ազգին արդար ընդդիմութիւնը առաջն ելլելով դաւանանութեան արգելք ըլլայ և զինքը խայտառակ ընէ : Ինչպէս քանի մը տարի յառաջ Յակոբ Պատրիարքը աթոռէն վար ձգել ուզած ատենը յանդիպէր էր⁽³⁾, կ'ստի-

(1) Զբէնկեան Կարապետ Աղայն (Քօրանեան Սարգիս Աղայի փեսայ) այն ատեն տասներկու քննելէն ըլլալով, Ժողովի մէջ « Յակոբ Պատրիարքը կուզենք » ըսողներուն ձայնակից ըլլալուն համար կեդրոնին ճիզվիթական անգութ ապատակին հանդիպելով, խելածափ յերկիր կ'ձաւալի, յաղետ իւր ընտանեաց :

(2) Գէորգ Եպիսկոպոսը՝ Պատրիարք եղած ատեն, 200,000ի մուրհակ մը կը ներկայացնէ Թիրեարքին վաւերացնել տալու : Իսկ յիշուալ Սրբազանը՝ Ժողովը գիտէ ըսելով՝ ըստ օրինի պատասխանելուն համար, աչքէ կ'ելլէ և սիրելութիւնը իսկոյն ատելութեան կ'փոխուի : Վասն զի ազգային որ և է գործի զլուխ եղողը, չէ թէ Ազգին շահը մտածելու կամ անոր գործը յառաջ տանելու, այլ անկէ իր անձին շահ և օգուտ մը քաղելու նպատակին կը ծառայէր, (ասիական վառ բնատրուծիւն) : Ուստի ով որ Ազգը հոգար ու մտածէր կամ անոր օգուտն ու վնասը փնտռել ուղէր, այնպիսեաց առջև՝ ատելի ու Թշնամի Ազգին հա մարուելով՝ աչքէ կ'ելլէր, ինչպէս մինչև ցայսօր ալ այնպէս է :

(3) Վասն զի Յակոբ Պատրիարքը երբ 'ի պաշտօնէ կ'հարկադրուի Սահմանադրութիւնը ի գործ դնել և կ'ստիպուի կեդրոնը համագելու, կամբ և հաճութիւն

պուրի Ազգին ողջամիտ և ուսումնական մասին հետ առ-երեսս կեղծ միաբանիլ և Սարգիս Եպիսկոպոսը Պատրիարք ընտրե-լու պայմանաւ կը խոստանայ հետևապէս և Սահմանադրութիւնը գործադրել տալ: Յիրաւի Սահմանադրութիւնը իրեն խիստ ատելի ալ էր նէ, վստահութիւն ունէր տարի մը չ'անցած ուժ-զին հարուածով զանի շնչասպառ գետին փռելու:

Գէորգ Սրբազանը թէպէտ աներեւոյթ թշնամւոյն հըր և հով ըլլալը աղէկ զիտէր, բայց Ազգին ողջամիտ և արժուն մասին հետ Սահմանադրութեան հաստատութիւնը, և Ազգին անդոր-րութիւնն ու ներդաշնակութիւնը ուզելուն համար, իր Պատ-րիարքական պաշտօնը զոհել յանձնառու կ'ըլլայ:

Սարգիս Եպիսկոպոսը Պատրիարք ընտրուելով, երբ առա-ջին անգամ Սահմանադրապէս Ընդհանուր ժողով կը գումա-րուի (1860 Մայիս 24), առանց ժողովին ներկայանալու, իր ստորագրութեամբը ընդունած Սահմանադրութեան դէմ գրաւոր բողոք մը կը ղրկէ ⁽¹⁾. որուն մէջ կըսէ « Յիրաւի Սահմանադրութիւնը ստորագրեցի. բայց աղէկ մը չը կարդա-ցի զանի. ուստի չ'եմ ընդունիր որ աշխարհականք Եկեղեցա-կանաց ընտրութեան մասնակից ըլլան ⁽²⁾. իմ խղճիս կը դպչի... (առաջին որոգայթ ³):

Երանելին շատ խիղճ ունի . . . Սահմանադրութենէն յառաջ շատ անգամ իրեն անդամ գտնուած Գերագոյն ժողովը չ'էր՝

չ'տալէ զկնի, կ'յարձակի բարկութեամբ խեղճ Սրբազանին դէմ ալ, « սէն ման-սուպ տէլիսի օլմուշուն, Սահմանադրութեան տակէն անհաւատութիւն պիտի ելլէ » ըսելով, ուրիշ Սրբազանը վիրաւորուելով դուրս կ'ելլէ և անմիջապէս իւր հրաժարականը Բ. Գուռը կ'ըրկէ, բայց հասարակութիւնը ոտք կոխելուն համար վերստին Պատրիարքութիւնը յիշեալ Սրբազանին վրայ կ'հաստատուի:

(1) Պատգամաւոր Պ. Աբիսողոմ Աղայ:

(2) Անիրաւ խտրութիւն, իբր թէ Եկեղեցականք բուն Ազգին անդամները չ'են, այլ ուրիշ էակ մը կամ տարբեր մարմին, (պապական դրութիւն):

(3) Ուրկէ սնունդ առնուլ սկսաւ աղմուկ Ազգային գժտութեան, վասն զի յառաջուց թելադրուած 13 անձինք երեսփոխաններէն՝ պատգամաւորին հետ բար-կութեամբ ժողովէն դուրս ելլելով առին քալեցին . . . :

որ Հոգեւոր ժողովոյ անդամները կ'ընտրէր, և առաջնորդաց, և այն, ընտրուածեանը մասնակից կ'ըլլար, ուր էր այն ատեն այս խիղճը. արդեօք խոր քունի մէջ էր ընկղմած: Մի՞թէ չ'էր գիտէր՝ որ Սահմանադրութիւնը Կրօնական ժողովոյ անդամոց ընտրուածեան գործը համեմատաբար աւելի Եկեղեցականներէ քան թէ աշխարհականներէ բաղկացեալ՝ Ազգային Ընդհանուր ժողովոյ յատկացուցած և Քաղաքական ժողովէն նախադաս բռնած է: Մի՞թէ չ'էր գիտէր որ Լուսաւորչական Հայը ասանկ կղերական ընտրութեանց մասնակից եղած է միշտ և ամէն աստիճանի եկեղեցականաց ձեռնադրութեանը անգամ իր հաւանութիւն տալը Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ զաւակաց վաղեմի և ազատ իրաւունքն է և թէ այն իրաւունքը մինչև ցայսօր ալ անխախտ պահուած է: Այո՛, շատ լաւ գիտէր, բայց որովհետև Սահմանադրութիւնը Ազգը բարեկարգելու և Ազգային իրաւունքները ՚ի լոյս հանելու կ'առաջնորդէ, անշուշտ ոխերիմ թշնամի է ճիզվիթութեան. անոր յոտին կալը իր խղճին կը դպչի, պէտք է ուրեմն որ կործանի անհետ ըլլայ:

Ո՛հ, որքան լաւ կը ղէկավարուէր անկէ առաջ Ազգին նաւը . . . որովհետև ինքնակոչ Ընդհանուր ժողով մը ունէր Ազգը (խոր քունի մէջ թմրած ատեն). ուր հրաւիրեալներուն չորս բաժինէն երեքը շահասիրաբար ճիզվիթական կեդրոնին յորուողներէն կը բաղկանար. և այն ժողովոյ «հարազատ զաւակ, գերագոյն» անունով ժողով մ'ալ կար, որուն անդամոց մեծագոյն մասը՝ ինչպէս վերը յիշած ենք, հոգևով եւ մարմնով նոյն կեդրոնին կամացը ծախուած ակնառուներէ և ամենափոքր մասն ալ՝ իբր կասկածի տեղի չ'տալու համար ողջամիտ ազգասէրներէ կ'ընտրուէր. Հոգևոր ժողովին ընտրութիւնն ալ այս եղանակաւ կ'ըլլար: Ըսել է որ յիշեալ կեդրոնը այս երեք ժողովոց վրայ կատարեալ վստահութիւն ունէր. և ինքը ինչ որ ուզէր՝ անոնց ընել կուտար. առանց երևնալու և խոնչելու:

Նոյն կեդրոնն էր որ Երուսաղէմայ վանուց հանգուցեալ Յ. Գատրիարքին ազգամլաս ընթացից և արարմանցը դէմ բար-

կանալով, ժողովին հետ կը միաբանի. և Կ. Պօլիս բերել տալու համար՝ Բ. Դունէն յատուկ հրամանագրով մը երկու պաշտօնատար Երուսաղէմ կ'ըրկուի: Երբ Յակոբ Պատրիարքը Աթոռէն վար ձգելու համար ըրած ճիգերը պարապ կ'ելլեն, այն ժամանակ 'ի հակառակութիւն ժողովոյն անոր հետ կը հաշտուի, և ամէն միշտ ձեռք առնելով. անոր Կ. Պօլիս գալը կ'արգիլէ. յիշեալ վանքին ալ խել մը դրամական վնասներ պատճառելէ ետև (1):

(1) Որովհետև յիշեալ Պատրիարքը այս մասին բաւական ստակ վստահեց և որոց ինչ ղրկեց նէ, շատերուն ծանօթ է. վասն զի խորհրդականաց ձեռքէն վանքին բոլոր գործերը, սնտուկ, հաշիւ տոմար, տնտեսութիւն, ասոնց բոլորն ալ յափըշտակած՝ միապետական դրութեան ներքև ամէն բան ըստ բնաց տակն ու վրայ ըրած ըլլալով, հարցնող՝ քննիչ չըլլալուն համար 'ի նպաստ իւր յամառ կրից գաղտագողի Պօլիս ղրկած հրիտակին ուժովը Ազգային ժողովը պառակտել յաշողեցաւ և յաղթութիւն կանգնեց 'ի վնաս Ազգին: Ինչպէս իր բերնէն անգամ շատերը լսած են, որ իբր պարծանօք կըսէ եղէր Թէ՛ « Իքի պին քեսէ աքճէի տէնիգէ աթորղըմ կիպի, իշիմի պիթիբտիմ, շաշքընլար, Ստամպուտա օլան քիմսէլէրի պանն մը էօյրէտէճէքլէր:

Վասն զի Ազգային ժողովոյ անդամներէն, որոնք որ յիշեալ Պատրիարքը Պօլիս բերել տալու որոշման վրայ հաստատ կենալ և անոր գործադրութեանը հրկել կ'ընանային, վնասեցան, ձանձրացան, և ետ քաշուելով, դարձեալ Ազգին սանձը ճիգովի խմբակին ձեռքը մնաց ուզածը տնօրինելու համար: Եւ իբր Թէ հասարակութեան բերանն ալ գոցելու դիտմամբ, վանքին մէջ նոր շինուած ուսումնարանէն զատ Աշնանեանի գրութեան միջոցաւ կրկին ուսումնարանի մ'ալ ձեռք զառնուելով, 2 հազար քսակ ալ այդ մասին ընդ վայր մսխուեցաւ, և այլն: Խեղճ մարդ՝ ԵԹէ իր գործադրած Պատրիարքութեան վրայ վստահ էր, Թող աներկիւղ ելլէր Պօլիս գար. չէ Թէ խղճալի Ազգին ստակը այնպէս ցրուելով փախուստի ճամբայ բռնէր: Բայց անա խարդախութիւնը այսպէս իր սաստիկ վախէն վատ միջոցներու դիմելով, արդարութեան երեսէն փախչտիլ զիտէ միշտ:

Ահա սնտոի վատնում և զուր տեղ Ազգին հասած վնասները, որոնք Ազգին անտարբերութեան, անհոգութեան, կուսակցութեան և անկանոնութեան զառն պտուղն է: Վասն զի Թէ որ Պատրիարքին (ինչպէս նաև համայն Եկեղեցականաց ալ) ամսական Թոշակ կապուած և կանոնաւոր հաշիւ. տոմար հաստատուած ըլլար, վասնիչ և յափշտակիչ ձեռքեր չէին պատահէր Ազգին մէջ 'ի վնաս Ազգայնութեան, սակայն Ազգը իր ստացուածքին ու խրաւանքը տէր չըլլալուն համար մինչև ցայսօր կեղեքիչ ու կողոպտիչ ձեռքերու մատնուելով ցաւալի վիճակի մէջ կը տառապի, որով տգիտութիւնը հարկաւ իր վրայ պիտի Թագաւորէ, և հետևա՛

Ազգը իբր Թանճր բունէ մը ստափած իր Ազգային գործերուն առ հասարակ անկանոն և յետախաղաց ընթացք ունենալը տեսնելով, և իր բոլոր հաստատութեանց անկարգ և խարդախ մատակարարութեան մը ենթակայ ըլլալը իմանալով, նոյնպէս Ազգային ելեմտից անխնայ և չարաչար վատնուելուն պատճառաւ հանապուզ ամէն բարեմասնութենէ ետ մնացած դէպ ի աղքատութեան և Թշուառութեան ճամբայ բռնած ըլլալը հաւկնայով, և սր աւուր իր վիճակին վատթարանալովը, իր միակ սիրելի Ազգութիւնն ալ ի կորուստ մատնուելու վտանգի մէջ գտնուիլը զգալով, և հետևաբար օրինաւորութեան և կանոնաւորութեան ամենակարևոր և խիստ ըստիպողական ըլլալը ճանչնալով, քանի մը տարի յառաջ Եկեղեցեաց, Վանորէից, Դպրոցաց, Հիւանդանոցաց, և առ հասարակ որ և է Ազգային կալուածոց և հաստատութեանց կանոնաւոր տեսչութեանն ու մատակարարութեանը, և Պատրիարքաց, Առաջնորդաց, և այլն ընտրութեանը պէտք եղած և Օսմանեան բարեխնամ Տէրութեան կողմէն 'ի նախնեաց անտի շնորհեալ արտօնութիւններուն համաձայն գտնուած Ազգային ցիրեցան կանոններէն քաղելով, իր արդի վիճակին պատշաճ իբր Ազգութեան իրաւանցը վրայ հիմնեալ Սահմանադրութիւն մը կը յօրինէ. (այս բառը նոր գործածուած չէ, տես 'ի հին մատեանս և 'ի խորենացին:) Փամանակին Պատրիարքը, Ս. Էջմիածնայ Մայր Աթոռոյն ներկայ Ս. Կաթողիկոսը, Կ. Պօլիս զրտնուող Եպիսկոպոսունք և Վարդապետք, երևելի սեղանաւորք և արհեստաւորք և այլն և այլն սիրով և ուրախութեամբ կրնդունին և կ'ստորագրեն նոյն յիշեալ Սահմանադրութիւնը:

Ճիզվիթութիւնը այսպիսի Սահմանադրութեան մը շնորհիւ Ազգը բարեկարգ վարչութիւն մը ունենալուն և հետևաբար

բարաղքատութիւնն ու Թշուառութիւնն ալ մահ կ'սպառնայ: Ահա այս է պատճառ, որ Ազգը այսօր զուրկ մնացած է նիւթական և բարոյական յառաջադիմութենէ. ամէն ամէն կրսեմք, որ եթէ այս ընթացքը չ'փոխէ կամչուզէ փոխել, քիչ տեսնէն Ազգայնութիւնն ալ կորսնցնելու Թող չ'տարակուսի:

ամենայն օրինաւորութեամբ օր քան զօր յառաջ դիմելուն երբէք չ'տարակուսելով, անոր դէմ իսկ և իսկ զաղտնածածուկ մատնութեան, քսութեան և հակառակութեան պէս ինչ գարշելի և վատ միջոցներ կայնէ գործածելով, զանի զլիտվին անգործադրելի ընել տալու ջանքը կ'սկսի ձեռք առնուլ :

Խրիմեան Մկրտիչ Վարդապետը Վասպուրական գաւառին մէջ ազգասիրաբար գիտութեան լոյսը ծաւալելու առաջարկութիւն կ'ընէ : Երբ որ մէկ կողմէն Ազգին լուսաւորեալ ողջամիտ մասը եռանդուն ազգասիրութեամբ պետք եղած ձեռնտուութիւններն ու նպաստներն ընելու գուն կը գործեն, միւս կողմէն ալ յիշեալ կեդրոնը նոյն Աստուածահաճոյ գործոյն յաջողելուն դէմ որքան վատ միջոցներ կայնէ կ'գործածէ, և յիշեալ վարդապետին դէմ նոյն գաւառին քանի մը երեւելիք ի թշնամութիւն գրգռելու համար՝ անոնց գաղտնի թուղթեր ալ կը գրէ. տպարանին առ ժամանակեայ զոցուելուն պատճառ կըլլայ. մինչև անգամ անոր կեանքը վտանքի մէջ ձգուելու կ'աշխատուի. բարեբաղդաբար այն թուղթերուն մէկը ձեռք անցնելով դաւաճանութիւնը կ'իմացուի, և աներևոյթ սատանան երևան կ'ելլէ . . . :

Վենետկոյ Մխիթարեան ուխտէն չորս Վարդապետք սիրով իրենց մայրենի Եկեղեցին կ'վերադառնան և Ազգին պատշաճ և յարմար գտած տեղ գիշերոթիկ դպրոցի մը մէջ անձնուիրաբար ծառայել յանձնառու կըլլան, բայց Ազգային որ և է բարեյաջողութեան ոխերիմը ասկէ ալ զայրանալով ճիզվիթաբար զանոնք կը քայքայէ յերկիր կը տապալէ և անոնց վրայ ալ բարուրանքներ տեղացնելով խեղճերը ցիր ու ցան կ'ընէ, ինչու համար, վասն զի նախ՝ իրենց հարազատ մօր գիրկը վերադառնալ ուզողներուն աչքը վախնալով այն տեղէն չ'շարժին. երկրորդ խեղճ Հայերը ստիպուին իրենց զաւակը Փարիզ Մուրատեան վարժարանը ղրկել, որ այն անմեղ մանկունքը պապական սկզբանց համեմատ դաստիարակուին :

Սոյն կեդրոնը որ Ազգային լրագրի մը ինչ արդիւնք և ներ-

գործութիւն ունենալը սովորելու բնաւ կարօտ չէ, ինչ կրնէ չ'ընէր Հայաստան Ազգային լրագրոյ խմբագրութիւնը ճանկն անցունելով, կ'սկսի Ազգին ականջը սակաւ առ սակաւ Պապական սկզբանց ընդելացնել:

Զ'ամաչէր Հայասէր մականունն տալ անանկ Հայատեաց ճիզվիթի մը, որ արևելք եկած է արևելեան Եկեղեցեաց՝ և մասնաւորապէս Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ հիմը տապալելու պաշտօնով. և իր Հայաստան օրագրին միջոցաւ զրպարտած է անխնայ Լուսաւորչական Ազգն ու Եկեղեցին: Արդարև նոյն լրագրոյ Արգոյ խմբագրին այս ըրածը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ջերմ գործակցութիւն մը իւր Ազգին և մայրենի Եկեղեցւոյն կործանմանը, բայց խեղճը կարեկցութեան արժանի է, որովհետև վարձառութեան համար ինք ուխտիւք ճիզվիթ եղած է. և ուխտին մէջ հաւատարիմ մնալու համար պատուոյ միևնաջ ընդունած է, պէտք է ուրեմն որ ամէն բան անոր օգտին զոհէ. մինչև անգամ Ազգն ու կրօնքը: Ո՞վ գիտէ, կարելի ալ է որ՝ այն ատենները ուխտը ամէն բանէ նախապատիւ համարելով՝ խիղճը չ'էր ներէր ուխտագանց գտնուելու: Ափսոս, որ կրիւք եղած երդման, մեղք չը համարուելը վճռող, 1861 Օգոստոս 2, Եկեղեցականաց համագումարանուանեալ Ս. Ժողովը նոյն միջոցին չ'է պատահած: Ի՞նչ աղէկ պիտի ըլլար, գուցէ Արգոյ խմբագիրը իր շահասիրաբար ըրած ուխտը հանդարտ խղճիւ զանց ընելով, ո՛չ Ազգը մատնելու, և ո՛չ կրօնքն լլկելու պէս աններելի ոճիր գործելու, և ազգուրաց տիտղոսով պսակուելու չ'էր ստիպուէր: Կերևայ թէ ինքն ալ նոյն միջոցին ճիզվիթական հոգեշահ սկզբանց առաձգական կարողութեանը բաւական հմտութիւն չունենալուն. չէ կրցէր անանկ փրկարար Թելադրութիւն մը ընել Հայ կղերին:

Հայաստանը իբրև Ազգային Պաշտօնական լրագիր, իր խարդաւանութեան չափը կ'անցնէ. և վերջապէս իրաւացի ամբաստանութեանց տեղի տալով, իր անունն ու խմբագիրն

ալ փոխել հարկ կ'ըլլայ: Ասոր վրայ ճիզվիժուծիւնը առանց յապաղելու, իր սովորական հնարագիտութեամբը ուրիշ արդիւնաւոր միջոցի մը ձեռնամուխ կ'ըլլայ. այն է Հայերէն զբրով և Տանկերէն լեզուաւ գրուած Զօհայ անուն տետրակի՞ն հրատարակութիւնը, որն որ իրեն մեծ դիւրութիւն կուտայ Պապական սկզբունքը տարածելու այն Լուսաւորչականաց մէջ, որոնք Ռուսէլի և փոքր Ասիայ կը գտնուին. և բնաւ Հայերէն չեն գիտէր. և հետևաբար կրօնի ալ տեղեկութիւն չ'ունին:

Նոյն տետրակն ալ Հռովմայ Եկեղեցւոյն նորահնար վարդապետութիւնները արձակ համարձակ քարոզելէն ետ չ'կենալով, Ազգին մէջ մեծ գայթակղութիւններ և բողոքներ երևան ելլելու պատճառ կըլլայ⁽¹⁾: Ուստի Յակոբ Պատրիարքը Եկեղեցական համագումար ժողով մը՝ ընել կ'ստիպուի, երեք Ծպիսկոպոսներէ, չորեքտասան Վարդապետներէ, քսան Քահանաներէ, և երկու Աստուածաբան պատուելիներէ բաղկացեալ⁽²⁾: Ժողովը Զօհայն իբրև մոլար վարդապետութեան աղբիւր, և խմբագիրն ալ, որ Պատրիարքին հրամանին դէմ կենալով՝ ոչ ժողովին ներկայանալու, և ոչ գրութեամբ պատասխան տալու կը զիջանի, իբրև անհնազանդ և գայթակղեցուցիչ կը դատապարտէ: Վարդապետ մը միայն չ'հանիր ստորագրութիւն տալ⁽³⁾: Յակոբ Պատրիարքը սոյն ժողովոյ վրձնիւր ամէն կողմ հրատարակելու դիտմամբ շրջաբերական կոնդակ մը հանելով, երբ՝ Թէ Կ. Պօստյ Եկեղեցիները և Թէ բոլոր Հայաբնակ գաւառները ցրուել կ'պատրաստուի, յիշեալ կեղրոնին արբանեակներէն մէկ երկու աշխարհական անձիք արգելք կըլլան այն կոնդակին ցրուելուն⁽⁴⁾: Սոյն աշխարհա-

(1) Այս մասին կ'գովենք մեր Զմիւռնիարնակ Ազգայնոց ալ աշարջութիւնը. որոնք Ազգին ամբողջութեան և մայրենի Եկեղեցւոյն ազատութեանը նախանձախնդիր ըլլալով բողոքեցին յայնժում առ Պատրիարքն:

(2) Գէորգ Զափրաստեան Միաչեայ և Գրիգոր Միրզայեան:

(3) Այս պն Սեթեան կոչուածն է, որուն ոգին չճանչցող չ'կայ Ազգին մէջ:

(4) Յիշեալ կոնդակներէն մէկը՝ Միհրդատեան Պ. Թաղէտսին ձեռքը անցած ըլլալով, Մասիս լրագրի միջոցաւ անցածները հրատարակուեցաւ, Թիւ. 515:

կանններուն ալ ով ըլլային և ինչ ոգի ունենալին . Ազգին ող-
ջամիտ մասը արդէն աղէկ կը ճանչնայ :

Զօհար դատապարտուելէն ետև, Պատուելի խմբագիրը իր
սովորական խորամանկութեամբը անոր նոր կերպարանք մը
տարու համար, անունը և լեզուն հայերէնի փոխելը խոհեմու-
թիւն կը սեպէ : Եւ դեռ նոյն անխիղճ ոգւով իր մայրենի ուղ-
ղափառ Եկեղեցին հիմնահատակ ընելու անիծեալ գործը կը
շարունակէ Երեւակ անուն հանած տետրակին միջոցաւը⁽¹⁾ :

Երբ քանի մը տարի առաջ Կարդինալ Ֆէրիէրին Հռովմա-
յէն Կ. Պօլիս պատգամաւոր եկաւ, ճիզվիթական կեդրոնը
ամէն հնարք 'ի գործ դրաւ, որ անոր միջնորդութեամբը Սեր-
եւս կարող ըլլայ իր նպատակին հասնիլ : Յիշեալ Կարդինալը
Հայոց Պատրիարքարանը կուգայ, ուր երկար խօսակցութիւն-
ներ ըլլալէն ետքը, որչափ որ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ ուղ-
ղափառութիւնը չը կրնար ուրանալ ալ նէ, Պապին գերագոյն
գշտիս ճանչցուիլը և մեր Կաթուղիկոսին ընտրութիւնն ու վա-
ւերացումն ալ նորին անմիջական իշխանութենէն կախում ու-
նենալը, իբրև միակ պայման առաջարկելուն, և այս մասին

(1) Յիշեալ Խմբագիրը՝ ինչպէս ճիզվիթ մեծաւորին հետ յարաբերութիւն ունի,
նոյնպէս իր գաղափարին մօտ և նոյն սկզբանց ծառայօղ մաս մը անզէտ կզե-
րին ալ . . . վասն զի դժբաղդարար կան այնպիսի Եկեղեցականներ Թէ Եպիսկո-
պոս՝ Թէ Քահանայ, որոնք պապական սկզբանց և դրութեանց կը հետևին, և Թա-
գուն մնալ կ'ուզեն Ազգին մէջ, նաև անոնք՝ որ Ազգին բարձր պաշտօններու ալ
զլուխ անցած են ճիզվիթական հնարիւք, զորոնք խնայեցինք յականէ յանուանէ
յիշել հոս, ուստի Թէ ասոնց և Թէ խմբակին անդամոց և իրենց արբանեակներուն
անունն ալ ուրիշ առթի կը թողունք : Զանց կ'ընենք հոս նաև զանոնք՝ որոնք գրիչ-
նին շահասիրութեան մը գործիք ընելով շողորթութեամբ ճշմարտութիւնը
սրբոյէլ և Ազգին իրաւունքը օտարին սեփականացնել կ'ընան :

Սակայն չենք ուզեր մոռնալ, Երուսաղէմի վանուց Յ. Սրբազանին ընթացից
'նկատմամբ՝ Միհրդատեան Պ. Թաղէտին հրատարակած տետրակին դէմ անցած-
ները իբր դատաքննութեան ասպարէզ իշնող և զանի սուտ հանելու փորձ ընող
Երեւակիմ մէկ գրիչը, որուն 'ի պատասխանի ահա յիշեալ Միհրդատեանէն առած
տեղեկութիւններս ընդարձակ ծանօթութեանց մէջ գրինք, Թիւ Բ :

գոնէ առժամանակեայ զիջում մ'ալ չ'ընելուն համար, բարե-
բաղդաբար գործը բոլորովին ետ ձգել հարկ կըլլայ ⁽¹⁾ :

Ժամանակէ մը ետքը Տճակաստանի արք Եպիսկոպոսներէն-
մէկին Արարատեան Ս. Աթոռոյն նոր Կաթուղիկոս ընտրուելու
խնդիրը երևան կելլէ, ճիզվիթական կեդրոնը դարձեալ ինչ
կընէ չ'ընէր ուզածին պէս լուծել կուտայ ⁽²⁾, և այս առթիւ
բովանդակ Ազգին մէջ սոսկայի գծտուծիւն և երկպառակու-
ծիւն պատճառելու համար, դիտմամբ անանկ ձեռնարկուծիւն
մ'ընելու ոտք կ'ելլէ . . . որ կրնար իբրև ահուելի անդունդ
Ազգն ամբողջ կլանել, և իր գոյութեան հետքն անգամ չը
թողու. սակայն Վերին նախախնամութեան ամենաբարի կամե-
ցողութեամբը դաւը իմացվելով առաջը կ'առնուի :

Փարիզ անուն Հայ լրագիրը ասոր վրայ բաւական տեղեկու-
ծիւններ տուաւ ալ նէ, դիտողութեան արժանի քանի մը պա-
րագաները կամ չը գիտնալով չէ յիշէր. կամ լուծեամբ անց-
նիլ ուզած ըլլալուն, խիստ կարևոր կը համարիմք ընթերցո-
ղաց յայտնել զանոնք, որոնցմով կրնայ միայն աղէկ հաս-
կըցուիլ նոյն իրողութեան մէջ նշմարուած ճիզվիթական
պաւանան ոգին :

(1) Արևելեան Եկեղեցեաց և մասնաւորաբար Հայոց մէջ պապականութեան
ճարակուիլը, և օր ըստ օրէ Ասիական Քրիստոնէից ճնշման ենթակայ ըլլալը
տեսնելով, և այդ մասին դարման մը ճարուելու նպատակաւ Անգղիոյ Եպիսկո-
պոսական Եկեղեցիին կողմէն պաշտօնական նամակ մ'ալ յատուկ պատգամաւո-
րաւ Արարատայ մեր Ս. Կաթուղիկոսին ղրկուիլը կ'լսենք . որպէս զի անխտիր
քրիստոնէական սիրոյ յարաբերութեամբ բարոյապէս միմեանց կարեկցելու և ու-
մանց ու գիտութեանց լոյսը ծաւալելու մասին ալ տնօրէնութիւն մը լինի :

Նոյնպէս 1860 ին դարձեալ պաշտօնական նամակ մ'ալ կ'յանձնուի ի Պատ-
րիարքարան՝ յանուն Մատթէոս Ս. Կաթուղիկոսին: Եւ յիշեալ Թուականին Փետր-
վար 25, Անգղիոյ Քեանսիճ Քրօնիզ օրագրին միջոցաւ կ'հրատարակուի :

(2) Անցածները «Դաշանց Թուղթ» վերնագրով տետրակ մալ հրատարակուեցաւ,
որուն ղէմ Շահնազարեան Կարապետ Վարդապետը գաղտնեաց վարագոյրը կ'իսով
չափ բանալ պարտաւորուելով, անմիջապէս բողոքեց «Փարիզ» հայ օրագրին
միջոցաւ :

Իբր թէ անտէրունչ Ազգի մը պաշտպանուելու և անանկ հզօր պաշտպանութիւն մը ձեռք ձգելու համար, Ռուսիոյ Եկեղեցւոյն յարելու կարևորութիւն մը համարուիլը յիշեալ կեդրոնին կողմէն քանի մը երևելի Ազգայնոց իմաց կ'տրուի. որոնց համոզուելովը Բերայ մասնաւոր ժողով մը կ'զուժարուի, և առաջարկեալ գործին որոշումը ըլլալով պայմանագիր մը կ'ստորագրուի: Իսկ ոմանք յԱզգասիրաց, որոց միակ բաղձանքն է Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ ազատութիւնն ու Ազգին ամբողջութիւնը, բանը իմանալնուն պէս, նոյն միութեան գործը արգիլելու համար՝ վերոյիշեալ պայմանագրին մէջ կարևոր եղած փոփոխութիւնները ընել կուտան:

Նոյն կեդրոնը՝ որ միշտ և հանապազ թագուն մնալ կ'ուզէ, առանց ինք երևնալու կը խրատէ իր հաւատարիմ արբանեակները որ առ երեսս հաւանութիւն տան այն փոփոխութեանց, և ձեռքի տակէ գործը քալեցնեն:

Մեծ շնորհակալութիւն այն արթուն Ազգասիրաց անխոնջ հսկողութեանը՝ որ անոնց մեքենայած հնարքները յաջող վախճան մը չ'են ունենար, և խեղճ Ազգը կ'ազատի առաջը ելած սարսափելի վտանգէն (¹):

Ճիզվիթական կեդրոնը իր նիւթած այս դաւաճանութեան անյաջող ելք մը ունենալուն բնաւ տարակոյս չունէր, բայց իր խեղճովը սանկ կը հաշուէր թէ՛ երբ Ազգը միահաղոյն այնպիսի երկպառակութեան Ազգակործան փոթորկէ մը բռնուի. անշուշտ պիտի կտրէ բոլորովին յոյսը իր սեպհական Մայրենի Աթոռէն, և Ազգին մեծագոյն մասը պիտի զգուի զլիսովին իր կղէրէն, և հուսկ յետոյ զոնէ իր սիրելի Ազգութիւնը և լեզուն պահպանելու համար (սնտոի կարծիք), Պապականութեան ծանր լուծին պիտի զիջանի պարանոց երկնցնելու: Ինչպէս երբեմն ալ Ռուբինեանց աղէտալի ժամանակները պատահե-

(¹) Ահա Գէորգ Պատրիարքին դէմ Թշնամանաց ատելութեան և մինչև Պատրիարքութենէ հրաժարուելուն անգամ գլխաւոր պատճառ, նոյն պայմանագիրը չը վաւերացնելն եղած է:

ցաւ . որուն հետեանքը որչափ սուղի նստած է մեր Ազգին նէ , պատմութեան տեղեակ եղողներուն յայտնի է (1) : Տես ընդարձակ ծանօթութեանց մէջ , Թիւ Գ .

Շատ լաւ կըլլար եթէ յիշատակաց արժանի մեր հանգուցեալ Ներսես Կաթողիկոսին փափաքները լցուած ըլլային յօգուտ Ազգին . ինչպէս իւր 1851 ի նամակէն կրնայ հասկցուիլ . որուն պատճէնը Միրզէխանեան Աւետ Պէյին ձեռքը անցած ըլլալով ' անոր Թարգմանութիւնը արժան դատեցինք ընդարձակ ծանօթութեանց մէջ ղնել . Թիւ (Դ) :

Նոյն կեդրոնը Թէ և Սարգիս Եպիսկոպոսը Պատրիարք ընտրել տուած էր , սակայն քանի մը ամիս ետքը ջնջին պատճառանօք անկէ ալ դժգոհ ըլլալ կը ձևանայ . նախորդ Պատրիարք Գէորգ Սրբազանին մտերմութեան ցոյց մը կուտայ , ետքը անկէ ալ խորշիլ և դարձեալ մոտենալ կը ցուցնէ , որպէս զի մէջերնին սաստիկ նախանձութիւն ծագելով , իրարու անհաշտ Թշնամի ըլլան : Գուցէ ընթերցողք հարցնեն Թէ ինչու համար այս բաները կը գործէ . վասն զի Ազգ Սահմանադրութիւնը իւր աչքին դաժան փուշ մը ըլլալով , անոնցմէ գոնէ մէկը իրեն ազդու միջոց մը ընել կուզէ , որով ' որպէս Թէ Սահմանադրական իղձն ու եռանդը Ազգին սրտէն տարագրէ և իսպառ սպուռ ոչնչացնէ : Քանզի լաւ համոզուած էր որ , եթէ Ազգը շարունակ Սահմանադրապէս ընթանայ , սա նեղ պարագայից մէջ ալ , այն առաջին անկարգութեան ժամանակէն մնացած միլիօնէն աւելի պարտքը վճարելէն զատ , Ազգ . հաստատութիւնները և եկամուտները բարեկարգելով , Ազգին դրամագլուխ մ' ալ ճարելու կարող պիտի ըլլայ և բարի դաստիարակութեամբ իւր զաւակները կրթելով և աղքատութիւնն ալ իր վրայէն թո-

(1) Չ'մոռնանք յիշել հոս նաև այն Բոլոնիացիները , որոնք պապական ըլլալով իրենց պապականութեամբը հանդերձ դարձեալ կարող չեղան իրենց կրած նեղութեան . . . ճիրաններէն ազատիլ : Նեղ պարագայի մէջ անգամ անպաշտպան զրտնուեցան : Թողունք ըսել որ նոյն իսկ պապականութիւնը այսօր այն ոյժը չ'ունենալէ զկնի , մահուան անկողնի մէջ ալ արդէն ոգեբաղ կ'իլուայ մերձ ի մահ :

Յուելով ամենայն մասամբ նիւթապէս և բարոյապէս յառաջադէմ պիտի զարգանայ, և ուրիշ ազգաց ալ զովելի և սիրելի ըլլալու, մանաւանդ իւր ազնիւ Ազգութիւնը ամբողջ և անդրդուելի և Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցոյն անկախութիւնն ու ուղղափառութիւնն ալ անխախտ և անարստ պահելու կարող պիտի ըլլայ:

Ճիգովիժական կեդրոնը կրնայ հանդուրժել երբ իւր նպատակին և շահահանդիր արբանեկաց անձնական շահուն խիստ հակառակ և բարելաւ կանոնաւորութեան մը զոյսւորիլը ակնյանդիման տեսնէ:

Ճիգովիժութիւնը միայն խաւար տգիտութիւնն ու կոյր կրոնամօլութիւնը տածող և պաշտպանող ըլլալուն, բնականաբար ամէն ճիգ պիտի թափէ, որ արժնութեան և լուսաւորութեան պատճառ եղող ամէն բարեկարգութիւն անողորմաբար ի կորուստ մատնէ, և ահա Սահմանադրութիւնն ալ բարեկարգութեան աղբիւր մը ըլլալուն, պէտք էր որ լռիկ մնչիկ անոր անելանելի փսս մը փորելու զբաղելով՝ դիպող առիթ մը ձեռք անցնելուն պէս, Ազգին ներկայ և ապագայ բարեկեցութեան միակ յոյսը՝ այն փոսին մէջ զահապիժ է, և իւր ազգակործան մեքենականութիւնը անարգել յառաջ տանի որուն համար. ինք երդում ըրած է ճիգովիժ մեծաւորին առջև (1), ուստի իւր սաստիկ վախէն չ'կրնար երդմնազանց զտնուիլ:

Ազգային Ժողովները ըստ կանոնի հաստատուելէն ետքը, նախապէս Ազգին վրայ դիզուած ու ծանրացած միլիօնէն աւելի պարտքը զիրենք կ'ողջունէ. և Ընդհանուր Ժողովով Երուսաղէ մայ վանքէն փոխառութիւն մը ընել և կամ յառաջուց կապուած 120000 զուրուշ տուրքին քանի մը տարեկանը մէկտեղ պահանջել կ'որոշուի (2):

(1) Միւսիւ էօժէն Պօրէ:

(2) Ժողովը խաբուելով սխալեցաւ այս որոշման մէջ, վասն զի նախ բարեկարգութիւն մուծանել պէտք էր. որով Ազգին վստահութիւնը գրաւելով կարող ըլլար այն ատեն ապահովապէս փոխառութիւն մը ընել, երբ ուզէր:

Իսկոյն այս որոշման դէմ յիշեալ գաղտնի մեքենականութիւնը կսկսի դարան գործել (որոգայթ երկրորդ) . վասն զի Երուսաղէմայ Պատրիարքին զացած գաղտնի նամակներուն տրւած հրահանգին համաձայն ստակ չ'կայ կ'պատասխանուի, որպէս զի ժողովականք անկարօղ ըլլալով Ազգին գործերը յառաջ տանելու, ձանցրանան, վհատին, և բոլորովին ետ քաշուելով՝ Ազգին կառավարութեան սանձը իրենց ձեռքը մնայ՝ ուզածնին գործադրելու համար: Ահա Սահմանադրութեան դէմ ձեռք առնուած միջոցներուն նկատմամբ 1861 Օգոստոս 8 Սահմանադրութիւն և Մեծնուս վերնագրով տրւեալ տետրակն ալ ճշդիւ կ'բացատրէ:

Երուսաղէմայ Պատրիարքը 1860 Դեկ. 24 կը վախճանի և հետեւաբար ուրիշ մը ընտրել կ'հարկաւորի: Ճիզվիթական կեդրոնը այս դէպքը իբրև յաջող առիթ՝ մը ձեռք կառնու և կ'սկսի իւր անագորոյն կամացը համեմատ մեքենայել:

ԵՐԿԱՄԵԱՅ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱՆՑԻՑ

Ս. Զատիկը մօտ ըլլալուն, ուխտաւորները շահելու և Ս. տեղեաց Ազգային ժառանգութեանց պահպանութեանը վրայ հսկելու համար, Ազգային Վարչութիւնը անմիջապէս ժողով գումարելով՝ Եպիսկոպոս մը հոն խրկել կ'որոշէ:

Նոյն կեդրոնը ճիզվիթ խմբակին հետ այս որոշման դէմ իսկոյն մէկ քանի հակառակորդներ յարուցանելով վերոյիշեալ որոշման գործադրութեանը արգելք կ'ըլլայ: Բայց այս ընդդիմութիւնը՝ Ազգին արձուն և ողջամիտ մասին առջև, իրենց գաղտնի դարանը կը յայտնէ՝ Յակոբ և Սարգիս Եպիսկոպոսներուն վրայ միայն վստահութիւն ունենալ ցուցնելովն, որով միւս Եպիսկոպոսաց պատուոյն դպչելէն զատ, իրենց հնարած նզովքին ալ անհիմն ըլլալը իրօք կապացուցանեն. վասն զի Յակոբ Եպիսկոպոսը երբ իւր ծերութիւնը պատճառելով « չեմ կրնար Երուսաղէմ երթալ » ըսելով. ետ կայնեցաւ (կեդծիք, վասն զի յետոյ ուխտի գնաց) այն ատեն կ'սկսն ամենայն զօրութեամբ պօռալ կանչուրուտել « նզով կայ դրսէն մարդ դրկել չըլլար » ըսելով: Եւ յիրաւի յիշեալ երկու Եպիսկոպոսներէն մին թէ որ երթալու ըլլար՝ նզովք չ'կար:

Այն օրերը միաբան անուանեալ քանի մը նորահաս արեղայից կողմէն Տիգրանակերտցիի Յակոբ ⁽¹⁾ անուն Վարդապետ

(1) Երակոյտ անգամներէ զուրկ քանի մը ԵՐԿԱՄԵԱՅ արեղայից մէջ իբր թէ ամենէն բանիրունը այս վարդապետը գտնուելով պատգամաւոր ընտրուած էր: Խեղճ միաբանութիւնը շատ աղէկ կրնէր եթէ զանի չի դրկեր. քանզի Ազգ. Վար-

մ'ալ Երուսաղէմէն Կ. Պօլիս կ'հասնի իբրև պատգամաւոր՝ առանց սպասելու Ազգին ընելիք տնօրուծեանը :

Վարչութիւնը մէկ կողմէն կ'պատրաստուի միաբանութեան օրինաւոր ցուցակ մը պատրաստել տալ և Պատրիարքի ընտրութեան մասին անոնց կարծիքն ալ առնելով Ընդհանուր Ժողովոյն ներկայացնել, միւս կողմէն ճիզվիթական պատրուակաւ նախ կանոն մը յօրինել կ'առաջարկուի, որպէս զի Եպիսկոպոսի մը առ ժամանակեայ Տեղապահ երթալէն կամ չերթալէն կուի մը չ'ձագեցաւ նէ, զեթ իրենց այս առաջարկութիւնը առիթ ըլլայ խռովութեան, ուսկից ցածկեց երկպառակութեան կայծը Ազգին տունը հրդեհելու, և սկսան այնուհետև ռամկութիւնը գրգռել Ազգին ողջամիտ մասին դէմ, ըմբլով թէ վանքին գանձը պիտի կողոպտէ Վարչութիւնը, որն որ Սահմանադրապէս Երեսփոխանական դրութեան ներքև ամբողջ Ազգը կը ներկայացնէ, որով իբր թէ Ազգը իր բասկին կողոպտիչն ըլլալու էր (ճիզվիթական կարծիք), թէպէտ հասարակութեան ողջամիտ և արթուն մասը արդէն զիտէր թէ որոնք էին և են վանքին ցեցն ու կողոպտիչները, բայց ինչպէս կսէ առածը « կտրուկ զողը, տանը տէրը կախել կուտայ » ահա այնպէս ալ ասոնք իրենց շահախնդրութիւնը դարուս երիտասարդութեան վրայ ձգելու փորձ փորձեցին :

Խեղճ Ազգը այսչափ դարերէ ի վեր համարէ թէ իւր օրական պարէնը զոհած է և կը զոհէ իւր Ազգային ժառանգութիւնները և ստացուածքը անկորուստ և հաստատ պահելու⁽¹⁾

չութեան անդամները և ժողովրդեան ողջամիտ մասը այն բերտ Վարդապետը տեսնելով և իւր, հանգուցեալ Գաւիթ Եպիսկոպոսին ինչքը անյայտ ըրած ըլլալը լսելով, մնացեալ Արեղայից վրայ խիստ տխուր գաղափար մը ունեցան :

(1) Զէ թէ քանի մը անմիտ արեղաներուն կրիցը զոհել, վատնել, ծոյլ և անպիտաններ կշտացնելու համար հոն, որոնք բաց ի վնասէն Ազգին շահ մ'ալ չունեցեր են և չունին. ափսոս. Ազգին, երբ այսպիսի ազգային հաստատութեան մը արդի տիրապետող միաբանութիւնը եղծման մէջ է. և անոր նորոգութիւնը Ազգին արթնութեանը կարօտ . . . :

մտօք. մանաւանդ Ս. Երուսաղէմայ վանուց մասին, որուն համար իր բերնին պատառն անգամ կտրելով՝ հոն ստակ աւելցնել կ'շանար, անշուշտ անկից ազգօգուտ պտուղներ քաշելու և շահաւետ արդիւնքներ վայելելու վտախարով. մի-Յէ կարելի էր վնասակար ընթացք մը ըսնել իւր արդար ստացուածքին դէմ, քաւ երբեք. այլ ինչպէս որ նոյն վանքին ազգօգուտ յառաջադիմութեանը և հայրենաժառանգ Ս. տեղեաց հատաստութեանն ու պայծառութեանը համար իւր պարտքը կ'ճանչնար, այնպէս ալ անոր բարեկարգ տնտեսութեան և կառավարութեան վրայ հսկելն ալ իւր սեփնական իրաւունքներէն ժէկն ըլլալուն տարակոյս չունէր, ասի անուրանալի ճշմարտութիւն մ'է, որուն առջև ամէն անիրաւ լեզու խել կ'հարկադրէր : Քայց ճիզվիթական կեդրոնին արբանեակները, որոնք մի միայն իրենց անօրէն շահը կ'մտածեն և նոյնը ձեռքէ չ'հանել կաշխատին, հնարեցին ըսել թէ « Երուսաղէմայ վանքն ու անոր Պատրիարքութիւնը Ազգէն կախում չ'ունի » (պապական դրութիւն). քանի որ ամէն Հայ գիտէ ի բնէ թէ՛ Ազգին բոլոր Եկեղեցիները, վանքերը, գալրոցները իրեն բուն ստացուածքն ու սեփնականութիւնը ըլլալով, Ազգ. կեդրոնական վարչութեանէն կախում ունեցեր են, ունին և ունենալու են միշտ՝ Ազգ. անբռնաբարելի իրաւամբ. անա այսու պարտաւորեալ էր Ազգը մինչև ցարդ հոգ տանել իւր բոլոր սեփնականութեանցը, մանաւանդ Ս. Երուսաղէմայ մէջ ունեցած անզին ժառանգութեանցը. ինչպէս նոյն իսկ Ամիրայտպետութեան ժանկանակն անգամ, վանքը պարտքի ներքև ինկած ատեն նախկին Պատրիարք Կ. Պօլսոյ Պօղոս Սրբազանը Ազգին կողմէն ընդհանուր կառավարիչ ղրկուեցաւ, և ստակ հաւաքելով այնքան պարտքը վճարեց և այլն. որն որ յայտնի ապացոյց է Ազգին անմիջական հսկողութեան և իրաւաստութեան : Տես և ընդարձակ ժանօթութեանց մէջ. Ե :

Եւ արդարև ե՞նէ Ազգը տէր չըլլար իւր հաստատութեանց և ստացուածոց, մինչև ցարդ մեծաւ մասամբ ի կորուստ մատ-

նուած էր, ինչպէս որ ցաւօք սրտի կըսենք թէ՛ Ազգը երկարատեն անհոգ և անտարբեր կենալով իւր Ազգ. տնտեսութեանը և իրաւանց, դժբաղդարար շատ կալուածներ ձեռքէ ելած են, և հետևարար նիւթական և բարոյական շահերէ ձեռնմափ, յետադիմութեան և թշուառութեան անյատակ անդունդին եզերքն եկած հասած է: Ինչ և իցէ առ այժմ խօսքերնիս համառօտելով դառնանք մեր պատմութիւնը շարունակելու:

Վարչութիւնը խառն ժողովով Ս. Երուսաղէմայ վանուց համար կանոն մը կ'յօրինէ և Ընդհանուր ժողովին վաւերացնէք կուտայ, և Պատրիարքի ընտրութեան մասին միաբանութեան կարծիքն ալ առնելու համար, ըստ օրինի զաղտնի՝ քուէարկութեամբ ցուցակ մը պատրաստել տալու կարևոր եղած հրահանգը շինելով Երուսաղէմ կ'խրկէ: Միաբանութիւնը փոխանորդ ըսուած Իսահակ Վարդապետին ձեռօք ծածկաբար գրուած Թուղթերուն միայն ուշադիր ըլլալով, ապօրինաւոր ընթացք մը կ'ընէ և կանոնագրութեան մէջէն Ազգին վստահութիւնը գրաւող, և վանքին բարեկարգ և ազգօգուտ յառաջադիմութիւնը նպաստող ու զանոնք ապահովցնող յօդուածները ի բաց կը հերքէ: Նաև Վարչութեան դէմ շատ մը ակեղցփեխ և անտեղի յայտարարութիւններ կը հրատարակէ և այնուհետև յանդգնութիւնն ալ իւր նատիրը կը հասնի:

Ազգային Վարչութիւնը ներողամտաբար նորէն յորդորական նպմակ կը գրէ, և կանօնագրութիւնը ընդունել (1), և

(1) Մեծ նուաստութիւն մ'էր ասիկայ ընդհանուր ժողովոյն պատուոյն և ազգեցութեանը, որ ապօրինաւոր տեղէ մը օրինաւորութիւն սպասեց և զեղծեալ ընկերութեան մը (միաբանութեան) պատիւ տալ ուզելով քանի մը արեղայից կարծիքն ալ առնել ուզեց, ուսկից յիշեալ արեղաները երես առնելով՝ իրենց չափը կորուսին, և լրբութեան ամուր բազմելով Ազգին իրաւանց դէմ մրցեցան. մինչև առանց Ազգին գիտութեան կնքուած Պատրիարքարանը և զանձատուներ բացին, որ հաւատարմութեան դէմ էր, և նախորդ միաբանութեան ոգւոյն և ընթացիցը հակառակ վարուելով Ազգին դէմ մեղանչեցին և Վանքին ստակը իրենց չար կրիքը զոհելով և ըստ հաճոյից բաւական ոսկի վատնելով ի վնաս Ազգին ծանր պատասխանատուութեան ներքև մնացին աշխարհի առջև:

օրինաւորութիւնը յարգել տալու համար յատկապէս Կրօնական ժողովոյ անդամներէն Քահանայ մ'ալ իբրև պատգամաւոր Երուսաղէմ կ'խրկէ (1) : Յիշեալ Քահանային Կ : Պօլէն մէկնելէն օր մը ետքը , Երուսաղէմայ վանքին պատգամաւորը կոչուած Յակոբ վարդապետը՝ առանց Պատրիարքին և Ազգային Վարչութեան իմացնելու , գաղտագողի շոգենաւ անապարելով ետևէն ճամբայ կելլէ , որպէս զի Երուսաղէմ հասնելով համոզէ այն խեղճ արեղանները , որ յիշեալ Քահանային խօսքերուն ականջ չ'կախէն : Մոռցանք ըսելու թէ Երուսաղէմայ առաջինապիսյոյ փոխանորդը իւր անշահասէր կողմնակիցներուն ձեռօք կրցածին չափ ջանք կրնէ՝ Ազգին կողմէն Երուսաղէմ գացող պատգամաւոր Քահանային ճանապարհորդութիւնը խափանել տալ :

Ասոնք մինչև Ղալաթիա կ'վազեն , ու « Ախրրտանք ինչ էք կայներ , Վարչութիւնը Ս , Յակոբայ վանքը կողոպտելու համար այսօր Երուսաղէմ յատկապէս Քահանայ մը կը խրկէ » ըսելով և ասոր նման ուրիշ սուտեր ալ կլլեցնելով , տեղւոյն խեղճ բեռնակիրները ոտք կը հանեն , որ զանի շոգենաւ մըտնելէն արգիլեն , սակայն այս խարդախութիւննին ալ չ'յաջողելով՝ այն ատեն պատգամաւոր Վարդապետին նամակներով ու հրահանգներով Երուսաղէմ վերադառնալը որոշել կ'հարկադրին . ան ալ բաւական չ'համարելով նաև Երուսաղէմայ ճապի ըսուած Մալղարացի Յովհաննէս անուն անձը (2) կրկին նամակներով յիշեալ Վարդապետին ետևէն մինչև Երուսաղէմ կհասցնեն :

Երուսաղէմայ եղծեալ Միաբանութիւնը յիշեալ նամակներուն և հրահանգներուն համեմատ առջի ապօրինաւոր ցուցա-

(1) Հիւնքեար-պէյէնտեան տէր Յովհաննէս քահանայն , որն որ իւր գովելի ազգասիրական յատկութիւններով ծանօթ է Ազգին :

(2) Ամռոնն ցեց մ'ալ այս եղած է . երբեմն խաղաղաբէ և արք ֆեսայի , որ խիստ պարարտացած է ամռոնն կալուածոց աննդարար օղովը . . . կսուի թէ արդէն երկու հազար քսակի չափ հարստութիւն մը ձեռք անցուցած է :

կը վաւերական ըլլալը և հերքած յօդուածներուն ընդունելիք չըլլալը կ'պնդէ . և ե՞նչ ինքը (միաբանութիւնը) նեղուի, Պատրիարքին և Ազգային վարչութեան դէմ ապստամբելով, Արարատեան Մայր Աթոռին դիմելու սպառնալիք կ'ընէ: Այսօր վաղը պատասխան տրուելու անհիմն խօստովներով պատգամաւոր Քահանան ամիս ու կէս ծաղրուելէն և վանքին մէջ Ազգին դէմ լրբաբար շատ մը անարգանաց խօսքեր լսելէն ետեւ Կ. Պօլիս կ'վերադառնայ:

Ազգային վարչութիւնը ցաւօք սրտի կիմանայ այն տղայաբարոյ կարծամիտ արեղաններուն խեռ և բիրտ վարմունքը, և անոնց յարգանք ու պատիւ տալուն կ'ստրջանայ, և կ'ստիպուի խառն ժողով գումարել, ուր այն խեղճ արեղայից անանկանպատկառ եղանակաւ կանոնազրուութիւնը հերքելուն և օրինաւոր քուէարկութեամբ ցուցակ մը չպատրաստելուն և յամառ սպստամբութիւն մ'ալ ձեռք առածը ինչ ոգիէ յառաջացած ըլլալը քննուելով, մանաւանդ Ազգին պատիւն ու իրաւունքը ճանչցող նախկին միաբաններէն ձերակոյտ խորհրդական մ'ալ մնացած չըլլալը ստուգուելով, և անոնց մէջը ազգը ներկայացնող Ս. Երուսաղէմայ վանուց Պատրիարքութեան նման հոգևոր և միանգամայն մարմնաւոր ամենաձանր և փափուկ պաշտօնի մը արժանաւոր, քաղաքագէտ վարդապետ մ'ալ չըզտնուիլը իրօք հասկնալով, նաև այս անգամին պէս ՚ի պահանջել հարկին ազգին պաշտօնը վարող, տաղանդաւոր Արքեպիսկոպոսներէն հասուն և բանիբուն Եպիսկոպոսի մ'ալ Պատրիարք ընտրուիլն ընդդէմ հաւատոյ և կրօնի չըլլալը խառն ժողովով կորոշուի և Սարգիս Սրբազանին հետ ի միասին կատարազրեն զայն որոշումը:

Թէ և ազգին իրաւանցը և օրինաւորութեանը դէմ հակառակողներուն բերնն կեղծ նզովք մը պօռնկալով երևան կելլէ՝ սակայն վերստին միաբանութենէն դուրս Պատրիարք չնտրուելու մասին քայլեցնել ուզած այս նոր և անհիմն նզովքն ալ բոլորովին սուտ ու մտացածին և անտեղի ըլլալը անաչառ քննու-

Յեւամբ կնատու... 1861 Յուլիս 11 . (1): Եւ ըստ կանոնի
երբք Եպիսկոպոս ալ քուէարկուծեամբ կ'նորոշին(2):

Առջի բերան Սէ և ժողովները նզովքի խնդրոյն նկատմամբ
վարանեցան , սակայն Միհրդատեան Պ . Թաղէոսին քովը
գտնուած Հաննէ Վարդապետին բուն ձեռագիրը ատեան ելլե-
լով՝ խնդիրը պարզուեցաւ ՚ի մեծ զարմանա հակառակորդաց :

Ընդհանուր ժողովը խառն ժողովոյ սոյն որոշումները
քնդուենելէն զատ՝ այն երեք Եպիսկոպոսներուն վրայ քուէար-
կուծին կրնէ , և քուէները զալով քուէտուպին մէջ կը փակուին :
Ժողովին մէջ նախկին Պատրիարք Յակոբ Սրբազանը՝ ճարը
հատած « նզովք չիլայ ալ նէ՝ ես կայ պիտի ըսեմ » և ջրի զաւամ
մը ձեռք առնելով « ասոր մէջ մուկ ինկած չէ ալ նէ , անզամ

(1) Հաննէի պատմութեանը մէջ Յերև յիշուած նզովքն անզամ , որն որ իրենց
ձեռքը զանի իր Սէ փաստ մը ցըցընել կուզէին , բնաւ երբէք Ազգին չեր վերա-
բերէր , այլ միայն (Թառակ Վարդապետի նման) մարդահաճոյութեան և փառա-
ժողութեան համար Սէ Պատրիարքութիւնը և Սէ վէթիլութիւնը յափշտակելու
հռեւէ ինտղ և կուսակցութիւն յարուցանելով Ազգին ստակը իւր քմացը վատնող
յանդուզն տգէտ և տնարժան եկեղեցականին . և ահա այս մասնաւորի հա-
մար ելած նզովքը ընդհանուրին վերածել չամաչեցին . Ազգին անբռնարարելի
իրաւանց դէմ մըցելու համար կրօնը իբրև զործիք , անտեղի անիծեց և նզովքի
շանթերով արգոյ հասարակութիւնը անացուցանել յանդգնեցան : Վասն զի յիշեալ
նզովքը անհատի մը համար էր , և արդարև այնպիսի չար ոգիէ զրգուած եկե-
ղեցականին համար է նզովքը « Թէ ներսէն ըլլայ և Սէ դրսէն » ինչպէս կրտ
Հաննէ պատմագիրը . և ահա այս ներսէն ու դրսէն խօսքերն ալ յայտնի կցու-
ցընեն Սէ՝ Ազգին իրաւունքը զգտտ է . և երբէք նզովքի շղթաներով չկրնար կտա-
ուիլ ու կաշկանդուիլ : Ազգը միայն այս մասին լրջմտութեամբ միշտ արմուն զըտ-
նուելու պարտաւոր էր և է . արժանաւորն ու Ազգին հաւատարիմը ընտրելու :

Ո՛հ , որչափ յանդուզն ու անմիտ է այն եկեղեցականը և կրկին նզովքներու
արժանի Սէ ներսէն ըլլայ . Սէ դրսէն , որ առանց իւր կարողութիւնը չափելու ,
միայն իւր չարամոլ կիրքը յազեցնելու համար կ'անդգնի կը ժպընի իւր վրայ առ-
նելու . այնպիսի մէկ ամենափափուկ և ծանր պարտաւորութիւն մը որ իրեն կա-
ջողութենէն շատ հեռու է , և անդրազարձաբար Ազգն ալ որչափ կոյր և անմիտ
փեմամարուի իւր ընտրութեանը մէջ երբ կ'սխալի (ինչպէս շատ անգամ)՝ և չկրնար
ըստ օրինի արժանաւորը ընտրել , որով իւր ազգութեան յարգն ու պատիւը և
միանշամայն ազգեցութիւնն ալ կ'կորսնցընէ ՚ի փրտա ինքեան :

(2) Պոռոս Եպիսկոպոս առաջնորդ Բմբուշիոյ , Պէտրք Եպիսկոպոս Պրուսայու և
Արիսաակէս Եպիսկոպոս Անդրիանուպոլսոյ :

մը ինկուս ըսին , անոր համար կ'քանիմ ասկէ ջուր խմելու » ըսելով՝ այս ցնորական խօսքերը իբրև սնդառնալի վնիռ բերնէն դուրս տալովը , մէկ երկու ամիս առաջ ենթակայ եղած կաթուած ախտէն խելքին պակասութիւն եկած ըլլալը ստուգիւ կ'հասկցուի : Պատրիարքի ընտրութեան մասին Երուսաղէմայ միաբանութիւնը իրաւունք ունէր միայն ցուցակաւ մը իր կարծիքը յայտնել Կ . Պօլսոյ Պատրիարքին . սակայն Ազգը ազատ էր միշտ այն ցուցակին հետևելու կամ ոչ (1) :

Այս մասին հասարակութեան մէջ ծագած տարաձայնութենէն ստիպեալ Երուսաղէմայ նախկին միաբաններէն Կելիպօջցի Զլիլինկիրեան Յակոբոս Վարդապետը , որ վանքին բարեկարգութեանը համար արդէն Պօլիս դիմած էր . կարեկցաբար ներկայ միաբանութիւնը Ազգին հնազանդ և Ազգային իրաւունքը ճանչցող ցոյց տալու նպատակաւ և Երուսաղէմայ Պատրիարքական ընտրութեան մասին ալ Ազգին ազատ իրաւունքը շղթայել սպառնացող նորահնար անգոյ նդովքին անհիմն ըլլալը յայտնելու համար Յուլիս 15 թուականաւ յայտարարութիւն մը կ'ցրուէ , (որն որ Մասիսի միջոցաւ հրատարակուած է :)

Իսահակ Վարդապետը յիշեալ Վարդապետին դէմ կ'զինի և անոր պատիւը կոտորելու փորձ փորձել ուզելով , անոր յայտարարութեան դէմ իբր պատասխան մեծամասն հանրագրութիւն մը կ'հրատարակէ . (իւր նպատակին այն ատեն հասած կըլլար , երբ անոր յայտարարութենէն առաջ հրատարակած ըլլար ինքը . . . :) Բայց միշտ իրաւունքը արդարութիւնն ու ճշմարտութիւնը յաղթող կ'հանդիսանայ (2) :

(1) Եւ անա ի ժամանակին նախկին միաբանութենէ եկած մէկ ցուցակին պատճէնը Մասիս լրագրին մէջ երևցաւ . ուստի ինչպես ըսինք՝ Պատրիարքական ընտրութեան մասին սոսկ մասնակցութեան մը միայն իրաւունք ունէր միաբանութիւնը ցուցակաւ մը իւր կարծիքը յայտնելու . ուստի և ՎԱՐՄԻՔ ըսելն ալ ՎԱՄՔ ըսել չը կալը արդէն ինքնին յայտնի էր :

(2) Սոյն վարդապետը Սահմանադրութեան դեռ նոր հաստատուած ատեն վանքին ազգօգուտ բարեկարգութեանը փափաքով Երուսաղէմէն Կ . Պօլիս առ Ազգն կը դիմէ . և վանքին մէջ կանոնաւոր վարչութեան վերահաստատութեանը

Ճիզվիթական կեդրոնը որ Ազգային որ և է հաստատութեան և մասնաւորապէս Երուսաղէմայ վանքին բարեկարգութեանը անհաշտ թշնամին ըլլալուն, այն խեղճ արեղաներուն մէջէն Պատրիարք ընտրուիլը իրօք կուզէ, իւր գործունեայ արբանեակները, Երուսաղէմայ հաշուետումարներուն պահանջակողմը անուններնին արձանագրուած քանի մը պատուաւոր ձեռնածուններուն և շտկէ շտակ երկու տող աշխարհաբար գրելու անկարող և որ և իցէ կերպիւ Երուսաղէմայ Պատրիարք ըլլալու անկարգ բաղձանքին հասնելու համար մինչև անգամ երդումն ու հոգին զոհող, երբեմն Պօլիս հողակիր Սարգիսը եղող Իսահակ Վարդապետին և անոր կաշառակուլ կողմնակիցներուն գործակից ընելով Ազգին մէջ արդէն բռնկցուցած հրդէհը բոլոր ուժովը հրահարելով կ'որոտքէ : Աստուած կարողութիւն տայ . . . ինչ պատեհ առիթ Ազգին տունը մոխիր դարցնելու :

Նոյն կեդրոնը Թէև յետին ծայր կատէ Սարգիս Պատրիարքը, սակայն աղէկ ալ համոզուած էր որ Սահմանադրութիւնը եղծելու և անգործադրելի ընելու համար անի միայն կրնայ ըլլալ իրեն յարմար գործիք մը :

Սրբազանին չափէ դուրս ազահ, ընչասէր և փառամոլ ըլլալը և իր յամառ ու անզուսպ կրիցը ամէն բան Ազգ, պատիւ, և մինչև անգամ հաւատքը չ'խնայելը արդէն կրահած, և սոյն

և անոր խղճալի վիճակին դարման մը ճարուելու նպատակաւ 1860 հոկտ. 9 խնդիր մը կներկայացնէ Ս. Պատրիարքին . նոյնպէս Ազգ. Վարչութեան անդամոց և ոմանց մէկ մէկ օրինակ ալ մատուցանելով կվերադառնայ . (որոց մէկը ձեռքերնիս անցած ըլլալով ընդարձակ ծանօթութեանց մէջ դրինք (Ջ). Որուն Թէ այս մասին և Թէ այս պարագաներունմէջ իր վանքէն կրած ատելութիւնը զրկանքն ու տառապանքը շատերուն յայտնի է և ահա ցարդ իր այս վշտացը Ազգէն տակաւին դարման կ'սպասէ . . . Յիշեալ Վարդապետը 1852 ին իւր ծնողաց կողմէն յիշեալ Վանքին նուիրուելով Պօղոս Սրբազանին 12 տարի սպասաւորութեամբ աշակերտած և քարտուղարութեան պաշտօնով Զաքարիա Պատրիարքին ալ ծառայած է մինչև Կիրակոս Սրբազանին վախճանը . և Յովհաննէս Պատրիարքին մինչև վեցերորդ տարին ալ Վանուց արտաքին գործոց տեսչութեան պաշտօնը կ'վարէր :

չհաշխարհիկ յատկութիւններէն մեծամեծ օգուտներ բազելլը միտքը դրած ըլլալուն, որքան որ անոր Երուսաղէմայ Պատրիարք ընտրուելը իրօք չէր ուզէր. և չ'յաջողելուն ևս տարակոյս չունէր ալ նէ, Երուսաղէմայ նման փառահեղ վանքի մը Պատրիարք ընտրուելուն նպաստելու խօստմունքը և Երուսաղէմատան կողմէն ցուցուած բարեկամական հաւաստիքը իբրև հրապուրիչ խայծ անոր աչքին առջևը կ'դնէ (որոգայք չորտոյ)։ սա մտօք որ սահմանադրականք Սրբազանին վրայ դեռ խիստ վստահ ըլլալով և հետևաբար Կ. Պօլսոյ Պատրիարքութիւնը ձգելուն չ'հանելով, Երուսաղէմայ Պատրիարք ըլլալուն քուէ չ'պիտի տան, և հեզահոգի Սրբազանն ալ ասկէ վիրաւորուելով, ինքզինք իրեն սովորական ամենի բարկութեանն ու անյագ վրեժխնդրութեան ձեռքը թողլով, իսկոյն պիտի բաժնուի կանոնատէր երամէն և օրինաւորութեան յիսերիմ թշնամեաց խմբին անձնատուր պիտի ըլլայ :

Այս նենգուպատիր հնարքը ճիզվիրական կեդրոնին ակնկալածեն աւելի արդիւնաւոր կ'ըլլայ : Վասն զի Սրբազանը երեք Պատրիարքոցու Եպիսկոպոսաց համար խառն ժողովոյ տուած քուէներուն արդիւնքէն անմասն մնալը տեսնելունպէս, խիստ կայլայլի, երեսին գոյնը կ'դառնայ, նախանձոտ և վրէժխնդիր ոգին մէկէն ի մէկ կարթննայ, օրինասիրութեան դիմակը իսկոյն երեսեն վար կառնէ, և դէմքին վրայ Անդրիանուօթլոյ նախկին բռնաւոր առաջնորդը աւելի դաժան և անագորոյն տեսլեամբ կը պատկերանայ :

Սրբազանը նոյն միջոցին կ'մոռնայ իւր ստորագրութեամբք ընդունած Ազգ. Սահմանադրութեանը համար Մ. Եկեղեցւոյ մէջ առաջի անխաբելոյն Աստուծոյ և առաջի ամենայն ժողովրդեան ըրած հանդիսաւոր ուխտը, և և Արքեպիսկոպոսութեան սրբազան կոչումը : Կ'զինի նոյն հետայն Սահմանադրութեան դէմ և Ազգին կորուստը փութացնող դժնեայ ատելութիւն մը կ'ուխտէ զինքը, իբրև ճշմարիտ հետևող Քրիստոսի և իբրև հայր հասարակաց պատուող և պաշտող օրինասիրութեան :

Նորին սրբազնութիւնը յիշեալ օրինաւոր քուէարկութիւնը եղծելու կարևոր եղած միջոցները ձեռք առնելու չափ իւր սիրելի համախոհներուն ժամանակ վաստկցնելու համար, քուէտուտիին բացուիլը անհիմն պատճառանօք չորս օր ետ ձգելով, արտաքոյ կարգի Ընդհանուր ժողով կը գումարէ: Ժողովոյ սրահէն դուրս վեր, վար, հազարէն աւելի բանուոր (ռէնչաֆէր) բեռնակիր և այլն կ'լեցնէ և իւր Սոյլտուութեամբը անանկ պատկառելի ժողովի մը մէջ բանի մը օրինատեսաց երեսփոխաններ գուրսի խաժամուժ ամբոխէն վատահացեալ, օրինաւորութիւնը սիրող և յարգող 130 ի չափ երեսփոխանաց և անոնց անդամակցաց վրայ կատաղաբար յարձակումներ ընելու, բողոքական և անհաւատ տիւղոսներով անարգելու և մաքուր ականջները պղծող ամենաքարշ լրբենի հայրոյանքներ ընելու կ'յանդգնին: Գուրսը սպասող խեղճ ռաւիկներուն կողմէն ալ սարսափելի գոռում գոչումներ և վայրենի սպառնալիքներ կը լսուին:

Իրենց չար կիրքը յագեցնելու համար կրօնքը (յիշել կուգենք նաև հոս յիշեալ կեղակարծ նգովքը) իրենց ձեռքը գործիք ընող շահասէրները յաշողեցան խղճահար Քրիստոնեաները և կարեկցութեան արժանի խեղճ պարզամիտներն ալ իրենց կողմը որսալ. անա անոնցմէ խափուած յարգի անձ մ'ալ (1) որուն կրօնասիրութիւնը իր պարզութեանը հետ միացած, խեղճը եղածները Ազգին և միանգամայն կրօնքին վնաս կարծելով, Սրբազանին աչքին առջև զազանաբար քուէտուտիին վրայ կը յարձակի, և երկու երեք անգամ վրան կ'ծքնէ, և ոտքին ներքև առնել խորտակելու անգամ սպառնալիք ընել կը յանդգնի:

— Ի՛հ, Սրբազան, ինչ գորովագութ սիրտ ունիս եղեր . . . բու հոգևոր որդիքդ տակն ու վրայ կ'ըլլան, դուն իբր անհոգ անզգայ լոկ հանդիսատես կ'ըլլաս. ոչ միամիտներուն խաբուած ըլլալնին իրենց ճանչցնել. և ոչ յանցաւորները զսպել և

(1) Գէորգ աղա Գարամանեան:

անմեղները պաշտպանել կ'ուզես . քու միտքդ ան է որ սրինա-
տրուՍեան կողմն եղող երեսփոխանաց և անդամակցաց այս
զգուելի տեսարանէն աչուընին վախնալով ետ քաշուին , և
դու ալ համախոհներուդ հետ ամէն բան ուզածիդ պէս տնօ-
րինես , անանկ չէ Սրբազան — կրսէ անդամակիցներէն մէկը :

Ինչ և իցէ ժողովոյ սրահին մէջ սուղ ինչ հանդարտութիւն
մը կ'ըլլայ : Ատենապետը — Սրբազան , սա դրսի ամբոխը ցըր-
ւել տուր , որ ատեսնը բանամ — կրսէ , այն ատեն Սրբազանը
խոր քունէ մը արթննալու պէս սնափելով հրաման կրնէ երկու
քահանայից որ երծան խուժանը ճամբեն . բայց անոնք յառա-
ջուց իրենց տրուած հրահանգին համեմատ — ինչ կայնէր էք
օրհնեալներ , բանը բանէն անցաւ . ներսը միաբանութենէն
դուրս Պատրիարք կ'ընտրեն կոր — ըսելով , աւելի զրգիւ
կուտան : Աղմուկը ևս առաւել սաստկանալով զառանցեալ
Յակոբ Նախկին Պատրիարքը դուրս կ'ելլէ , և բերնէն Թափ-
ձըփելով քանի մը խօսք կը զուրցէ . խօսք տալով , Թէ « Միա-
բանութեան մէջէն Պատրիարք պիտի ընտրուի » : Սոյն միջո-
ցին քանի մը ամիս առաջ Երուսաղէմ Վանքին դրան առջև
յոգնախումբ ուխտաւորաց ներկայութեան , բարոյականութենէ
զուրկ մէկզմէկ բզկտող լկտի Արեղաններէն վշտացած ատենը
վեղարը գետին զարնող վարդապետ մ'ալ⁽¹⁾ Պօլիս գտնուելով ,

(1) Յիշեալ միաբանը՝ Եօզղատցի Արքահամ անուն վարդապետն է , որն որ Յ.
Սրբազանին խելքին փշած ատենները , ցորէն ժողվելու համար (իբր Թէ Երուսա-
ղէմ սով է ինկեր) Եօզղատ խրկուած ըլլալով , Վանքը դարձած ժամանակ , Պատ-
րիարքը վախճանած , Վանքն ալ Վանքութենէ բոլորովին ելած , ճանապարհի և
այլն ծախուցը մասին անգամ զլացումներ ատենելով , սաստիկ կ'վիրաւորի . և
իբն ղէմ եղած այս անզգամութեան , զրկանաց ու տմարդութեան չ'կարենալով
տանիլ . երբ առ Ազգն դիմել կ'որոշէ , Վանքին սանձը յափշտակող յիշեալ Արե-
ղաները — Ազգն հիվ է — ըսելով կ'յարձակին դռան առջև զանի գազանաբար զի-
շատել . . . : Յիշեալ Վարդապետին Պօլիս հասնիլը սոյն այս Երուսաղէմի խընդ-
րոյն յուզուած միջոցներուն պատահելուն , իսկոյն Սահակ Վարդապետը կ'փութայ
չնձել համոզել զանի . որուն ետքէն հակադարձը գործեց արհամարհանօք Երուսա-
ղէմատնէն դուրս նետելով , վասն զի Ազգին ստակը Ազգին ղէմ խօսեցնել տուած
ատեննին այնուհետև մարդու կարեւորութիւն մը մնացած չէր : . . .

Երուսաղէմայ տան կողմէն այն խաժամուժին մէջ տեղը կեցած « Ես ալ Աճողին միաբանն եմ, Աճողը պիտի կողոպտեն, արիւն կը թափեմ » ըսելով՝ իբրև այսահար կը պոռչտէ :

Վերջապէս Ընդհանուր ժողովոյ դիւանը և խաղաղասէր Երեսփոխանները և անդամակիցները յուսակտուր ըլլալով կը ցրուին : Խաղաղասէր Սրբազանին ուզածն ալ այս ըլլալուն, նոյն յետայն իրեն համամիտներէն խել մը Եկեղեցականներ և աշխարհականներ հաւաքելով անոնց հետ զաղտնի խորհուրդի կը նստի :

Յետագայ օրը Ազգային Վարչութիւնը կը պարտաւորի Պատրիարքին հետ ունեցած յարաբերութիւնները առժամանակեայ կերպիւ կտրել : Նոյնօրը նաև Ընդհանուր ժողովոյ Դիւանը Պատրիարքարան կերթայ ու Երուսաղէմայ փոխանորդ Խսահակ, և Տիգրանակերտցի Յակոբ վարդապետները դուրս մնալու և Երուսաղէմայ կանոնադրութիւնը ամբողջ ընդունուելու պայմանաւ, միաբանութեան մէջէն Պատրիարք ընտրուիլը իսէր խաղաղութեան իր կողմէն կ'առաջարկէ : Հինգ եպիսկոպոս միայնակ կը խորհին ու առաջարկութիւնը թարց բացառութեան ընդունելով որոշում կ'ընեն, Պատրիարքը այն որոշումը ստորագրութեամբ Դիւանին տալու չը հաճիր :

Ազգային Վարչութիւնը միշտ խաղաղութեան և օրինաւորութեան վերահաստատութեանը ցանկալով, քանի մը պաշտօնական նամակներ կը գրէ Պատրիարքին, բայց անկէ այժ կամ ոչ պատասխան մը չը կրնար առնել : Նորին Սրբազնութիւնը ընդհակառակն խռովայոյզ կողմակիցներուն անսալով, իր Աստուածաւանդ հօտին ողջամիտ մասին դէմ լիբբ ստութիւններով, և ժպիրի բարուրանքներով լեցուն հետզհետէ յայտարարութիւններ հրատարակել կուտայ. և ռամիկներն ու պարզամիտները Սահմանադրութեան տակէն անհաւատութիւն պիտի ելլէ, Խաչերը, պատկերները եկեղեցիներէն դուրս պիտի ձգեն » ըսելով, գայթակղեցնելու ջանք կ'ընէ : Ասով ալ չը շատանալով զաղտնաբար խել մը եկեղեցական և աշխար-

հական կաշառարեկ քառններու ձեռքով խեղճ հասարակու-
թիւնը պատրելու կաշխատի և անոր խիղճն ու կիրքը աւելի
դրդելու համար՝ շուսաւորեալ, խաւարեալ անուններ տալով ,
և Երուսաւորեալները անհաւատ են ըսելով, եղբայր եղբոր
դէմ բռնելու թիւն կը գրգռէ: Մէկ կողմէն « Սահմանադրու-
թեանէն մազի չափ չը պիտի շեղիմ, անոր ջերմ պաշտպանը ես
եմ » ըսելով, դիւրահաւան պարզամիտները առանց խղճի կը
խարէ . և մեկալ կողմէն Սահմանադրութիւնը եղծելու ազդու
միջոցներու վրայ իր կողմնապահներուն հետ շարունակ կը
խորհրդակցի: Մեծնուայր Հաւասիս անուն պապական լրա-
գիրը և Արեւելեան Դատ անուն այլանդակ Սերժը Սահմանա-
դրութեան դէմ շարախօսելու գործիք կրնէ: Մրեակ կոչուած
Ճիզկիթ ամսամերթին մէջ Սահմանադրութիւնը Բ. Դրան
կասկածելի ցուցնելու համար ուզած զոյներովը կը ներկէ:
Խակիւտար և Պէշիքմաշ ապօրինաւոր ժողովներ գումարելով,
Սահմանադրութիւնը սղջ ողջ խողխողելու անագորոյն միջոց-
ներ կ'որոշէ:

Ազգին մէջ նարակուած երկպառակութեան պատճառաւ՝
որ Սրբազանին ուխտազանցութեան ու ապօրինաւորութեան
դառն պտուղն էք, Ազգային կարևոր գործերը . մանաւանդ
գաւառարնակ Ազգայնոց օրինաւոր խնդիրները անխնամ երե-
սի վրայ մնալուն համար, երեք հարիւր Լուսաւորչական Հայ
յուսահատելով կրօնափոխութեան անձնատուր կ'ըլլան . և
ուրիշ հինգ հարիւր տուն ալ նոյնպէս կը պատրաստուին ըլ-
լալու: Որուն վրայ հասարակութեան ողջամիտ մասին գրգիռը
երծալով կը զայրանայ:

Վերոյիշեալ Ընդհանուր ժողովը դիտմամբ խափանելու
պատճառ եղող բանուր և բեռնակիրներուն ևայլն, վայրենի
բռնաւորութենէն զերծ մնալու համար, Ազգային Երեսփո-
խանք և Անդամակիցք՝ Բաղաքական ժողովոյ հրաւիրանօքը
Բէլրայի վարժարանի մեծ սրահը կը գումարուին . Պատիրար-
քին ալ երկու օր առաջ հրաւիրանաց տոմսակ կը դրկուի .

որպէս զի իբրև նախագահ ներկայ գտնուելով, Սահմանադրութիւնը մտալուտ վտանգէ մը ազատելու կարևոր եզած միջոցներու վրայ միատեղ խորհուի :

Քայց Սրբազանը ոչ կուզայ և ոչ ալ չզարուն պատճառը բանիւ կամ գրով կ'իմացնէ, հապա անոր հետեւեալ օրը որ էր կիւրակէ, Իւսկիւտար գումարուած ապօրինաւոր ժողովին մէջ յիշեալ կեդրոնէն առած բարձրագոյն հրամանին համեմատ ստորագրութիւննին անգամ զրեւ չըզիտցող շատ մը տգէտ Տէրպապաներ. և ճշմարտութիւնը անձնական շահերնուն զոհելու բնաւ խիղճ չընող խել մը իմաստակ Վարդապետներ զըլուխը ժողուելով, նախկին Պատրիարք զառամեալ Յակոբ Սրբազանին հետ միաբանելով Օգոստոս 2 համագումար կրօնական ժողով անուամբ, ապօրինաւոր ժողով մը կը կազմէ, և իբր ստոյգ բախցնել ուզած անտեղի նգովքը պատճառ բռնելով, միաբանութեան մէջէն Պատրիարք ընտրուիլը միայն ընդունելի, և խնդրոյ ներքև ինկած որ և է կրօնական նիւթերու վրայ գաղտնի բուժարկութիւն ընելը անընդունելի ըլլալը, և իբր թէ այս ընտրութեան գործը կրօնական նիւթերու կարգն անցնելու զիստամբ կրօնական խնդիր մը ձևացնելով գաղտնի բուժարկութեան ենթակայ չըլլալը կ'որոշէ. և վնիւ ալ կուտայ թէ՛ Հոգևոր Թաանակ Վարդապետը չէ թէ միայն պատրիարք՝ այլ մինչև Եպիսկոպոս անգամ ըլլալ չ'ուզելը՝ որչափ ինք իստան ժողովոյ ներկայութեանը մեծ երդումով հաստատեալ է, և Տիգրանակերտցի Յակոբ Վարդապետն ալ՝ որքան որ առանց ժողովոյ գիտութեան իբրև ապաստան գաղտնի նամբայ ելլելով, Երուսաղէմ դարցնորէ ալ նէ, առաջինին երդումը կ'իրքով եղած ըլլալուն, և երկրորդին ըրածը սոսկ անբաղաբաւարութիւն մը համարուելուն, չ'են կրնար մեղապարտեալուիլ, և Պատրիարք ընտրուելու սրբազան իրաւունքէն զրկուիլ (!) :

(!) Իսկ առ ցաւ սրտին ցրուած կամ առ Ազգն Կ. Պօլիս դիմած միաբանները՝ որ իրաւամբ կամ օրէնքով, կամ որ գատաստանաւ ուխտադրութ կամ մերժումս և իրաւունքէ զրկուած կ'համարուին. (անօրէն ձիզվիմականութիւն):

Յիրաւի ով որ կ'ուզէ իրեն հետ գրաւ կրնամք դնել, Թէ ճիգվի՞նուծեան փառքն ու պարծանգը եղող երեւելի Աստուածանբաններէն և ոչ միկը ասկէ աւելի մոլար վարդապետութիւն մը չ'է հնարած: Անտեղի չ'ըլլար ըսել նաև Թէ՛ Հայ - ճիգվի՞նները մեծ բաղձանք ունին գերազանցելու այն Աստուածամարտ ճիգվի՞նները. վասն զի այս անանկ սոսկալի վարդապետութիւն մ'է, որ զլխովին կ'եղծանէ այն սրբազան բարոյականութիւնը, զոր ամէն կրօնք իրեն հիմ կը ճանչնայ:

Նորին Սրբազնութիւնը Մայր Եկեղեցւոյ լուսարարապետ Սուքիաս անուն տէրտէրի մը ձեռք Թուղթ մը կը յանձնէ, ուր նախկին պատրիարք Յակոբ Սրբազանին ստորագրութեամբն ուկնքով գրուած էր Թէ՛ Երուսաղէմի պատրիարքի ընտրութիւնը կրօնական խնդիր մ'է, և նզովք կայ՝ որ միաբանութենէն դուրս պատրիարք չ'ընտրուի ևայլն, ևայլն: Երուսաղէմայ տան կողմէն վարձուած տէրտերը Կ. Պօլսոյ մէջ Թաղէ Թաղ և շրջակաները շրջելով, կ'ստիպէ ամէն եկեղեցեաց Քահանաները՝ որ այն Թուղթը ստորագրեն:

Անոնցմէ ոմանք փիլոննին առնուելէն և մորուքնին ածիլուելէն վախնալով, և ոմանք ալ իրենց եղած կեղծ խոստմանց կուրօրէն հաւատալով, անոր կամացը կը զիջանին. բաց ի բանի մը Եկեղեցեաց Ազգասէր և ողջամիտ Քահանաներէն, որոնք բնաւ զիջում չ'են ըներ: Միջագիւղի Քահանաներն ալ քաջութեամբ ընդդիմութիւն ընելով, ստորագրութիւն չ'են տար. բայց Սրբազանը իր սովորական խոնարհութեամբը անձամբ հոն երթալով անոնցմէ բռնի ստորագրութիւն կ'առնէ (1). նաև Երուսաղէմի փոխանորդին կողմէն խեղճ Վար-

(1) Սոյն միջոցին « ստորագրութիւննին յետս կոչող եկեղեցականաց կողմէն բողոքագրեր երևցան, ուր ակամայ իրենց խղճին դէմ և կամ առահին մեղանշած ըլլալնին խոստովանած էին: Նաև յիշեալ ժողովին ներկայ չգտվող եկեղեցականաց կողմէն ալ օգոստ. 8 յորդորական յայտագիր մ'ալ առ դասս եկեղեցականաց ձրուեցաւ: Թէ այս և Թէ անկէ առաջ յուլիս 25 Սկր անուն օրագրի յաւելուածով, նմանապէս ազգային երեսփոխանի մը կողմէ ալ յուլիս . 28, երևցած յայտարարութիւնները հետաքրքրական և ուշադրութեան արժանի էին:

դապետ մը և մէկ բանի քահանայ պանդոկներն ու տուները կ'ըրկուին պարզամիտները համոզելու համար, որպէս զի այն Յուդը ստորագրուածեամբ լցուի :

Ահա այս այն մրտած Յուդն է՝ որ Սրբազանը ինք իր ձեռօք Բ. Դրան կը մատուցանէ և բանիւ ալ իր ամբարիշտ քմացը համեմատ սոյն եղելութեանց տարբեր ձև և գոյն տալով Մահմանադրութիւնը իր սրտին նման սև ու տգեղ անիրաւարար կը նկարագրէ . և օրինասէրներուն վրայ տեսակ տեսակ զըրպարտութիւններ բեռնցնելով, իբրև ապստամբ և յեղափոխական կը մատնէ : Ափսոս, որ Ս. Աւետարանին « Չիք ինչ ծածուկ որ ոչ յայտնեսցի » անդառնալի վճռոյն հաւատք չ'ընծայէր . չէ նէ անշուշտ այն օրհնած լեզուն չը պիտի առաջ երթար անանկ սոսկալի և քստմնելի ազգամատնութիւն մը ընելու և Կայսերական բարեխնամ կառավարութիւնը անամօթաբար խաբելու : Էհ՛, Յող զան Յուդան, Վասակն ու Վեստ Սարգիսը , և չուր Սափեն անոր սրբագործ ձեռքերուն :

Այս ազգամատնութենէն կանոնասէր հասարակութիւնը բոլորովին անտեղեակ, հազարաւոր ստորագրութեամբ ձեռքերնին յայտագիր ունեցող ազգային պատգամաւորներ Սրբազանին ներկայանալով, Մահմանադրութեան անձերի գործադրութիւնը խոնարհաբար կը խնդրեն : « Ես ամէն բան սահմանադրապէս պիտի տնօրինեմ, դուք ապահով եղիք » ըսելով, այն ազնիւ Մահմանադրասէրները անխղճաբար կը պատրէ , և վախնալով որ չ'ըլլայ թէ Ազգային Վարչութիւնը անյապաղ Բ. Դուռը դիմելով եղելութեանց և դարձուածոց իսկութիւնը երևան հանէ⁽¹⁾, և իր ուզած Պոյրուչիմ ձեռքը չ'անցած նիւթեալ դաւաճանութեան կատարմանն արգելք ըլլայ :

Սրբազանը առանց ինքը երևնալու , իր համախոհները իբրև խաղաղարար յառաջ քշելով և անոնց ձեռքովը Ազգին

(1) Ինչպէս որ յետոյ Ազգ. Վարչութեան կողմէն բուն գործին էութեան ճիշտ տեղեկագիրը Բ. դուռն ներկայացաւ (որովհետև կանուխ տալը իբր թէ անխոհեմութիւն սեպէր էին) :

քանի մը չէզոք բարեսիրտ հարուստները որսալով. Ազգային Վարչութեան խաղաղասիրական առաջարկութիւններ ընել կը փութայ: Երկու կողմէն քանի մը անգամ մեծ Նոր Խանը Ազգասէր Փափագեան Միրիման Ամիրային սենեակը կը ժողվելին, կը վիճին, իրարու զիջումներ կընեն. վերջապէս համաձայնելով վերջին որոշումնին սակըլլայ Թէ, Երուսաղէմայ համար շինուած ու վաւերացուած կանոնագրութիւնը ամբողջ ընդունուի. Պատրիարքը միաբանութեան մեջէն ընտրուի, իբրաց առեալ Խառնակ և Յակոբ Վարդապետները, Ազգ. Մահմադարութիւնը անխախտ պահուի. և Ընդհանուր Ժողովէն դուրս մնացած երկոտասանի չափ պատուաւոր անձինք Ազգ. Խորհուրդներուն մէջ պակաս եղած անդամոց տեղը ընտրուին: Ասոր վրայ Ազգային Վարչութեան խօսք կը տրուի որ սոյն որոշումը արքունի ճարտարապետ Կարապետ Ամիրային վառօդապետ Յովհաննէս Աշին և նախկին Պատրիարք Յակոբ Սրբազանին ստորագրութեամբը վաւերացուի:

Միւս օրը որ էր ուրբաթ, Սրբազանը Ազգ. Քաղաքական Ժողովոյ անդամներուն հրաւիրանաց տոմսակներ կը խրկէ. որ հետևեալ օրը Պատրիարքարան իջնան կարևոր իրողութեանց վրայ խորհելու համար: Նոյն անդամներէն ուժը հոգի կ'երթան. որոնց չորսը միայն օրինաւորութեան արշտարաններէն էին: Սրբազանը Բ. Գոնէն եկած պուրուշի մը ցոյց կուտայ. և մեծ Նոր Խանը եղած որոշմանը վրայ բնաւ բռն մը չը խօսելով, Ընդհանուր Ժողով կազմելու և Երեսփոխաններէն և Անդամակիցներէն զատ՝ քառասունի չափ ալ պատուաւոր անձինք հրաւիրելու խօսք կ'ընէ: Երբ իրեն կ'ըտաի Թէ՝ « Մեծ Նոր Խանի որոշումը ասանկ չէ » . կը պատասխանէ Թէ Բ. Գոնը չը ճանչնար Մահմադարութիւնը, հետևաբար ինք ալ չը պարտաւորիր զանի ճանչնալ: Այն ատեն վերոյիշեալ կանոնապահ անդամները, Սրբազանին ասանկ պաղ արհին պատասխանով մը իր ուխտագանցութիւնը յայտնելուն վրայ խիստ զարմանալով, այնպիսի պարտագայի մը մէջ

ինչ որ ըսել պէտք է նէ կըսեն . և բովէն շուտով դուրս կ'ելլեն:

Սա է աւելի դիտողութեան արժանի կէտը՝ որ երբ Սրբազանը Քաղաքական ժողովին հետ կը խօսէր ընդհանուր ժողով գումարելու վրայօք, նոյն միջոցին շուկան ալ առաջիկայ երկուշաբթի օրուան համար Ընդհանուր ժողովոյ հրաւիրանաց տոմսակներ ցրուել կուտար . ասկէ աղէկ կը հասկցուի որ ինք ինչ կերպ Ընդհանուր ժողով կազմել կ'ուզէր նէ, արդէն իր համախոհներուն հետ խորհելով որոշէր, և այս նենգութեանը օրինաւոր կերպարանք մը տալու համար՝ միայն Վարչութիւնը կանչէր էր: Նաև այն խաղաղութեան խօսքն ալ անուղղակի առաջարկելուն նպատակը սա էր՝ որ օրինապահները սուտ յուսով մը զբաղեցնելով ժամանակ չը տայանոնց . որ իր դէմ որ և է արգելք մը հանելու կարող չ'ըլլան:

Խղճալի Սրբազանին այս խարեքայութիւնն ալ անպշտուղ մնաց, ինչու որ Մահմանադրականք յետախաղացներուն ամէն մէկ շարժումը արժուն հսկողութեամբ դիտելնուն համար, դաւաճանութիւնը շուտով իմացան, և մեծագոյն մաս մը ունենալու դիտումար, Ազգային Երեսփոխանաց և Անդամակցաց հազիւ թէ երրորդ մասին հրաւիրանաց տոմսակ գրել տուած, և փոխան անոնց՝ դրսէն հարիւր յիսունի չափ իւրեանց համախոհ մաքդիկ հրաւիրած ըլլալին ստուգեցին: Ուստի երկուշաբթի օրը օգոստ . 21 անուրանալի իրաւունքնին պաշտպանելու, օրինաւորութիւնը ոտնհար ընել չը տալու, և այն ուխտը դրժող և Աղզը մատնող և միանգամայն մոլար վարդապետութիւն մը հնարող պատրիարզէն հրաժարականը պահանջելու համար պատրիարզարանը գացին . ուր տեսան ոչ միայն հրաւիրեալներ, այլ և հազարք մօտ բանւոր և ջրկիր հուրշիջ (Սուլումպանի) և բեռնակիր նաև խեղ մնալ ոստիկանութեան զինւորներ :

Յետախաղացներուն միտքն այն էր՝ որ Մահմանադրականները այն խուժանը տեսնելով կամ անոր գազանութենէն վախնալով տեղերնին դառնան . և կամ զրգուելով ապօրինա-

ւոր շարժումներ ընեն: Բայց այս չար խորհուրդին չը յաջողիր, որովհետև Սահմանադրականներն ոչ խուժանին վայրենի սպառնալիքներէն երկիւղ մը ունեցան, և ոչ օրինաւորութեան և պատշաճողութեան սահմանէն դուրս երան. այլ իրաւամբ պահանջեցին՝ որ Սահմանադրապէս Ընդհանուր Ժողով զուսարուելով, Բ. Դունէն եկած պայտուշուիճ համաձայն (¹) Երուսաղէմի Վանուց համար արժանաւոր մէկը պատրիարք ընտրուի, սա պայմանաւ որ եթէ այս կերպ չյաջողի, Սրբազանը իր հրաժարականը տալ պարտաւորի: Սահմանադրականաց այս իրաւացի խնդիրը Նորին Սրբազանութիւնը յօժար կամօք ընդունելով իր ստորագրութեամբը, և երկու Եպիսկոպոսի և երկու Ազգ. Երեսփոխանի ստորագրեալ երաշխաւորութեամբը անդորրագիր մը կուտայ: Այսու ամենայնիւ յետադէմները խել մը տօգէտ և շահախնդիր կղերացիներ, որոց հաւատքը, կրօնքը, ճրէնքը և խղճմտանքը իբրև խաղալիք մը եղած է իրենց ձեռքը (²), այս անմեղ և օրինաւոր ընթացքին ապստամբութեան կերպարանք մը տալու դիտմամբ, երկու երեք ազգատեսաց ճիւղներու միջոցաւ զոյժ կուտան Ոստիկանութեան և Բ. Դուն: Ոստիկանութեան կողմէն բաւական զինուորներով Փաշայ մը կը հասնի Պատրիարքարան, քիչ մը ետքը ոստիկանութեան պաշտօնեայն և ետևէն ալ պատերազմական պաշտօնէին կողմէն քանի մը հարիւր զօրքով Փաշայ մ'ալ կուգայ: Աստօք ինչ կը տեսնեն յոկ բազմութիւն մը, որ իր ոտնակոխ եղած իրաւունքը օրինաւոր կերպիւ կը խնդրէ և ոչ միայն զէնք, այլ և ցուպ մը անգամ չ'ունի ձեռքը—: Նոյն միջոցին երեք անխիղճ անձինք

(¹) Որով կը հրամայէր Թէ՛ արժանաւոր մէկը Պատրիարք որչափ Երուսաղէմի վանուց. ինչպէս արդէն Ազգին ողջամիտ մասն ալ նոյնը կը պահանջէր:

(²) Խաւարասէրները իրաւունք ունէին կիրքերնուն հետեւելու, որովհետև իրենց սիրած Սարգիս Պատրիարքը և իբրև Ս. պաշտած նախկին Պատրիարք Յակոբ Սրբազանը կիրքերուն մեղը չ'ըլլալը արդէն քանի մ'օր առաջ Միաբան խորհրդով զնոսած էին:

ալ (1) ոստիկանութեան պաշտօնէին ձիուն մօտենալով, այն անմեղ բազմութիւնը զրպարտելու մտօք կատաղաբար կօկորդնին պատռելու չափ ուռնալով, « Տէր, ասոնք աւրերով եկան պատրիարքարան կոխեցին. ծերունի նախկին պատրիարքը մահուան դուռը հասուցին » կրսեն. և քանի մ'ալ յարգի անձինք իբրև զուխ խռովարարաց մատնելու կը յանդգնին: Ոստիկանութեան պաշտօնեայն այս անօրէն կայէններուն լիքք զրպարտութեանը չ'հանդուրժելով « Կորսուեցէք մէկդի լկտի կրուատներ, դուք հրգէհը բորբոքցնել կ'ուզէք » ըսելով, քովէն կը վռնտէ:

Օրինասէր բազմութիւնը լռիկ մնչիկ քաշուիլ երթալէն ետքը, պատրիարքը ժողովատեղիէն պատրիարքարան երթալու առան ի լուր ամենեցուն « Տէր, Ազգս ստահակ եղաւ » կբաէ Ոստիկանութեան պաշտօնէին: Եւ ստորագրութեան համար ալ քըմ ծիծաղով մը « Քանիք կ'առնեն » խօսքը անամօթաբար բերնէն կը վիժէ:

Մքբազանը եղելութիւնը ուզածին պէս վիպելու և աւտը իրաւի տեղ կլլեցնել տարաւ համար, Ոստիկանութեան պաշտօնէին հետ իւր սենեակը կառանձնանայ և Բ. Դունէն եկած պաշտօնատարն ալ՝ որ եղելութիւնը վերջանալէն ետև հասէր էր հօն, նոյնպէս առանձնակի կնդունի: Նորին իրաւախոն Սրբազնութիւնը Կայսերական արդարակորով կառավարութեան տուած անհիմն տեղեկութիւնները հաստատելու մտօք Ազգէն երկիւղ մը ունենալ ձեւացնելով այն զիշերը և հետևեալ քանի մը օրերը պատրիարքարանի առջև բաւական զօրք ըսպասեցնել կուտայ. և չորս հինգ օր ալ պատրիարքարանի ասնդուխին վաբի կողմը ոստիկանութեան զինուորներ կ'կեցնէ, որպէս զի իւր չ'ախորժած մարդիկը վեր ելլելու արգիլէն:

Դուցէ ընծերցողը ըսեն թէ այս տնօրէնութիւններուն բոլորն ալ ծանր ձախբերու կարօտ ըլլալուն, Երուսաղէմայ փոխա-

(1) Զրահեան Սարգիս, Առհետան Գեղոց, և ձէնազեան Մարտիրոս:

նորդ անուանեալ Իսահակ Վարդապետը ⁽¹⁾ . Կ . Պօլսոյ Սրբազան Պատրիարքը և զիրենք չարութեան գործիք ընող պարոնները մինչև ցայն վայր մեծ մեծ գումարներ մսխած ըլլալու են և անշուշտ մսխեցին ալ : Է՛հ , դուք ատոր հոգ մի ընեք , ինչու որ՝ եթէ բազմաց ձայնը ձայն Աստուծոյ Է , յիշեալ Երուսաղէմայ փոխանորդը իւր տիրապետական ձեռքով ճիւղեցի հողերուն մէջ ամփոփած հնդկաց նուիրակ Գաղատացի Իսահակ Վարդապետէն կարի մեծ ժառանգութիւն մը ձեռքն անցուցած . . . և փոխանորդութեան հաշիւներն ալ հանգուցեալ Պատրիարքին ցոյց տուած չըլլալով բաւական գումար մ՛ալ անկէ տակը դրած , և Սարգիս Պատրիարքին ալ բաւական դրամ ունենալը , նոյնպէս յիշեալ պարոններէն մէկին արտաքոյ կարգի ընչաւէտ և մէկ քանիին ալ գոնէ առ երևոյթս հարատուութիւն ունենալը լաւ գիտցուած ալ է նէ , անոնք գործերնին լաւ գիտեն , ջառ բայէն միշտ հեռու փախչելով միայն առնուել բային խոնարհմունքը զոց ըրած են . Աստուած Ս . Յակովբայ վանքը շէն պահէ . հոն բաւական ոսկի կայ ⁽²⁾ . մինչև արժաւատեն 10000 ի մօտ կելլէր անկէ բերուածը ⁽³⁾ . և երբ ուզէին

(1) Յիշեալ Վարդապետը (որ արդ Եպիսկոպոս ալ է) ինչ գազանաբարոյ մարդ և նշանաւոր յատկութեան տէր ըլլալը , Սեպ . 5 , տպեալ Մեջուխեչաւ անուն տետրակին մէջ նկարագրուած է :

(2) Մինչև 800000 լիւայ . ըստ արձանագրութեան մայր տումարի վանուց , որ Պօղոս , Զաքարիա , և Կիրակոս Սրբազաններուն ազգօգուտ տնտեսութեան բարեկարգ կառավարութեան , և արժուն հսկողութեան արդիւնքն է , թողունք ըսել ի հնդկիս Անգղիոյ պանզան ձգուած հին կտակի մը գումարը (250000 լիւայ) , որուն մօտրհակը վերոյիշեալ հնդկաց նուիրակ Գաղատացի Իսահակ Ս . Վարդապետին և Յովսէփ Աղաբեկեան իշխանի միջոցաւ նորոգուեցաւ հրամանաւ Զաքարիա Պատրիարքին : Աւելորդ կ'համարենք յիշել հոս նաև վանքին տանտնայեկ մտաւոր , որ հանգուցեալ Յ . Սրբազանի Պատրիարգութեան ժամանակ հարկաւ գանձուած է , որովհետև տարին 3000 ոսկի , վանուց տարեկան բովանդակ ծախսը (որ ասկէ է վելին անկարելի է) զոցելէն զկնի 15—20000 ևս է վելնալու է անշուշտ . ինչպէս որ փորձով շատերուն յայտնի եղած է :

(3) Այդպաք արդէն շոգենաւի մանիֆէսթներէն ստուգուած էր :

Կրնային ալ բերել տալ ⁽¹⁾ որովհետև ապահով եղած էին Ազգին քննիչ ղրկելու կամ հաշիւ տեսնելու անկարող ըլլալուն և արդէն վանքին ստացուածքը իրենց ձեռքն էր . . . Ինչ կըլլար մի՞թէ շատ բան մ'էր Սահմանադրութիւնը եղծելու և Սահակի նման ճարտար և բանիշտն մէկը Երուսաղէմայ վանքին պատրիարք ընել տալու համար ստակի կ'իւրնայուէր: Թո՛ղ վանքին բոլոր հարստութիւնը զո՞ր ըլլայ ասանկ Ազգոգոյս հոգեշահ գործերու: Թո՛ղ անկասկած և վստահ ըլլան նաև այն ջերմեռանդ ուխտաւորները, որոնք ինչպէս առաջները նոյնպէս ասկէ ետքն ալ լիուլի պիտի վարձատրուին. վասն զի մշակ արժանի է վարձու իւրուն: « Ծերունակ ըստակը սեւ օրի համար է » կսէ առածը. այն պակասը շուտ կ'ըցուի. աղօթք ընենք որ Աստուած օրհնէ այն բարեպաշտ ուխտաւորները որոնք տարիներով անձերնին և մինչև զակըններնին անգամ զրէ՛ծէ ամէն բարիքներէ զրկելով ստակ կեւեցընեն և Երուսաղէմ ուխտի երթալով ունեցածնին չունեցածնին մէկէն հոն կ'Պափեն ⁽²⁾. որպէս զի վանքին բարեկարգ յառաջադիմութեանը միջոցաւ, ազգօգուտ պտուղներ քաղեն ու վայելէն (ինչ կառնես չգիտեմ): Սակայն ասոր փոխարէն 30 տարիէ ի վեր է որ Երուսաղէմայ փոխանորդութեան պաշտօն վարող

(1) Թող որ ուզած ատեն ասկէ անկէ ալ ստակ վերցնելու դիւրութիւն ունէր. և ամէն մարդ յօժարութեամբ կ'ուտայ, քանի որ մուրհակը յանուն Երուսաղէմի վանուց կամ որ նոյն Ազգին է, ինչպէս յիշեալ փոխանորդին Եպիսկոպոսութենէ ետ դարձած ատեն Մոսկովբոյ Ինճեռան անուն Յովհաննէս Աղայէն վերցուցած 250 ոսկին, միայն օրինակի համար կ'իշխենք հոս. Թողունք նաև մինչև ցարդ յանուն Երուսաղէմատան ճիզվիթաքար դիզած պարտքերը, որն որ ինչպէս կ'ըսուի արդէն 2000 քօակի հասած է: Շահով չէ, ինչ կըլլայ, վանքը պարտական է վճարել, ապա Թէ ոչ պատրաստ է Ազգը. Վասն զի վանքին համար կ'վաստակի, Թող անոնք որչափ ուզեն մսխեն . . . օր մ'ալ կ'փսխեն. Ազգին շահ եղեր, չէ եղեր, հրին հոգն է (յիմար Ազգ, դուն և ստացուածքք ծով. զայն չ'կ'ըողը կով): Վասն զի ընդհանուրին շահը մասնաւորաց զոնելը արդէն սովորած է:

(2) Գարծեմք Թէ այսուհետև Երուսաղէմ ուխտի երթալու և վանքին ոսկիտալու իղն ու եռանդը Ազգին արտէն պիտի վերնայ, Թէ որ վանքին այս ազգամբաս ընծացքը շարունակուի և անկարող ըլլայ Ազգը զանի կարգի կանոնի ներքև դնել:

անձինք , ինչպէս ներկայիս , մի միայն իրենց անձնական կըրից ծառայել գիտնալովնին որ և է կերպիւ . . . կռնակներն քանի մը երեւելաց տալով՝ որ մէկը Պատրիարք ըլլալու և որ մէկն ալ հաշիւ չ'տալու համար . Վանքին կալուածական հասոյթներէն դիզուած և ուխտաւորաց տուրքերէն հաւարուած այնքան հարստութիւնը անխնայ և չարաչար կը վատնեն , Տես է . երբեմն իրենք ուղղակի , և երբեմն ալ ուրիշներուան կրիցը իրրև գործիք անուղղակի . խեղճ Ազգը միշտ տալին ու վրայ ընելով . կարծես թէ Ազգին դրամին հետ Ազգին գոյութիւնն ալ սպառելու ճիգ կը թափեն : Շատ աղէկ կ'ընէր Ազգը՝ եթէ այսուհետեւ Պօլսոյ մէջ Երուսաղէմայ փոխանորդ նասելու վնասակար սովորութիւնը (խօյթուխ եուճուրճախին) վերցընէր . թերևս խռովութեան և Երկպառակութեան գլխաւոր մէկ պատճառը Ազգին զխէն պակասած կ'ըլլար . մանաւանդ թէ Ազգը կամ որ նոյնն է յիշեալ Վանքը կողպատիչ ու կեղեքիչ ձեռքերէ և անտուղի ու ծանր ծախքերէ կազատէր : Թող որ Ազգ . Վարչութեան դէժ ճիզվիթ խմբակին ալ ժողովատեղի ըլլալէ կ'դադրէր նոյն Երուսաղէմայ տուն ըսուած դժոխասեղին : Թողո՞ւմ ըսել այն կաշառակուր շահախնդրաց ձեռքով գործուած դարանները , և ազգավնաս գաւաճանութիւնները . որոնք ոչ թէ միայն Վանքին , այլ և Ազգին Ծշուառութեանը պատճառ եղած են և են . քանի որ Ազգը անտարբեր մնալով իւր տտացուածքին ու ժառանգութեանցը , իր ազատ իրաւունքն ու պատիւը և ազդեցութիւնը կորսնցընելէ զտտ , մեծ մասամբ զինքը Ծշուառացնող պատճառները չէ տեսեր և դժբազգաբար զանոնք իւր վրայէն հեռացնելու միջոցները չէ կրցէր մտածել ցարդ : Յիրաւի Երուսաղէմայ Վանքը որ Ազգային գլխաւոր հաստատութիւններէն մին կը համարուի , փոխանակ Ազգին կենցաղօգուտ և հոգեշահ ուսմանց և գիտութեանց ասպարէզ մը վառարան մը ըլլալու , Ազգին միշտ վնասարան կամ կորստարան ըլլալու չար բաղդին արժանացեր է . վասն զի ազգային հաստատու-

Յիւնները . կայուածներն ու ժառանգութիւնները և անոնց բոլոր հասոյթները , որոնք Ազգին իւրաքանչիւր անճատից առատաշնորհ արդեամբք կ' գոյանան , ընդ վայր վատնուելէն զատ , Յզգին օգտին և պիտոյիցը ծառայելու տեղ , միշտ անյագ որովայներու ճարակ և սրբապիղծ ձեռքերու որս ըլլալով . Ազգն ալ չար կրից գործիք ու խաղալիք եղած է , մի միայն իր անտարբերութեան և հոռի ու ասարտամ կառավարութեան ու տնտեսութեան պատճառաւ իմլաս ինքեան :

Ինչ և իցէ այսքանը հերիք սեպելով դառնանք վերստին մէր պատմութեան թելը ձեռք առնուլ :

Սարգիս Պատրիարքը նոյն ապօրինաւոր ժողովին օրը ստիկանութեան պաշտօնէին և Բ . Դուանպաշտօնակալին տուած կեզճ ու պատիք տեղեկութիւնները հերիք չ'սեպելով , հետեւեալ օրը Մեծ Եպարքոսին կը ներկայանայ , իւր հետն առնելով այն մեծանախարար Սեթեանը (1) , որ մինչև Բ . Դուռը կրկնէ իրեն կառքին մէջ այն սոսկալի մատնութիւնները և զրպարտութիւնները , զոր պիտի ընէր նորին վսեմութեան :

Ազգասէր Սրբազանին բարկութեան հուրը այսքանով չ'զիջաւ . երկու օրագրաց (2) առ ժամանակեայ խափանել տարտնջ ալ զոն չեղաւ , իւր անյիշաչար ոգին նորանոր վրիժառութիւններ պահանջելով հետեւեալ օրը բազմամիւ պատուաւոր Սահմանադրականաց անուան ցուցակ մը Բ . Դուռը զրկելով , կը մատնէ այն անմեղները իբրև յեղափոխական զրգոյիչ և խռովարար և իբրև ապատումք տէրութեան : Ասոնցմէ ինն հոգի աստիկանութեան Դուռը կը կանչուին և եղելութիւնը առնէն մէկին զատ զատ կ'հարցուի , ամէնքն ալ անկեղծութեամբ

(1) Յիշեալ վարդապետը նախկին Պատրիարք Յակոբ սրբազանին ձեռնասունն ըլլալով , անոր օրովը որքան ճիգովիմ սնօրէնութիւններ որ կամեցեր է , նորին ազդեցութեամբը Հոգեւոր ժողովին մէջ որոշել տուէր և զործադրութեանը հսկեր է : Յիշեալ Սրբազանին զատ Սարգիս պատրիարքին ալ մեզտօրէն ըլլալով ամէն ուր որո՞ւր ազդեցութեան տնօրէնութիւնները ընել տալու ըսած քրտա :

(2) Մեղա և Ախեմացիի էրմիտա տնան խնդրագիրները :

ծշմարտութիւնը յայտնելէն անմիջապէս ետքը ամենայն պատուով տեղերնին կ'դարձուին :

Այս անլուր ազգամատնութիւնը գրէ՞՞՛ Կամայն Ազգը արք և կանայք ծերք և տղայք նորին սրբազնութենէն բոլորովին կ'զգուեցնէ , և Սարգիս անունը՝ Յուդայի և Վասակի պշգալի անուանց կարգը կանցնի : Ասկէ կ'հետևի նաև Միչագիւղի և Պէշիկքաշի եկեղեցեաց տօնախմբութեան օրերուն այն յատուկ ազդարարութիւնը առ նորին սրբազնութիւնը թէ պարտապ տեղ չ'յոգնի , վասն զի թաղեցիք չ'պիտի ընդունին իր գալուստը :

Այս միջոցին երեւան ելած վիմագիր յայտարարութեան մը օրինակը տես թիւ Ը :

Յիրաւի ազգին մեջ պատահած այս ազգամտնաս սոսկայի և միանգամայն քստմնելի ազգամատնութեան և խռովայոյզ երկպառակութեան պատճառաւ ազգային աղմուկը երթալով կը սաստկանար , սակայն այսու ամենայնիւ օրինասէր Հասարակութիւնը հաստատամտութեամբ իւր ազգային իրաւունքն ու օրինաւորութիւնը պաշտպանել երբէքչէր զլանար . քաջայոյս ըլլալով վերին նախախնամութեան ամենաբարի գթութեան , թէ իւր ամենակարօղ օգնականութեան բազուկը խղճալի Ազգերնու վրայ տարածելով ամօթապարտ կ'ընէ անշուշտ Ազգին մէջ գտնուած այն ազգատեաց վասակներուն խռմբը . որոնք մոլեցնաբար տիւ և զիշեր առանց իրենց զաւակներն ալ մտածելու Ազգին վնաս հասցնելէ դատրիլ չեն ուզեր :

Արդէն ապահով էին օրինասէրք և վստահ միանգամայն և անկասկած Ազգութեան իրաւանց , մանաւանդ Մեծագոր Տերութեան արդարասիրութեանը վրայ . ուստի և նորին 'ի մասին հպատակաց ունեցած մարդասիրութեանը կրճնելով՝ կ'քաջալերուէին յանչափս . քաջ համոզուած ըլլալով թէ՛ Հայ Ազգը ինչպէս մինչև ցայսօր իւր հլու և հաւատարիմ հպատակութեամբ օգոստափառ կայսեր առատագութ խնամոց արժանանալով իւր ամենասիրելի կրօնքն ու Ազգութիւնը կա-

րող եղեր է պահպանել, նոյնպէս այսուհետև ալ իւր օրինաւոր և գովելի ընթացքովը նորին Բարձր հովանաւորութեանը ներքև նիւթապէս և բարոյապէս յառաջադէմ պիտի զարգանայ:

Այս Ազգամատնութեան վրայ, բազմաթիւ ստորագրութեամբ աղերսագիր մը կ'պատրաստուի. և Եկեղեցականաց ողջամիտ մասին կողմէն ալ քառասունի չափ կատորագրեն և քսան պատգամաւորներով կը մատուցուի բարձրապատիւ Փոխարքային, որուն մէջ կամ Պատրիարքին գրպարտանաց դատարենութիւնը և կամ անոր անմիջապէս հրաժարիլը կ'խընդրուէր, վասն զի ալ այնուհետև անոր Պատրիարքական ամոռոյն վրայ կանգուն մնալը Ազգութեան և կրօնի պատիւ մը չը բերելը յայտնի կերևար ⁽¹⁾: Հետևեալ շաբթուն հինգ վեց հարիւր պատուաւոր անձինք Բ. Դուռը երթալով յիշեալ աղերսագրոյն գործադրութեանը կ'աղաչուի. և անոր քիչ օրէն կատարման խօստումն ըլլալով, կ'վերադառնան:

(1) Անա ճարտար և խնաստուն ղեկավարի կամ նաւապետի մը արգիւնք. նորա պաշտօնակիցները որքան յանան անօգուտ է. վասնզի նաւը զլիաւորապէս առաջին նաւապետէն կախում ունի, և նորա պատասխանատուութեան ճարտարութեան և հաւատարմութեան յանձնուած է, նաւուղիդ ցուցակին համեմատ վարել իւր պաշտօնը: Իսկ Թէ որ տգէտ ըլլայ միանգամայն և չուզէ հաւատարիմ կենալ, պաշտօնակցաց ճգունքը պարապը ելլելով, նաև ալ վտանգէ չ'կրնար ազատ մնալ:

Ըսածնուս ապացոյցն է յիշեալ պատրիարքը, որ Սահմանադրութեան հակառակ ազգին ղէկը դէպ ի ձախող կողմը դարձնել ուզելով, երեսփոխան Անդանոց մեծամասնութիւնը, որոց 160 էն, 130 ը, օրինապահ էին օգուտ չ'կրցաւ գործել խռովայոյզ նաւարեկութեան, քանզի Ազգին ղէկը վարող նախագահը անհիմն պատճառանօք քուէհամարը չորս օր միայն ետ ձգել ուզելով, Յուլ. 18, տոմսակաւ քուէհամարէն առաջ քանի մը դիտողութիւն կայ ընելիք, ըսելով. և Յուլ. 21, Ընդհանուր ժողով գումարելով, ամէն բան տակն ու վրայ եղաւ, և Սահմանադրութիւնն ալ պղծուեցաւ:

Թերևս ըսողներ գտուի Թէ պատրիարքին ձեռքը ինչ կայ... յիրաւի Թէ որ տգէտ կամ ազգատեսաց, մանաւանդ Թէ անԱստուած և անձնամօլ մէկը ըլլայ, կրնայ շատ չարիք գործել Ազգին: Ուրեմն կամ այս ազգակործան և զահալէք դիրքը փոխել, և կամ անկողմնասէր ոգւով ընտրելիին տալանդն ու յատկութիւնը նախ փորձով քննել պէտք է, ապա Թէ ոչ կուսակցութեամբ ասանկ միշտ տգէտ և անփորձ մէկին ընտրութեան քուէ տալը այսուհետև փաստակար և կործանում է Ազգայնութեան:

.. Իսկ յետադիմաց կողմէն Բ. Գուռը զայցած աղերսագրոյն իմաստը ասոր հակառակը կ'պնդէր. այսինքն Սրբազանին իւր պաշտօնին մէջ հաստատ մնալը, Սահմանադրութեան խաբար շնորհիւրը և սահմանադրականաց պատժուիլը կ'պահանջուէր, իբրև Ազգին խառովարարները ներկայացուելով :

Պատրիարքը ուզող եղբորին ատորագրութիւնները շատկեկ ըլլալուն համար, զորո՞ք շփոթ կերպարանք մը առած կ'համարուէր Բ. Գուան պաշտօնակալաց առջև, զորոնք իրենց կողմը որսալ կ'աքնէին. ուստի հարց փորձի մը ատեն օրինաւորաց կողմէն պատուաւոր անձ մը (1) Բ. Փոխարքային կ'պատասխանէ ըսելով « Էփէնտի սոփա մի կ'վկի միւսերոյս մի » Փոխարքան « Էրպէր միւսերոյս » կ'ըսէ. « Եոյ՛ե իսկ ազ կ'հօտիս յետիմիզ միւսերոյս սիւ, և այլն. » (2) :

.. Այն օրերը Բ. Գուան հրաւանաւ երկու կողմէն ալ քանի մը պատուաւոր անձինք կ'կանչուին իրողութեանց վերահասու ըլլալու համար. և օրինասիրաց կողմէն Փէորզ (3) և յետադիմաց կողմէն Յակոբ Նախկին Պատրիարքներն ալ ի միասին. որոնք Նախ Ճեմիշ Պէյին (4) և ապա Գապույի Էփէնդիին ամաբանոցները գումարեցան :

.. Իւսկիւտար և Պէշիկթաշ զաղտնի ժողովներ կ'ըլլային ստէպ,

(1) Եւղուպ Էփէնտի Եազուպեան :

(2) Այս միջոցին շատ մը բարբոյ յայտագրէր երեցան ինչպէս, Սեպտ. 3, Անմամիա աստ. Է և հաւասարիմ Տէրութեան՝ վերնագրով և Սեպտ. 7, յաւելուած ի վարդ. Թիւ. 3. և Ազգ. Երեսփոխանաց կողմէն աս. Վարչութիւն ուզեալ նամակի մը օրինակը յաւելուած ի Մասիս, Թիւ, 495 :

(3) Զանի ալ մտածած էին, իբր Պէ՛Սահմանադրութեւնը իր սրովը հնարուած ըլլայ :

(4) Ուր տեղ Միւսպահեանեան Յակոբ Էփէնտի անուն անձը ի կրից յուզեալ ձէմիլ Պէյին սա հետեւեալ տակաւի խօսքը կ'ընէ, « Էփէնտիմ պիզ ասլա Սահմանադրութիւնու գապուլ էտեմէիզ, զիրա հէմ Տէվլէթէ վէ հէմ մէսէպիմիզէ Թօգանքը պիզ ստաքը պէնտէլէրիզ : » Երբ կ'հարցուի իրեն առանձին Թէ ճը խղճմը տանքով ըսիր այդ խօսքը նէ, կամքերնիս յառաջ տանելու համար, կ'պատասխանէ, « սաբապիկի վատութիւն այն խնամեց և համարեան ու պատուոյս դէմ, որ Տէրութիւնը մեր Ազգին վրայ ունի » :

Սահմանադրականոց դէմ (1), և ամենայն աշխատութեամբ մասնութիւնը մատնութեանց վրայ դիզուելով որքան որ խեղճ Ազգը Տէրութեան կասկածելի ցուցունելու քուն կ'զոքծուէր ալ նէ, այնչափ հասարակութիւնը արժուն հակողութեամբ միշտ պատրաստ կ'կենար ապօրինաւորութեանց դիմադրել և արդէն զլիաւոր թաղերու Եկեղեցեաց մէջ, Պատրիարքի անուան յիշատակութիւնն անգամ սկսէր էին դադրեցնել (2) :

Ձմռանակը յիշել հոս նաև այս դժբաղդ պարագաներուն մէջ Սարգիս Սրբազանին և Երուստղէճայ Փոխ, Սահակ Վարդապետին անգոյ նզովքը հաստատելու դիտմամբ ի գործ դրած ֆրենաչան աշխատութիւնները : վառն զի յիշեալ Վարդապետին Ստափայլ Լազարեան անուն փոքրաւորը (3) որ շատ ծախքերով Թիֆլիզ գացած էր, այն միջոցին Պօլիս հասնելով իբր թէ Սրբազան կանոդիկոսէն նզովքը հաստատող կոնկակ մը կ'բերէ : Սրբազանը յիշեալ կոնկակը ապագրութեամբ բազմաթիւ օրինակներու վերածելով երբ Եկեղեցիները ցրուել կանազարէ, Եճճի — զատուի Եկեղեցիէն ընդունելութիւն չ'զբառնելով բացէ 'ի բաց կ'մերժուի . աակայն Սրբազանը վերոյիշեալ կոնկակին օրինակները իբր ինչոյան բնագրին նիշար ըլլարուն խբ կնքովը վաւերացուցած ըլլարով, և արտաիտ անպար-

(1) Իրաւը ըսելով, շատ անգամ Սահմանադրական ժողովոյ անդամները անփոյթ և անկարող անձինք զանուկցան իրենց անմանար և անգէտ ըլլալուն պատճառաւ, վասնզի կէս մը խակ և անփորձ, շատերը տարոկացեալ և բազմազբաղ անձինք էին : Փորձառու հասուն և իմաստուն, թիր և արժուն հանճարեղ և խելահաս գլուխներ կ'պակսէր իրենց մէջ, եղածն ալ գրեթէ շատ քիչ, ուստի և անբաւարան, և շատերն ալ զուրկ ըլլալով Ազգային գործոց ճիշդ տեղեկութենէ, շատ տեղ անխոնմաբար վարուեցան և տեղ տեղ ալ խաբուեցան ու սխալեցան, և շատ տեղ ալ անհող և անփոյժ նիրհեցին, և գէժ օր մը թրար քով ժողովի խորհիլ և մտածելով գործել մտադիր չեղան :

(2) Սոյն միջոցին Սահմանադրատէր Հայ հասարակութիւն, ստորագրութեամբ յայտադրէր երևցան, ինչպէս Հոկտ, 18 ին, ալ :

(3) Յիշեալ երիտասարդ Սահակ Վարդապետին մէնտորն ըլլալով լիռայ և ոսկի չ'պակսիք գրպանէն... և պիլարտիք, նարա, և այլն խաղաղով դրտնուլ քաղցիտէ :

ստուգութիւն մը մեծաւ մասամբ իւր պատրիարքական կնքոյն վերաբերիլը հասկնալուն համար չկրնալով հանդուրժել, կ'շանայ զանի հոն բռնութեամբ կարգացնել տալ. ուստի Մայր Եկեղեցւոյ Սուքիաս անուն աւուրի քահանայն դարձեալ իւր քաջութիւնը փորձելու դիտմամբ կիւրակէ առաւօտ յիշեալ Եկեղեցին երթալով, երբ կ'պատրաստուի կարգալ, յանկարծ սկսիլն ու բեմէն վար առնուիլը մէկ կըլլայ. որովհետեւ թաղեցիք Ս. Կաթողիկոսին կոնդակին բնագիրը տեսնել կ'փափաքէին, առանց հաւատք ընծայելու անոր տպագրեալ օրինակներուն, ինչպէս և Թաղ. խորհրդոյն կողմէն ալ ի պաշտօնէ օր յառաջ ժանուցուած էր Նորին Սրբազնութեան: (1)

Սրբազանին այս աշխատանքն ալ պարապը ելլելով Երուսաղէմայ փոխանորդին հետ ճիզվիթական վատ միջոցներու դիմել կսկսին. որպէս զի յիշեալ թաղեցիքը Թէ Բ, Գուան և Թէ Ս. Կաթողիկոսին, իբրև ապստամբ և խռովարար երեցնել կարող ըլլան. սակայն Օրինապահները՝ միշտ օրինաւորութեան հսկող և Ազգային անբռնաբարելի իրաւանց պաշտպան կանգնած ըլլալովնին՝ առաւել արժնութիւն գործել ջանասիրեցին անլքանելի կերպով, որ չըլլայ Թէ ճիզվիթական մեքենականութիւնը իրենց հոգևոր պաշտօնատեղին ալ սպրդի աղմուկ և շփոթութիւն մը հանելու, ի նախատինս Կրօնի և Ազգութեան:

Երբ իրենց այսպիսի աննիրհելի արժնութեան մէջ գտնուիլը պարտ անձին համարելով կզգուշանային, ահա հետևեալ կիւրակին յանկարծ արիւնդուշտ պատերազմի ասպարէզ մը կը բացուի նոյն Եկեղեցւոյն մէջ. որովհետև Քուս-Քաթուի ջըրհուրըիջ (Յուլումպանը) և Չուքուր-Չեշմէի վարպետ և բանտոր Ազգայնոց կողմէն խումբ մը յիշեալ քահանային թելադրութեան և տնօրէնութեան միջոցաւ օր յառաջ նախապատրաստուած ըլլալով թաշկինակաւ մոխիր, և խարազան ի զօտիս

(1) Որովհետև խարախտուած ըլլալը ստուգած էին:

և ցուպ ի ձեռին կ'հրապուրին կոխել յիշեալ Եկեղեցին, և դիտմամբ կռիւր Պատրիարքի անունը յիշուելու կամ չ'յիշուելու կ'փոխարկուի. ոմանց զլուխ և նակատ կ'պատռի, շատերուն աչքերը մոխրով կ'յեցուի, Սրբազան արարողութիւնը կ'խափանուի, Եկեղեցւոյ քրոցները և զաւազանները մարդիկ ջարդ ու փուրթ ընելու կը ծառայեն և վերջապէս սուկալի տեսարան մը դառնալով Ս. Տաճարը կ'աղծուի :

Օրինասիրաց կողմէն 300ի չափ անձինք վէրք ստացող Ազգայնոց հետ Բ. Գուռը դիմելով եղելուծիւնը կ'իմացնեն և տեղւոյն Թաղական խորհրդոյն կողմէն ալ տեղեկագիր մը կերթայ. միջոցէ մը ետքը Ոստիկանութեան զինուորներով Մեղիմ փաշան կ'հասնի հոն, և ձեռք ինկած վերոյիշեալ խռովարար խեղճ և պարզամիտ Ազգայինները բռնուելով Ոստիկանութեան Գուռը կ'բանտարկուին. հոն գտնուող օրինաւէրները անոնց անգիտութեամբ գործած այս թշնամական չարեաց փոխարէն զանոնք մխիթարել կ'փութան. և վերջապէս Պատրիարքի և Երուսաղէմայ տան կողմէն հրապուրուած ըլլալին խոստովանելով կ'արձակուին. Թողունք ըսել այս մասին այն օրը և Թէ հետևեալ օրը Երուսաղէմայ Փոխանորդին և Պատրիարքին ժեքենայած խարդաւանացը դէմբանտարկելոց կողմէն Պատրիարքարանի փողոցը լսուած բողոքոյ ձայնեղու գոռում և գոչումը :

Յիրաւի իրաց այս ցաւալի վիճակին մէջ արդարութիւնը և իրաւունքը օրինասիրաց կողմը եղած ըլլալը արդէն շատերուն յայտնի էր. որն որ ստութեան և զրպարտութեան ամպերուն ներքև Թաղուած ըլլալով հետզհետէ իւր ամպամած երեսը սկսած էր պարզել. բայց ճիգվիթ խմբակին կողմէն օր. ըստ օրէ տրուած անհիմն ու կեղծ ու պատիր քարոզութիւնները տեղիք կուտային տակաւին գործին երկարելուն, և զրգիւրը կ'շարունակուէր Սահմանադրականաց դէմ Թերևս Տէրութեան սուշև զանոնք յանցաւոր երևցնել երազելով : Այս կերպ ցաւալի անջք մ'ալ Բերայի Եկեղեցին կ'պատահի հետևեալ շարքուն

ուր ՌատիկանուՍեան զինուորներ հասնելով աղմուկը կը դարդրի, և Քանաւայի մը (1) Սելադրանացը կոբորէն խարուած ըլլալին կ'յայտնուի. որովհետև յիշեալ Քանաւայն գիշեր ի բուն համոզեր էր զանոնք Մահմանադրականաց զէմ զբզուելով, որպէս թէ Շկեզեցւոյն զարգերը և պատկերները և այն վերջնել խորհած ըլլան (2): Սոյն զժբաղղ եղելուՍեանց տեղեկագիրը ՌատիկանուՍեան պաշտօնէին կողմէն Բ. Դուռը հասած օրը՝ Պատրիարքին կողմէն ալ Թափիր մը զացած էր, Մահմանադրականները պատուհասել տարու նպատակաւ, որպէս թէ իւր ԱրբազնուՍեան կեանքը վտանգի մէջ եղած ըլլայ և թէ Պատրիարքարանին մէջ մնալը ապահով եղած չըլլայ: Ռուսի այն աւուր ՌատիկանուՍեան կողմէն հասած տեղեկագրին և Պատրիարքին այս դաւանանուՍեան վրայ, կ'ստիպուի Բարձր. Փոխարքան իրողութիւնը հաղորդել Օգոստոսիտուկայեակ, և անվրայպէս ՄահմանադրուՍեան քննուՍեանը ձեռք զարնելով; օր յառաջ գործոյն վերջ տալ կ'որոշուի, և Պատրիարքին հրածարականք առնել կ'հրամայուի: Հետեւեալ օրը տասնի չափ անձինք երկու կողմէն Բ. Դուռը կանչուելով՝ երկար վիճարանութիւններ կ'ըլլան (3): Երկու օրէն անմիշապէս ետքը Բարձր. Փոխարքային տնօրէնութեամբ՝ Բ. Դուռը ՄահմանադրուՍեան քննուՍեանը համար յանձնաժողով մը կազմուեցաւ հոկտեմբեր 17. Արմաշէն ալ Ստեփան

(1) Տէր Գրիգոր Աճէմեան:

(2) Ճիզվիթական մոլեզնութիւնը այնպիսի ախտ մ'է որ իր ստրուկին հողոյ պջքերը կուրացնելով ամենացած և վատ չարագործութեան կ'իտնարհեցնէ և այնքան օսաստիկ կ'կատողեցնէ որ ալ այնուհետեւ պատիւ, Ազգ և մինչև ընտանիքը առճուր կոխկուտելու խիղճ ընել չտար թող որ կրօնքը իբրև կոյր գործիք ընել պալով. մինչև ամենուն պաշտելի Աստուծոյ վրան անգամ մուր քսել կ'յանգոնեցնէ, պարզամիտները միայն պատրելու և իր չար նպատակին հասնելու համար:

(3) Սոյն վիճարանութեան մէջ այնչափ կիրքերը կ'յուզուին, մինչև հըր և որն, առջև եղած ըլլալնին կ'մոռցուի, ուստի Բ. Փոխարքայն կ'ստիպուի հետեւեալ խրատը ընել առ յանդիմանական խօսքերով « Աճապա հէր վազը՞ սիզ պիր պիրի-կիզէ պէշլէ մի ակնիզ, հայրթ, պարէ միլլէթիկիզի անըլըն, եազըզ տըր: »

անուն Եպիսկոպոսը բերուելով թէ յիշեալ ժողովին նախագահ
և թէ Պատրիարքական Տեղապահ կարգուեցաւ : Ազգային
գործերն ալ երեսի վրայ չմնալու համար առժամանակեայ
Խառն ժողով մ'ալ կազմուելով, Սարգիս Պատրիարքն ալ
հրաժարեալ հրատարակուեցաւ պաշտօնական ծանուցմամբ : (1)

ՃԻՋՎԻՔԱԿԱՆ ԱՆՅՔ ԵՒ ԴԱՐՉՈՒԱԾՔ

Ի ՄԻԶՈՏԻ ՔՆՆՈՒԹԵԱՆ ՄԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹԵԱՆ

Սահմանադրութեան բնութեան ատենը՝ որն որ 16. ամիս
տևեց, ճիզվիթական փորձերէն յառաջացած դժբաղդ անցքե-
րէն մէկ քանի զխաւոր կէտերը չկրնալով զանց ընել, կարե
տր համարեցինք ընթերցողաց նկարագրել և զանոնք համա-
ռօտակի: Թողունք յիշել հոս ցաւօք սրտի Պատրիարքարանին
շղթայակապ անգործ տկար և խղճալի կացութիւնը . հետևա-
բար և Ազգ . գործոց առ հասարակ կաղն ի կաղ ընծացքը և
զաւառարնակ Ազգայնոց ցաւալի վիճակը թէ ինչ աստիճանի
հասաւ թող ընթերցողք երևակայեն . վասնզի ազգակործան
մերենականութեան շատերը ծանօթ չէին և չեն . և ճիզվիթ
դարցուածքներուն վրայ գաղտփար մը չունէին և չունին .
ուստի շատերն ալ պարզմտաբար շատ անգամ խաբուեցան
և դեռ կ'խաբուին: Ահա իրաց այս դառն վիճակի մէջ Ազգա-

(1) Յիշեալ տնօրէնութեան փոխարէն իբր երախտագիտական հաւաստիք հա-
սարակութեան կողմէն հետևեալ օրը Հոկտ. 18, վիմագիր յայտարարութիւն մը
երեցաւ, որուն մէջ մէծ գոհունակութիւն յայտնելէ զկ'ի, կ'զգուշացնէր նաև
Քննիչ Յանձնաժողովին անդամները որ չըլլայ թէ Սահմանադրութեան մէջ փոփո-
խութիւն մը ընել ուզելով, Ազգին սիրտը վիրաւորել փորձ փորձեն: Վասնզի ի
ծախնեաց անտի Տէրութեան առ Ազգն շնորհած արտօնութեանցը համաձայն ըն-
դունուած և ազգովին հաստատուած Ազգային կանօն մը ըլլալով, երբ Բ. Գուռը
պոլլուլտիով մը ուզեց զանի բնեւ և վաւերացնելով կրիին առ Ազգն վերադար-
ձնելու պայմանաւ . վատահ և անկասկած յանձնեց զտնի Ազգը իբր իր միակ հա-
ւատարմութեան և հարսզատ հպատակութեան նշան :

յին կառավարութեան սանձը ձեռք ձգել փորձելու նպատակաւ Օգնական անուամբ ընկերութիւն մը կազմեց ճիզվիթուծիւնը, Հիւանդանոցի պատասպարեալ խղճայեաց օգնելու պատրուակաւ, որուն բարեւեց իսկոյն միւս կողմէն ընկերութիւն մը Պահապան անուամբ, իբր հակող Ազգային մատակարարութեանց ուստի և շատ ջանցած յայտնուեցաւ ճիզվիթական խըլլտումներուն ինչ ըլլալը ⁽¹⁾: Սամաթիոյ մեծ Թաղին Քահանայից կողմէն ⁽²⁾ ճիզվիթական շարժումներ կըլլայ, և ճիւղաւ մը ⁽³⁾ գրգիռ յարուցանելու դիտմամբ Եկեղեցւոյ մէջ Սրբազան արարողութեան առեն ձայն կարծակէ ալ նէ, բարբաղդաբար հետևողներ չունենալով իսկոյն Եկեղեցիէն դուրս կ'ձգուի, բայց և այնպէս գէթ փոքր ինչ շփոթութիւն տալու և Ս. Պաշտամունքը խանգարելու չափ ժողովուրդը յուզուեցաւ: Տես Թիւ Թ .

Հետևեալ օրը՝ իբր Թէ յուզմանց առջևը առնելու պատրուակաւ, խաղաղասիրական անուամբ ընկերութիւն մը կազմուեցաւ հոն, որուն անապարեց ողջունել Հայկական անունով ընկերութիւն մը՝ որնոր օգտակար և ցարդ հաստատ կ'մնայ:

Վերջապէս Ազգ. Սահմանադրութեան քննութեան և անոր վաւերացման յապաղմանը՝ մանաւանդ Ազգին այսպիսի երկպառակ ապարդիւն և ցաւալի ընթացիցը առթիւ հասարակութեան սիրտը կարեւիւր վիշտերով ի խոր կ'խոցէր. այսու ամենայնիւ Բ. Դրան մասնաժողովոյն և երեսփոխանական Ընդհանուր ժողովոյն անհոգ և անտարբերութիւնն ալ եվելօք ցաւ կ'պատճառէր բազմաց. ինչպէս այս մասին երևան ելած յայտարար բողոքները ևս և Սահմանադրութեան տարեդարձին արգելք և նորա խափանման ջանադիր

(1) Սոյն ճիզվիթ դարձուածոց մէջ յանուն հիւանդանոցի հանգանակութեան առեն, տէր Պօղոսեան Գալուստ անուն անձին ալ մեծ գումար դրամով Սամաթիա Թաղին մէջ եղած տան ի հիմանց շինելու բաղդին հանդիպիլը երեցաւ:

(2) Տէր Արիստակէս և տէր Փիլիպոս:

(3) Տէր Փիլիպոսին եղբայրը:

եղող ճիզվիճական ենթոյններուն դէմ ցրուած յայտարարու-
թիւնները խիստ սրտաշարժ և ուշադրութեան արժանի էին :

Քաւական միջոց ալ անցնելէ ետքը, յանկարծ. Բ. Դունէն պոյրուչի մը կ'հասնի ի Պատրիարքարան, որով կ'հրամայէր՝ Ազգ. Երեսօրիսանական Ընդհանուր ժողովը հրաւիրելով՝ Ազգին կողմէն քուէարկութեամբ եօժը արժանաւոր անձինք ընտրել և զանոնք ներկայացնել Բ. Դրան, որպէս զի քննու-
թիւնը աւարտած կանոնը աչքէ անցնելով վաւերացուի :

Հասարակութիւնը թերևս ասկէ քիչ մը ոգիւշաւած երբ ան-
համբեր և ակնդէտ կուպասէր օր յառաջ Ազգային Սահմանա-
դրութիւնը ողջամբ համբուրել՝ իւր առ տնին տնտեսութիւ-
նը բարուրդելու համար, երկար միջոց և ժամանակ անցնելէն
յետոյ, յայնժամ բողոքներ երևան կելլէ. որոնցմէ ճիզվիթա-
կան դելադրութեամբ Ազգային իրաւանց դէմ քանի մը յօդ-
ուածոց փոփոխութիւնն ալ իմացուելով, գժտութիւնը անդ-
րէն կսկսի զայրանալ. մանաւանդ վաւերացման գործը ուշա-
նալուն վրայ հասարակութեան համբերութիւնը կարճանալով
աւելի սիրտ նեղ ըլլալէն զատ, մէկ կողմէն ալ այս մասին Ազգին
մէջ ծագած տարածայնութեան և Պատրիարքարանի Խառն
ժողովին ալ տարտամ ընթացիցը պատճառաւ նաև Ազգային
գործոց խեղճ վիճակի մէջ երեսի վրայ մնացած. և որ աւելի
ցաւալին էր, գաւառներէն եկած Ազգայնոց բողոքներուն բար-
ձի թողի և անգործադրելի ըլլալը տեսնելով, այլ և բոլոր
աղբատաց և կարօտելոց կողմէն անպաշտապար և անպաշտպան
մնայնուն համար եղած աղաղակներուն ձայնը մինչև երկինք
բարձրանալը ամէն օր լսելով, առ ցաւ սրտին սաստիկ կ'վի-
րաւորի և կ'սկսի յուսահատութիւնը ձեռք առնել. որովհետև
լաւ համոզուած էր, թէ այս կերպ անկանոն երկպառակ և հոռի
ու հետախաղաց ընթացք մը Ազգին վտանգ, կործանում, և
կորուստ կ'սպառնայ, ուստի քնականաբար չէր կարէր ան-
տարբեր և լոկ հանդիսատես մնալ, սակայն այս մասին իւր
ազգասիրական շանքերուն ալ անյաջող ելք մը ունենալ երևա-

կայելով, կ'ստիպուի իւր յարարերուծիւնը Պատրիարքարանէն կտրել, և հոգևոր պաշտօնատեղիներէն մանաւանդ Սէ իւր կղերէն ալ ցրտանալ և զգուիլ. որոնք յիրաւի իրենց անհոգ և անվայել ընթացքով խիստ տխուր զաղափար մը կ'ընծայէին հասարակութեան :

Իրաց այս ցաւալի պարագաներուն մէջ, Սահմանադրութեան յապաղման մասին Սէպէտ շատ մը յայտարար բողոքներ երեւան ելան՝ Սէ Բ. Դրան կազմած Գննիչ Յանձնաժողովոյն, և Սէ Պատրիարքարանի առ ժամանակեայ խառն ժողովին և Ազգ. Ընդհանուր ժողովոյն անհոգութեանցը դէմ, սակայն աստից ամէնքն ալ անխելի կ'ըլլային: Վերջապէս հասարակութեան արդար զայրոյթը յուզուած և վերջին աստիճան հասած ըլլալով՝ 1862 Օգոս. 1. խառն բազմութիւն մը Մայր Եկեղեցին կ'դիմին, և Սահմանադրութեան վաւերացման վրայօք զոհացուցիչ պատասխան մը առնելու նպատակաւ Տեղապահ Սըրբազանին պատգամաւորներ կ'խրկուի: Ատենապետ Բարունակ Պէյը անձնովին Սէ և խօսք կուտայ Սահմանադրութիւնը Բ. Դռնէն խնդրելու, նա և ի հաստատութիւն իւր այս խոստման, ստորագրութիւն տալու պայմանաւ ամէն ջանք ի գործ դնելն ալ կիմացնէ, սակայն պատգամաւորները չեն կարեր համոզուիլ. որովհետև անոնք այս խոստմունքը միայն Ատենապետէն կ'լսէին, զոր պէտք էր Տեղապահ Սըրբազանէն լսել:

Տեղապահին մնանկ ապուշ և անտարբեր մնալը, մանաւանդ փախուստ տալէն անվստահութիւն մը նշմարելով, պատգամաւորները խիստ կայլայլին. ասդիէն անդիէն ձայներ աղաղակներ կսկսին, որոնց մէջ սա հետևեալ խօսքերը կ'լսուէր Սէ և Ազգին գործերը քանի որ կարող չէք տեսնել, ինչու էք նստէր և այլն: Տեղապահին այնպիսի ապուշ շարժմանը վրայ հոն գտնուող Յանձնաժողովն ալ բան մը չ'կրնալով ընել, ժողովականներէն մէկ քանին Պատրիարքարանէն կ'առնեն կ'զալեն. պատգամաւորներն ալ իրաց այս պարագաները ժողովրդեան իմացուցած ըլլալով, անոնցմէ մաս

մը զայրազին Եկեղեցիէն Պատրիարքարան կ'դիմէ և « Ազգին գործերը երեսի վրայ մնալէն ետքը մեզի Պատրիարքարան ալ պետք չէ յըսելով՝ զանի զոցելու պատրաստութիւններ կըլլայ: Եսխապէս Տեղապահ Սրբազանին ձեռքէն բռնելով Պատրիարքարանէն Երուսաղէմատուն կ'փոխադրեն, և ապա Պատրիարքարանի մէջ գտնուող բոլոր Վարդապետներն ու պաշտօնատարները դուրս հանելով, և ամէն սենեակները աչքէ անցնելով⁽¹⁾, նաև վառարաններն անգամ պարպելով Պատրիարքարանին դռները կ'զոցեն⁽²⁾ և լանալին այն խուռն բազմութեան մէջ անյայտ կըլլայ: Բազմութիւնն ալ հետևաբար յուսահատած երբ ցրուիլ կակսի, և ահա յանկարծ ոստիկանութեան կողմէն Սէյիմ Փաշան կ'հասնի ի Պատրիարքարան, և զոռները զոց տեսնելով կ'հրաւիրուի Մայր Եկեղեցոյն Խորհրդարանը. բանի մը վայրկեանէ ետքը ատենապետին հետ Եկեղեցին կուգան և ամպիտնը ելլելով հոն գտնուող սակաւամիւ ժողովրդեան Պատրիարքարանին զոցուելուն պատճառը կը հարցնէ, և բանալին կ'պահանջէ, անոնցմէ մէկը⁽³⁾ բանին իսկու թիւնը կակսի պատմել: Մանրա-

(1) Այս միջոցին զՅոց արժանի էր Զրաճեան Սարգիս անուն անձին վիճակը, քանզի նոյն օրը հոն գտնուելով, երբ խնդիրը կ'ժանրանայ և Պատրիարքարանը զոցուելու պատրաստութիւններ կ'ըլլայ, յիշեալ աղայն իւր սաստիկ վախէն սրահին մէջ գտնուած նստարաններուն տակը կ'պահուրտի փոթորիկէն ազատ մնալու յուսով, բայց ինչ օգուտ որ հասարակութեան աչքէն իր օձիկը չկրնալով ազատեղ ամենայն խայտառակութեամբ դուրս կ'հանուի:

(2) Երուսաղէմայ վանուց փոխ. Սահակ վարդապետին աչքը այս դէպքէն վախճալով, այն օրէն կ'սկսի իւր բոլոր գրութիւնները և հաշուէտուճարը ամփոփել ու պահել, որպէս զի չըլլայ թէ օր մ'ալ հասարակութիւնը Երուսաղէմատունը յանկարծ զոցելով, զանոնք ձեռք անցնէ և իւր գաղտնեացը տեղեկանայ:

(3) Յովսէփեան Գրիգոր էֆէնտի անուն անձը, որ նոյն օրը պատահմամբ անձնական գործով մը Պատրիարքարան գտնուելով և դիպուածներուն չկրնալով իբրև անզգայ լոկ հանդիսատես ըլլալ, այն տանն Ս. Եկեղեցոյն մէջ գտնուած հասարակութեան կողմէն կ'պարտաւորի կարեկցարար և ազգասիրարար պատասխանել ճշտիւ յիշեալ բաշային հարցմանց:

մասն խուզարկութիւններէ և խել մը հարցուփորձերէ ետքը յիշեալ Փաշան կրսէ թէ « Սահմանադրութեան համար Պատրիարքարան դիմելու տեղ, Բ. Դրան խնդիր մը ներկայացնել, կամ քննիչ մասնաժողովին հարցնել պէտք էր: Պատրիարքարանի առ ժամանակեայ յանձնաժողովէն բան մը որոնելու իրաւունք չունէիք, որով ժողովը ցրուէր և Պատրիարքարանն ալ գոցուէր, որն որ Տէրութեան ալ պաշտօնատեղի մ'է, ուստի դուք այժմ յանցաւոր և պատժապարտ գտնուեցաք» ըսելով՝ երբ խնդիրը ծանրանալու կըլլայ, իսկոյն յիշ'ալ անձը կ'պատասխանէ ըսելով « Քաւ լիցի տէր, մենք Տէրութեան հակառակ գործ մը չունինք, վասն զի Հայ Ազգը ի բնէ Օսմանեան պետութեան յարգն ու արժէքը ճանչցողներէն ըլլալով, իր հաւատարիմ և ազատ հպատակութեանը մէջ նաև վստահ և ապահով է թէ՛ Տէրութիւն ալ մեծ փոյթ և խնամք ունի, մինչև անգամ եթէ մեր ներքին ցաւերն ու վիշտերն իմանայ, որ դժբաղդաբար տիրած է Ազգին վրայ, անշուշտ ճար մը դարման մը ընելու իւր Թագաւորական շնորհքն ու այցելութիւնը չ'զլանար, բայց աւասիկ ցաւերնիս յայտնող մը չգտնուելով, ընդ վայր կ'տառապիմք, ցաւագին և վշտալի . ուստի պարտաւորեցաւ հասարակութիւնը դիմել այսօր ի Պատրիարքարան, որ Ազգին ներկայացուցիչն է Բ. Դրան առջև, անկէ պէտք եղածը հարցնել. քաջ համոզուած ըլլալով թէ՛ Տէրութեան մեզի շնորհած արտօնութեանցը համաձայն, մեր առտնին տնտեսական կառավարութեանը մասին ամենուսկողմէն ընդունուած ու հաստատուած Ազգային Սահմանադրութիւնը միայն կարող պիտի ըլլայ կառավարել Ազգերնիս. դարմանելով մեր սրտերը թափանցած այն անտանելի ցաւերն ու վիշտերը . ուստի և Բ. Դրան կազմած քննիչ մասնաժողովին նախագահն ալ նոյն իսկ Տեղապահը ըլլալով, Սահմանադրութիւնը անկէ հարցնել հարկադրեցաւ Հասարակութիւնը, օակայն գոհացուցիչ պատասխան մը այժ կամ ոչ չ'կրցաւ առնել անկէ, որով թերևս միախառնութիւն մը չգար իւր վշտաց:»

Այս խօսքերուն վրայ յիշեալ Փաշաճ Ատենապետին կհարցընէ թէ « իրաւ տեղապահը Քննիչ մասնաժողովին ալ նախագահն է » Ատենապետը՝ այդ կ'ըսէ : « Անանկ է նէ ձեր մէջէն քսանի չափ անձինք Պատրիարքարանի բանային ալ հետ առնելով , խնդրագրով մը վաղը Բ . Դրան ներկայացէք , որ գործերնիդ կարգի իյնայ » ըսելով , կձգէ կերթայ :

Հետևեալ եօթնեկին Բ . Դռնէն երկու պաշտօնատար և քանի մը ոստիկանութեան զինուորներ հետերնին այլազգ դարբին մը առած Պատրիարքարան գալով դռները կբանան և Տեղապահն ու Խառն ժողովը վերստին իրենց պաշտօններուն վրայ հաստատելով կերթան , մէկ քանի օր ալ Պատրիարքարանի դրան առջև զինուորներ կսպասեն :

Իսկ ճիզվիթիական խմբակը իւր խորամանկ խարդաւանաց ազգանենց մեքենականութիւնը անընդհատ շարունակելով , Ազգը հետզհետէ տարապարտ մատնութեանց դառն մրուրները կ'սկսի քամել : Վտնառաշահութեան համար կազմուած Ընկերութիւնները կ'մատնուին իբրև յեղափոխական . Լանկայի Ընկերութեան սրճարանը և այլն կը լրտեսուի , գաւառական ազգայնոց աղաղակներու ձայները Պօլսէն կկուտին ի մեծ ցաւ սրտի ազգասիրաց :

Ճիզվիթ խմբակը այս տխուր անցից և դարձուածոց վրայ , իր մեքենայած ազգադաւ ճիզվիթութիւնը վարագուրելու դիտմամբ խաղաղասիրական միջոց մը ձեռք առնել ուզելով քանի մը Ազգայնոց միջոցաւ հաշտութեան ժողով մը կազմել առաջարկել կուտայ , թէև նորա ներքև դարանուած գաղտնիքը թագուն չէր քաջարժուն սահմանադրականաց առջև . ուստի նախկին Յ . Պատրիարքը Իւսկիւտարու նորաշէն դպրոցին մէջ ժողով մը կ'զուամարէ , ուր առաջարկուած հաշտութեան վրայ հաշտարարական ատենաքանութիւն մը ընելէն զկնի , Օսմանադրութիւնն ալ Բ . Դռնէն ուզելու պատրուակաւ պատրաստուած աղերսագիր մ'ալ հոն բարեմիտ Ազգայնոց ստորագրել տալով Պատրիարքարանի Խառն ժողովի միջոցաւ Բ . Դրան կ'մա-

տուցուի : որուն դէմ երևան ելած բողոքոյ մը սրինակը տես ընդարձակ ծանօթութեանց մէջ (Ժ) :

Յաւօք սրտի կ' յիշենք հոս Յակոբ Սրբազանին այս միջոցին Երուսաղէմ ուխտի երթալ ու հոն գիշեր մը մահճակալին քողը փռնկելէն սաստիկ վախնալով հիւանդանալը և երկու օրէն յետոյ վախճանիլը :

Վերջապէս Ազգին այս խղճալի փիճակին վրայօք ցաւ զգալով Եկեղեցականաց ողջամիտ մասը առ Տեղապահն կ' դիմէ, կ' բառակցին, կ' խորհրդակցին, և Տեղապահին կողմէն հրաւիրանաց տոմսակներ երթալով Եկեղեցական Համագումար ժողով մը կ' գումարուի ի Պատրիարքարան 1862 Յունուար 26. և ըստ օրինի որոշումներ կըլլայ, և կատորագրուի, և երկուտասանի չափ Եկեղեցական վարդապետ և քահանայ կ' պատրաստուին իբրև պագամաւոր Բ. Դուռը երթալ Սահմանադրութիւնը խնդրելու համար :

Այս որոշման ձայնը դուրս ելած ատեն Աշնանեան անուն անձը առանձին յսնկարծ Պատրիարքարան հասնելով « Սըրբազան, քնչ կնես, մի՞թէ Ազգին տունը պիտի քակես, Եկեղեցականաց խելքը քաղաքական գործերու չ' հասնիր և այլն » ըսելով՝ խեղճ Տեղապահը կ' նախապաշարէ (ճիզվիճական ձևակերպութիւն), ուստի Տեղապահը նախապաշարեալ սաստիկ երկիւղէ մը բռնուելով կատիպու ի յիշեալ որոշումը խստիանել : Խափուղի ներսես Եպիսկոպոսը և քանի մը Եկեղեցականք Պատրիարքարան կ' հասնին բաւական կ' խօսին, կ' լլիճին, և վերջապէս նախկին որոշման կրկին հաստատութիւն տալով⁽¹⁾

(1) Իրաւունք ունէր և պարտական իսկ էր Եկեղեցականաց ողջամիտ մասը կարեկցել Ազգին իբրև պաշտպան իւր Եկեղեցոյն իբրևանց. և Բ. Դունէն Ազգ. Սահմանադրութիւնը ուզելու նպատակաւ եղած որոշումը յարգել և ի գործ դնել, Թերևս Եկեղեցական պաշտօնէից պատին ու համարմունքը վերստին ձեռք բերելու յուսով. զորս մեծ մասամբ հասարակաց առջև կորսնցուցած էին իրենց առ Ազգն և առ Աստուած ունեցած պարտականութեանցը անփոյժ, անզգայ և անտարբեր կենալուն դամար, նա մանաւանդ ներկայիս իրենց հոռի և շահամուլ ընթ...

Տեղապահն ալ իբրև Եկեղեցական անհատ, իրենց հետ առած Յունուար 30. կ'ներկայանան արտաքին գործոց Պաշտօնետայ Բ. Աալի Փաշային ⁽¹⁾, ուրկէ յուսալիր պատասխանով դարձեալ կ'վերադառնան ի Պատրիարքարան :

Հասարակութիւնն ալ արդէն այս մասին յատուկ աղերսագիր մը պատրաստած էր առանձին, որն որ Բ. Փոխարքային կ'մատուցուի, Փետր. 25, և քանի մը օրէն ետքն ալ կ'երկրորդուի, որոց պատճէնը ձեռքերնիս անցած ըլլալով առաջինին օրինակը միայն ընդարձակ ծանօթութեանց մէջ դնել արժան համարեցինք՝ (ԺԱ) :

Արդեօք ինչ երջանիկ կամ որպիսի ուրախառիթ օր մը համարուեցաւ այն օրը բոլոր ճշմարիտ Հայերուն և ազգասիրաց սրտերուն ու փափուկ և ազնիւ զգացմանց իբրև տօն ցնծութեան և աւետեաց, երբ շնորհիւ Օգոստափառ Սուլթան Ապտիւլ — Ազիզ Կայսեր վաւերացած մեր Ազգային Մահմանադրութիւնը Բ. Դունէն յանձնուեցաւ Ազգին 1863 Մարտ 19. օր երեքշաբթի ժամ 7 ⁽²⁾ :

Այս կէտին չէնք կրնար զանց ընել սա հետեւեալ հարցմունքները ընել թէ՛ արդեօք այս բերկրառիթ աւետեաց լուրը ճ. խմբակին ականջը հասած ատեն ինչ ազդեցութիւն ըրաւ ⁽³⁾ :

ու եզծեալ դրութեամբ Ազգին և նորա Ս. Եկեղեցոյն բարեխառնեանը արգելք և խափանորար կերակէին. ինչպէս որ իբրօք ալ այնպէս էր. վասն զի ոմանք իրենցմէ ճիզվիթութեան ոգւոյն և սկզբանցը ծառայողներ, և շատերն ալ ազէտ և միամիտ հրգտուին ցարդ և սկզբունք և նպատակ չունին և չեն ալ ճանչնար :

(1) Գաղիարէն և տաճկերէն լեզուաց հմուտ ներսէս Եպիսկոպոսը բաշային առջև իրաւացի փաստերով տրամաբանեց Ազգին և նորա եկեղեցական պաշտօնէից դառն ու թշուառ վիճակը միապետական (տեսփոթիկ) դրութեան ճշման ներքև, և զայն ամօքելու միակ միջոց և դարման մի միայն մեծագոր տէրութեան ինխանեաց անտի շնորհած արտօնութեանցը համաձայն Ազգ. Մահմանադրութեան խիտ կարևոր ըլլալը ցուցունելով վաւերացման մասին Թախանձը յայտնեց :

(2) Որուն առաջին աւետիսը Պեխաւան Թոյնիկ անուն Թերթը հաղորդեց հասարակութեան իւր մարտ. Յրջ Թուոյն միջոցաւ :

(3) Ճիզվիթութիւնը իւր սաստիկ թշնամական մօլեզնութեամբը Ազգ. սահ-

Տէրութեան մեզի շնորհած սոյն ազգօգուտ ձիրն ու պարգևը զգալով յօժարամտեցան ընդհանուրին հետ Ազգին բարելաւութեանը նպաստող այն փրկարար Սահմանադրութիւնը ուրախութեամբ սրտի ողջունել: Ազգին կորուստը փութացնող այն վատ ճիզվիթական չարագրգիռ մոլեգնութիւնն ու նպատակը կրցին արդեօք իրենց սրտէն արմատախիլ ընել: Հաւաստի եղան արդեօք թէ՛ իրենց ձեռօք նիւթուած այն զազտնի նպատակներն ու դաւադրութիւնները և ճիզվիթական հրապուրանքները՝ ալ այսուհետեւ ապարդիւն պիտի մնան: Կամք ըրին արդեօք այս կերպ ազգամլաս երկպառակութեանց վերջ տալ, և այնուհետև Ազգին օգուտը նկատելով՝ ազգայնութեան իրաւունքները կոյր կրից զոհելէ դադրեցնել: Ազգին կորստեանը շարժառիթ այն ճիզվիթական զազտնի մեքենականութեան պատմունքանէն մերկանալով և նորա ոգին ու զաղափարը փոխելով, ետ կեցան արդեօք ազգին դէմ մեքենայած այն խարդախ ընդացքներէն: Ընդհանուր հասարակութեան հետ միաբանութեամբ ձեռք ձեռքի տալով Ազգին ու անոր զաւակաց ապագայ բարեկաւութեան և ապահովութեան մասին հոգ տանող այն Սահմանադրութեան գործադրութեանը պէտք եղածը տնօրինել ջանասիրեցին արդեօք: Վերջապէս այն ազգային օրէնքը՝ որ զլիսաւորաբար հաշիւ տոմար գիտնալ, ունենալ և հետևաբար իրաւունք և պարտիք ճանչնալ, աղքատաց օգնել և կա-

դէմ մրցեցաւ զանի խապառ ջնջել տալու համար, մինչև ի գերեզման մահու մատնած և տապանաբարն ալ վրան դրած երազելով, բարեբաղդաբար իւր այս փոփառին չկրցաւ հասնիլ ալ նէ, ապագային գոնէ խռովութեան նիւթ մը իբր թէ նախապատրաստած ըլլալու դիտմամբ նաև Երուսաղէմի վանուց մասին հակառակ Ազգին իրաւանց, քանի մը յօղուածոց փոփոխութեանը յաջողեցաւ՝ բայց ժամանակը անշուշտ կարող պիտի ըլլայ օր մը թէ ուշ թէ կանուխ այն չարագրգիռ ճիզվիթ մոլեգնութիւնը նուաճել կամ սոճօթապարտ առնել՝ ի տոյս հանելով այդ մասին Ազգին իրաւունքը, ինչպէս որ արդէն իսկ սկսած է ողջամիտ Հայ հասարակութիւնը արձնութեամբ իւր բոլոր Ազգ. հաստատութեանց վանքերուն կամ սեփականութեանց նկատմամբ ունեցած ազատ իրաւունքները ճաճչնալ. որովհրէ Բ. Դրան առջևը այս անգամ ալ առաւել ևս լուսափայլեցան:

բօտեալները պատասպարել կ'սովորեցնէ յօգուտ հանրութեան Ազգին, սիրեցքն արդեօք իսպառ. և զանի անգործադրելի ընել տալու ճիգվիժական միջոցներու և հնարքներու դիմելը ալ այնուհետեւ անօգուտ և իրենց ալ պատիւ չ'բերելը հասկցանն և համոզուեցան արդեօք . . . կ'Յողումք որ ժամանակը պատասխանէ այս ամէն հարցմանց :

Արդ՝ Ազգը մէկ կողմէն իւր այս հանդիպած պարզեին վրայ դեռ նոր ուրախացած ատեն, միւս կողմէն Երուսաղէմայ փոխանորդ Սահակ Վարդապետը կուսակիցներու միջոցաւ յանկարծ ճամբայ ելլել կանապարէ և դեղնափետուր Թևերով (¹)

(¹) 5000 լիւայով՝ որուն ահանատեա և ականջալուր վկաներն ալ դեռ կենդանի են: Մենք նորա եպիսկոպոս ըլլալուն կամ չըլլալուն վրայօք խօսիլը աւելորդ սեպելով, սա կուզենք միայն կարցընել և իմանալ Թէ « ասանկ սարսափելի մեծ գումար մը ծախք ընելով եպիսկոպոսութիւնը յափշտակելու հետևող անձէ մը և իւր նմաններէն փասէ զատ քնչ օգուտ Ազգին : » Եւ Թէ քնչու Ազգը իւր գոյից և ընչից տէր չէ և չըկրնար ըլլալ, որ Ազգային արկղը առանց տոմարի, հաշուի և քննութեան անանկ երեսի վրայ Թողած ու աւազակներու և կողոպտիչներու ձեռք մատնած է և մէկ կողմէն իւր բաւական հարստութիւնը այդպիսեաց ձեռքով ի զուր կ'հալի և կ'փճանայ, և ինքը անտարբեր և անզգայ հեռուն կեցած լոկ հանդիսատես կըլլայ և չ'հարցըներ ու փնտուեր, և կ'Յողու որ Հայութիւնն անզամ յետին Թշուառութեան մէջ չարաչար ճնշուի, նիւծապէս և բարոյապէս օտվամահ տանջուելով յիմարաբար: Եւ Թէ մինչև Երբ այս վտանգաւոր և խիճալի կացութիւն, ի կործանումն և ի կորուստ Ազգութեան . . . :

Այս հարցման պատասխանն ալ դարձեալ ժամանակին կ'յանձնեմք: Այս մասին յարմար կ'տեսնենք սա հետևեալ հին առածը զնել հոս Թէ « անտուկը զոց պահէ և սպասաւորը զող մի բռներ. » արդար և ճշմարիտ. վասնզի քանի որ Ազգը իւր անտուկը առանց կղպանքի ձգած է, և ինքը որ տան տէրն է, անհոգ և անփոյժ կը մնայ իւր գոյից, անշուշտ պիտի գտնուին անանկ աննշան սպասաւորներ՝ որոնք իրենց անխիղճ և վատ բնատրութեամբը յափշտակութեան և գողութեան և մինչև անզամ տերազորութեան ձեռք երկնցնելով իրենց չար կիրքը յագեցնելու և համարձակապէս իրենց փուճ նպատակին հասնելու համար Ազգին ստացուածքը ըստ քմաց շռայլաբար վատնելու պիտի յանդգնին. և անտարակոյս կրնայ ըլլալ որ Ազգին մէջ գտնուին այնպիսի լավիլոզող շահամօլ և եղջերուաբաղ մարդիկ՝ որ անանկներուն իբրև գողակից նոցա բոլոր ակնարկութեանց հլու և հպատակ մնալով յանձնառու ըլլան զոհել մինչև անզամ Ազգ. պատիւ, և մաքառիլ ընդդէմ իրենց և Ազգային իրաւանց, շփոմ և պառակտում յարուցանելով Ազգին մէջ: Ինքնին կա-

կ'սլանայ դէպի Էջմիածին և Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը յափշտակել երազով կ'Եպիսկոպոսանայ, և շուտ մը Կ. Պօլիս կը վերադառնայ: Այս մասին բազմաթիւ ստորագրութեամբ հասարակութեան կողմէն Պատրիարքարան զացած բողոքագրոյն օրինակը տես ընդարձակ ծանօթութեանց մէջ Թիւ ԺԲ:

Աւելորդ չէ յիշել հոս դարձեալ Սէթեանին նախորդ Պատրիարք Յակոբ Մրբազանին հետ Երուսաղէմ երթալով բաւական ատեն հոն մնալը, որուն տնօրէնութեամբ՝ քանի մը արեղայից ալ Էջմիածին գնալը լսուեցաւ, որ Ազգին դէմ անկախութեան կամ լաւ ևս է ըսել ապստամբութեան ցոյց մ'էր, վասն զի գէթ իսէր խաղաղութեան Մահմանադրութեան մէջ քանի մը յօդաւոր փոփոխութեան զիջումներ եղած ըլլալով ⁽¹⁾ իբր Թէ Ազգը՝ այն անգոյ նշովքը կըլլած կ'համարուէր, հարկաւ օր մը Ազգին իրաւունքը վերանորոգելու յուսով, ինչպէս որ ժամանակն ալ պիտի բերէ անշուշտ, որ Ազգը իւր ազգայնութեան

պաշտօնի հոս՝ Թէ այս տեսակ եղծմանց պատճառ անկանոնութեան անկարգութեան մանաւանդ Թէ տգիտութեան արդիւնքն է: Սակայն չենք ալ կրնար ուրանալ Թէ այս ազգամիտ խանգարմանց ոյժ տուող կամ նպաստողն ալ այն աներևոյժ ճիզվիթական ազգաւեր մատն է, որ միշտ արդելք և խոչնդոտ ըլլալ կուզէ Ազգին բարեկարգութեանը, ինչպէս և ներկայիս երևցաւ Երուսաղէմայ վանուց մէջ եղած Ազգին արկղը առանց հաշուի և քննութեան և առանց կղպանքի կամ պահպանութեան երեսի վրայ ձգել տալու պատճառ ըլլալէն ի վնաս հանրութեան Ազգին:

Ահա այսպէս են և Ազգին բոլոր վանքերն ալ. որոնք՝ փոխանակ Ազգին մէջ ուսման և գիտութեան լոյսը ծաւալելով Ազգին բարորութեանը նեցուկ ըլլալու. Ազգին թշուառութեան պատճառ և տյր աւազակաց եղած են, որոնց այս եղծումը մեծ վնաս և կործանում է Ազգին՝ եթէ Ազգը իւր անկանոն ընթացքը չուզէ փոխել և իրաւանց ու պարտեաց սկզբունքին ուղղութեան շաւղին մէջ գալել:

(1) Իրաւունքը երբէք զիջում չընդունիր. վասնզի ճշմարտութեան դէմ ամենացած վատութիւն մ'է, և ուր զիջումներ կըլլայ կամ իրուսանց դէմ գծնիլ ու շնթիլ հոն արդէն անիրաւութիւնը երես առած կ'Պազաւորէ իր խաղերը խաղալու, հոն արդարութիւնը փոխուտ տուած ըլլալով, սնվերջանալի վէճեր ու վիճաբանութեան դռներ կ'բացուին Ազգին մէջ կարծեաց տարբերութիւն պատակտումներ արկած և թշուառութիւններ բերելով իւր հետ, ուստի իրաւունքը միշտ պաշտպանելու համար կամ համոզուի կամ հետք կամ ժամանակ և կամ Ս . . . կ'պահանջէ:

իրաւանցկատարեալ տեղեակ և տէրը և օրինաւորապէս իւր առ տնին տնտեսութեան սանձը ձեռք առած ըլլալով՝ պիտի ճանչցուի ամենուն թէ բոլոր Ազգային հաստատութիւնները, ստացուածք և կալուածները և անոնց տնտեսական մատակարարութիւնը Ազգին կեդրոնական Վարչութենէն կախումն ունի, նմանապէս Եկեղեցական պաշտօնէից ալ կարգն ու սահմանը ընտրութիւնը նորա ձեռքն ըլլալը պիտի հասկցուի :

Ինչ և իցէ, Սահմանադրութեան այն երջանիկ գալուստը շնորհսւորելէ ետքը, Գործադիր Յանձնաժողով մը կազմելով նախապէս Թաղական խորհրդոց կազմութիւնը սկսաւ, և վերջապէս Օգոստ. 10 Մայր Եկեղեցւոյ մէջ, առաջին անգամ Եկեղեցական Երեսփոխանաց քուէհամարը ըլլալով՝ դարձեալ ճիգ-վիժական կեդրոնին կենդրիքները շարժիլ սկսան (¹). այլ և Երուսաղէմի վանքէն Եպիսկոպոսանալու գացող այն խեղճ արեղաներուն անունն անգամ Պօլսոյ Պատրիարքական ցանկին մէջ դրուեցան. թող զկանայս և զմանկտիս. . . :

Չենք կարեր զանց ընել նաև Թաղական ընտրութեանց միջոցները յուզուած Պալատու Սալմաթօմրուքի և Խարակէօմրիւկի թաղերուն միութեան խնդիրը՝ որուն մանրամասն նկարագրութիւնը համառօտութիւնս չ'ներելուն, ընթերցողաց կը թողունք միայն այս մասին Գործադիր Յանձնաժողովոյն տրպեալ տեղեկագրին մէջ նշանակուածը աչքէ անցնել. որովհետև յիշեալ թաղեցիք քանի մը տարիէ ի վեր իրենց փափաքած նախկին սիրոյ և միութեան վերանորոգութիւնը վերստին ողջունելու նպատակաւ Պատրիարքարան դիմելով՝ խնդրեցին, Թաղ. խորհուրդ կազմել միութեամբ, որոնք համահան հաւանութեամբ Գործադիր Յանձնաժողովէն ընդունած հրահանգին հա-

(¹) Անո ճիգվիժ խմբակին փնտուած և ձեռք բերած կէտն այս էր, որպէս զի աշխարհականք, իբր թէ հոգևորական պաշտօնէից քուէ տալու իրաւունքէն զուրկ մնալով՝ կարող ըլլայ ինքը իւր շահամօլ և տգէտ կղերաց միջոցաւ իւր ուզածները ընտրել տալ (նման զնմանն սիրէ.) որպէս զի իւր գաղտնի մեքենականութիւնը անորգել յառաջ տանիլ յազդի :

մեմատ Երեւոտիւան ալ ընտրեցին, սակայն ճիզվիժական մեքե- նականութիւնը, անոնց այս ազնիւ զգացմանը դէմ ալ իսկոյն մէկ քանի խռովարարներ յարուցանելով, խեղճ Յաղեցիները՝ իրենց միութենէն զահավէժ ըլլալով, վերստին բաժանման ցան- ցին մէջ գտան ինքզինքնին, որոնք իրենց սիրած միութեան ար- դիւնքէն զրկուելէն զատ, այլ և այս մասին Պատրիարքա- րանին ալ պատիւը կոտրեցաւ Բ. Դրան առջև՝ և տակաւին այս ցաւալի վիճակին մէջ կ'տատանին ալէկոծեալ. որոնց կողմէն այն ատեն երևան ելած յայտարար բողոքները խիստ հետազրգուական էին: (Տես Յիւ ԺԳ):

Վերջապէս բոլոր Ազգային ժողովոց ընտրութիւնները կա- տարուելէն զկնի, 1863 Սեպտ. 20 Ընդհանուր ժողովոյ առա- ջին նիստը ըլլալով՝ նախապէս Պօլսոյ Պատրիարքութեան ընտ- րութեան զբաղեցան և եղած բուէարկութեան արդեանցը հա- մաձայն Ձմիւռնիոյ Առաջնորդ Գեր. Պօղոս Արքեպիսկոպոսը Պատրիարք հրատարակուելով Պօլիս բերուեցաւ, և ըստ Սահմանադրութեան, Մայր Եկեղեցւոյն մէջ ի ներկայութեան Ընդհանուր ժողովոյն առաջի Ատուծոյ և այնքան բազմութեան իւր հանդիսաւոր ուխտը ըրաւ: Տնր Երկինք որ ուխտադրուժ չ'գտնուէր: և Նոյեմ. 14 Պատրիարքական շքով Բ. Դռնէն իւր պաշտօնատեղին գալով ժառանգեց այն Ազգային զահր՝ որ բաւական ատեն Սափուր մնացած էր Ազգային դժբաղդ խռ- վութեանց և ցաւալի երկպառակութեանց պատճառաւ: Երա- նի Թէ սոյն Պատրիարքական ամենափափուկ պաշտօնին մէջ յիշեալ Սրբազանը հաւատարիմ մնալ փափաքէր և ըլլար Ազգասէր՝ քան անձնասէր. հոգեսէր, քան մարմնասէր ու շահասէր. իրեն նպատակ բռնելով միշտ ազգին օգտին անձ- նուէր ծառայելը. ինչպէս որ իր պարտականութիւնն է, և հա- սարակութեան ալ փափաքը, զի մի գուցէ Ազգը սխալած զըտ- նուելով իւր ընտրութեանը մէջ, վերստին անցեալ արկածից ցաւալի բաղդերուն հանդիպէր և մէկէն կրած վիշտերը դեռ չ'մոռցած, մէկ ուրիշն ալ յաջորդեր նորա տեղ, որն որ ամէն

Ճշմարիտ Հայու սրտին խիստ տխուր ազդեցութիւն ըրած է, տես վերջին յայտարարութեան օրինակը, Յիւ. ԺԻ:

Մենք այս մասին քաջայոյս և վստահ ենք, որ հրամանաւ Օսմանեան տէրութեան կազմուած Ազգին ներկայացուրիչ Սահմանադրական ժողովներուն միջոցաւ՝ Ազգայնոց խղճալի վիճակը բարւոքուելով ի յառաջադիմութիւն ազգայնութեան, մեծամեծ օգուտներ և արդիւնքներ պիտի տեսնենք ու վայելենք այսուհետև ի մխիթարութիւն ազգասէր սրտերու:

Վ Ե Ր Զ Ա Բ Ա Ն

Ահաւասիկ այսքանս բաւական համարելով կ'վերջացնենք տոյն ազգային երկամեայ անցից պատմութիւնը, Յէ և հակիրճ, բայց ճշգրիտ նկարագրութեամբ, տեղեակ իրողութեանց և ճշմարիտ աղբիւրներէ քաղուած, ոճն ալ կարելի եղածին չափ պարզ, միանգամայն շատերուն զիտցած՝ Ազգին մնասուց շարժառիթն եղող այն ճիզվիթական գաղտնի ազգասէր մեքենակալութեան վարագոյրն ալ բանալով, որուն ընդհանուր Հայ հասարակութեան աչքէն թագուն և ծածկած մնալը՝ չէ Յէ միայն ճշմարտասիրութեան դէմ մեղանչել է, այլ և ազգասիրութեան սրբազան պարտաւորութեանը դէմ յանցանք գործել սեպուելով, պարտաւորուեցանք զանի ըստ կարի մերկել և բոլոր Ազգայնոց ուշադրութեան և անաչառ դատողութեանը յանձնել:

Փափաքելի է մեզ յուսալ Յէ տոյն համառօտութեամբ կարողացանք փոքր ի շատէ մեր ընթերցողները գոհացնել, յայտնելով նաև անոնց Ազգին մէջ սպրդած այն ճիզվիթական գարանակալութեան կենրիկները, որոնք Ազգին բարելաւութեանը խոջնդոտ և թշուառութեանը պատճառ եղած են: Այն ամբարիշտ մեքենակալութեան ազգանենց որոգայթները, որոնք մեր ամենազնիւ տոհմին քազցր անունը ի կոզուստ մատնել կ'տրքնին: Այն ազգատեսաց վատ շահամօլութեան կոյր նախապա-

շարմունքները, որոնք մեր Հայկայ սերունդը յետամնացութեան լատիւրինդոսին մէջ զլորել կ'ճգնին: Այն գոռոզ եսականութեան և տիրապետական փուճ բռնակայ իշխանասիրութեան ու փառամոլութեան չար ոգին, և առ նախանձու իրար չը քաշելու, մէկգմէկ զրկելու հալածելու և հարստահարելու ամենացած բնաւորութեան, և միմեանց տունը քանդելու փլցնելու և կործանելու կոյր ատելութեան ոխակալ կրից գագանային ճիրանները, որոնք Ազգը միշտ գիշատել ջանացեր և կ'ջանան: Եւ վերջապէս այն ճիզվիթ մատը կամ որ նոյն է ճիզվիթութեան աշխարհաճարակ մահաբոյր ժանտախտը, որ իբրև քաղցկեղ իւծական ախտ՝ Հայ ազգին մահ կսպառնայ և զանի սպառեցնելու ճիզ կ'ձափէ, և Լուսաւորչական Ս. Եկեղեցւոյն ազատութիւնն ու անկախութիւնը յափշտակելու նպատակաւ մեր Ազգին իրաւանց և շահուն դէմ թումբեր կանգնելով միշտ՝ նորս սէրն ու խաղաղութիւնը վրդովել կ'աշխատի:

Այս կէտիս կերպով մը օտարին համար ըսելիքնիս կ'կարճանայ, վասն զի նախապէս մեր Ազգը ընտանի թշնամիներէ կրած չարիքները՝ կրնանք ըսել թէ՛ մէկէ մը չէ կրած, կոյր ասելութենէ և նախապաշարմունքներէ ընդունած հարուածներն ու վէրքերը. օտարէն չէ ընդունած. ուստի և իդէպ զայ անդէն Ս. գրքին այն խօսքը թէ « Կորուստ քո ի քէն է, Իսրայէլ » եղուկ. վասն զի օտարը իր օգուտը ճանչնալով կը գործէ ի նպաստ ինքեան, իսկ ընտանիք ի վնաս անձանց և Ազգին կուրօրէն գործել գիտեն, ոչ սկզբունք և ոչ նպատակ, արդ մինչև ցերբ այս կուրութիւն նախանձ և ատելութիւն, բաժանում և երկպառակութիւն հակառակութիւն և կուսակցութիւն և տնքակիչ յամառ կամակորութիւն.

Թողունք ընտանի թշնամեաց այն բազմադարեան հակառակասիրութեան ազգամնաս չարիքները յիշել հոս, ներկայիս հոգոց ազատութեան ժամանակ անգամ սոյն այս լուսաւորեալ դարը կարծես թէ մեր դժբաղդ Ազգին համար գիշերային մութ և խաւար է դարձէր: Յառաջագէմ բաղաբակիրթ ազգաց հա՛

մար, երջանիկ. իսկ Հայուն համար, ապերջանիկ: Նոցա նիւթական և մտաւորական զարգացմանը նպաստաւոր, իսկ մեզի համար վնասաւոր և վտանգաւոր, վասն զի փոխանակ բարի գործելու, չար գործել բնաւորուած ենք: Նոցա աշխատանաց փոխադարձ բարիք, իսկ մեզի համար հակադարձ չարիք, զուրկ ամէն բարեմասնութենէ և մխիթարութենէ այս արմնութեան ատեն, վասն զի տգիտութեան խաւարն է որ կառաչնորդէ Ազգիս, և կ'մղէ զինքը բռնի դէպի գերութեան թշուառութեան և յուսահատութեան անելանելի անդունդը, վասն զի կոյր կուրի, յորժամ առաջնորդէ՝ սխալի և երկոքեան ի խորխորատ անկանին, ըստ վճռոյ Ս. Աւետարանին: Առաջնորդք կոյր, շահամօլ, անխիղճ, կեղծաւոր և յափշտակող: Կղերն անզգայ, տգետ, անպիտան, ուստի և անիոյթ, անհոգի, և անմիաբան. որոնց մեծ մասը իրենց խարդախ և գայթակղական ընթացքով խիստ տխուր զաղափար ընծայած են հասարակութեան: Հարուստք շուարած և անգէտ: Աղքատք անպաշտպան և զրէթէ յուսահատ: Գիտնականք սակաւ, ուստի և ի պէտս Ազգին անբաւական, իսկ անոնք որ իրենց անձը առ իմաստունս համարին և ուսումնական կ'պարծին լինել, իմաստակ, անխոհեմ, տիտայ և կանացի բնութեան ենթակայ: Իսկ վանականք անկիրթ ստահակ յիմար և ոչ իմաստուն եղծեալ և ապականեալ եղեռնային խեղճ կացութեան և դրութեան ներքև գերի, զիրար հալածել հարստահարել զիտեն, քան ժողովել պատասպարել և շահել: Մէկ խօսքով Ազգին ամբողջ մարմինն ու կազմուածքը հիւանդ և խոթացեալ, յոտից մինչև ցզըլուխ չիք առողջութիւն, ուր իմաստուն և կատարեալ գիտուն որ չորս միլիօն ազգ մը կառավարելու կարող խելացի զլխի տէր անդամներ ըլլան, այնպիսի անձինք դեռ շատ կ'պակսին Ազգին մէջ. ափսոս . . . :

Աւաղ, որ զիրար սիրելու շահելու և խնամելու ընկերական և ազգասիրական ոգին կարծես թէ սպառած և զրէ թէ մոռցուած է, թողունք ըսել՝ որ Ազգին գործերն անգամ կուսակ-

ցումեամբ կամ կողմնապահումեամբ և որ խղճային է դիւակալումեամբ աչառանօք և կաշառօք կ'տեսնուին, և այլն և այլն: Յիրաւի մեծ հրաշք և զարմանք, մանաւանդ Սէ Աստուծոյ յատուկ խնամքն է, որ այսքան դարաւոր աղետներու հանդիպած չարաբաղդ արկածներու ալիքներուն բարախմանց մեջ, սասկալի վշտաց և տառապանաց ենթակայացեալ ազգայնութեան նաւը առանց ընկղմելու. և որ ցաւային է, ընտանի կոյր Յշնամիներէ ընդունած հանապազօրեայ հարուածոց ներքև ճնշուած հարստահարեալ և վիրաւորեալ Ազգ մը, յետին ճգնաժամուն մէջ անգամ տակաւին կանգուն կենդանի ողջ գոնէ շունչն իր վրայ մնացեր է և կ'մնայ, Օրհնեալ է Աստուած, որ բարոյակաճ մահը մեր լուսաւորչական Ս. Եկեղեցւոյն մէջ գէթ կարող չէ եղեր ասպնջականութիւն գտնել, Յէ օտար և Սէ ընտանի Յշնամիներուն տուած վէրքերուն նկատմամբ: Թողունք այն ազգատեաց ճիւղներուն և զանազան չարիքներու պատճառ խումբ մը վատակարարոյ անձանց արարքները յիշել հոս, որոնք այսօր իրենց զաւկներէն անիծիւք և դառնութեամբ կ'յիշատակուին, Ազգին և նորա Ս. Եկեղեցւոյն դէմ իրենց նիւթած դաւաճանութեան՝ հասուցած վնասուց և զրկանացը համար, որոց պատմութիւնները տխուր կ'ներկայանան մեզ այսօր, ինչպէս դարուս պատմութիւններն ալ անշուշտ ապագային պիտի աւանդեն ի խրատ և ի յորդոր, եթէ ուշադիր գտուի, որպէս զի անցեալէն խրատուելով կարող ըլլան օրինաւորութեան շաւղին մէջ գալել յօգուտ անձանց և զաւակաց իւրեանց:

Մենք՝ ներկայիս անխրատ մնալուն և այսքան չարիքներու պատճառը՝ տգիտութիւնը կուզենք կարծել, վասն զի տգիտութիւնը գործիք է մէքենականութեան, վասն զի Ազգը տգիտութեան խաւարին մէջ ընդ խարխաւիս կ'ընթանայ, վասն զի մէկ խօսքով ընդհանուր դաստիարակութենէ իրաւունք և պարտիք ճանչնալ է, և այլն, և այլն, զուրկ է մնացեր, ուստի թող ներուրի մեզ ըսել Սէ՝ եթէ անցեալ և եթէ ներկայ մեր Ազգին: Կրած ճշուառութիւնը տգիտութենէ յառաջ եկած է, որ է մայր:

առնենայն մօլուծեանց և թշուառութեանց կոյր կրից և մախանաց և այլն եւ այլն:

Չանց կրնենք նաև յիշել հոռ Ազգ. հին ժողովներուն խեղճ վիճակն ու տեսարանը և անոնց մէջ յուզուած ապարդիւն անոտի վէճերն ու անվերջանալի վիճաբանութիւնները և տղայամտական կարծեաց դիմահար բարբառումները և անտեղի ու ազգամլաս կռիւներու սոսկալի գոռում գոչումը, որոնք դժբաղդարար տգիտութեան կամ լաւ ևս է ըսել անխելքութեան արդիւնքներ են. վասն զի Ազգին բարեխաւութեանը և նորա օգտին նկատմամբ բարձր խնդիրներու վրայ ազնիւ խորհրդածութիւններ համոզում և մտածողութիւններ ընելու տեղ, ամենաստորին կարգի սոսկական մարդկանց նման ունայն խօսքերով կ'տաղտալին ու կ'պատաղին, և որ ցաւալին է մեծ մասամբ եղած որոշման մը գործադրութիւնն անզամ անհնար ընել իսկ կաշխատին հակառակասիրութեան ոգւով, ընդդէմ խղճի և Ազգ. իրաւանց և պարտուց:

Ահա ասանկ յետախաղաց և կոյր ընծացքով ընդ վայր ի գուք ժամանակ վատնելէն ի գատ. այլ և Ազգ. գործերն անզամ անձնական փուն և վատ կրից զոհուած է և կ'զոհուի դժբաղդարար ամէն ատեն և ամէն պարագայի մէջ ցարդ ի վնաս Ազգին. գրեթէ ճիզվիթ դարանակալութեան մեր ազգին մէջ արմատ ձգած օրէն ի վեր: Եւ ժամանակաւ թէ որբարիք մ'ալ վայելած է ազգերնիս, կրնանք ըսել թէ այդ ևս դիպուածական կ'համարուի, երբեմն ունեցած իր ազնիւ տաղանդին և հանճարեղ իմաստութեան, բարոյական գիտութեան զրականութեան կամ ընծերցասիրութեան վառ և պայծառ ճրագին միջոցաւ, որուն լոյսը արդէն շատ դարերէ ի վեր չիսեմ բոլորովին մարած, այլ խաւարած մթագին հազ ուրեմն ընդ աղօտ մնալով միայն՝ ներկայիս մէջ սոսկալի չքաւորութեան և վտանգաւոր թշուառութեան անդունդին եզիրքն եկած հասած է ցրուեալ և պանդուխտ խղճալի Ազգերնիս, և դեռ այն ճրագին լոյսը փորացնելու անզօր և անկարող: Ինչ և իցէ թողունք մենք

այժմ այս ցաւալի կէտերն ու սահմուկելի անցքերը և դարձը-
նենք մեր ուշադրութիւնը ներկայիս վրայ :

Անբաւ շնորհակալութիւն Օսմանեան վեհափառ Տէրու-
Սեան, որ մեր Թշուառ Ազգին իւր ամենամեծ շնորհքները խը-
նամբ և ապցելութիւնները զլացած չէ և չ'զլանար ալ երբէք,
յանցանքը մերն է, Թէ որ մենք զմեզ կառավարելու և զանոնք
բարուտքապէս գործածելու կերպը չ'գիտնալով կարող չըլլանք
վայելել արժանապէս :

Նորին բարեխնամ Կառավարութիւնը կարեկցելով Ազգին,
փութաց ի վաղուց շնորհած արտօնութեանցը համաձայն մեր
Ազգային Մահմանադրութիւնը վաւերացնել և յանձնել մեզ
նորա անձերի գործադրութիւնը պահանջելով Ազգէն :

Ուրեմն աշխատինք Հայեր՝ Մահմանադրութեան գործադ-
րութեանը հսկելու եթէ կուզենք մեր անձին մեր Ազգին համար
սնդորրութիւն ու բարօրութիւն գտնել, և մեր Օսմանեան
Օգոստափառ կայսեր բարեհաճ կամքն ու հաւանութիւնը յար-
գել, և Հայ անունը վստմացնելով բառնալ այն նախատինքնե-
րը, որ այսքան ժամանակէ ի վեր կրած է և կ'կրէ Ազգը տգի-
տութեան խաւարին մէջ՝ լուսաւորեալ ազգաց առջև : Եւ ահա
այն նստեն պիտի ըլլամք երջանիկ և բարեկիրթ Ազգ ընդհո-
վանեալ Օսմանեան մեր տէրութեան :

Յ Ո Ր Գ Ո Ր Ա Կ

Արդ՝ սիրողք օրինաւորութեան, Մահմանադրութիւնը Թէև
դուք ծնած եղաք, սակայն անոր մայրը ժամանակն է, անշուշտ
նա պիտի տածէ ու խնամէ զանի, չկայ անանկ զօրութիւն մը
աշխարհի վրայ, որ կարողանայ ժամանակին դէմ մարտնչե-
լու : Մարդիկ՝ որոց Աստուածապարգև ազատ կամքը ճիգվի-
ժական մահացուցիչ սկզբանց Թիւնովը մեռած չէ, բնականա-

բար օրինաւորապէս ազատութիւն կ' խնդրեն և իրաւանց լոյսէն բղխած արդար և անաչառ օրէնքներու կ' ուզեն աւելի հնազանդիլ, քան թէ իրենց նման քանի մը տգետ և անկիրթ հարուստ մարդկանց յողողող կամացը խաղալիք և հաճոյիցը գերի ըլլալ :

Օրինաւորութեան սկզբունքը ամէն լուսաւորեալ մարդու սրտին մէջ խոր քանդակուած ըլլալուն, որ և է բռնական զօրութիւնք կարող չեն մինչև ի ներքս անդ թափանցիլ և զանի ջնջել. երբէք մի յուսահատիք , քանզի ձեր դէմն ելլող ամէն բռնական միջոցներն ու խոչնդոտները կարծուածին չափ ոչ զօրաւոր են և ոչ ալ տւողական, ժամանակը վաղ կամ անազան զանոնք է՝ սպառէ ու կանհետացնէ , բաւական է որ ամենայն արժնութեամբ Սահմանադրութիւնը յառաջ տանելու անցանցիւ աշխատիք , և ահա այն ատեն անտարակոյս ձեր աշխատութեան արգասիքը պիտի կրնայ մեծամեծ բարիքներ յառաջ բերել Ազգին : Իսկ ձեր անհրաժեշտ պարտքը և միանգամայն իսկական օգուտը կատիպէ զձեզ նախ՝ ձեր նախնեաց զովելի շաւղէն չը խոտորելով՝ անձնուէր հպատակութեամբ սիրել Օսմանեան բարեխնամ տէրութիւնը , և նորա կենաց համար բարեմաղթել միշտ . և ապա հնարաւոր եղած ազգօգուտ միջոցները ձեռք առնելով , յառաջադէմ ազգաց նման՝ բարեկիրթ և սահմանադրական ազգ մը ըլլալու համար , կարևոր ուսմանց և գիտութեանց լոյսը ծաւալել և բարոյական ու մտաւորական զարգացման փոյթ և հոգ ասնիլ , և կենցաղօգուտ արուեստները , երկրագործութիւնն ու վանառականութիւնը ծաղկեցնել ազգին մէջ , որոնցմով միայն կրնան փարատիլ Ազգին զլիտուն վերև սպառնացող այն սոսկալի չքաւորութեան թանձր ու խաւար ամպերը . մանաւանդ տգիտութեան՝ որ մեր ազգին թըշառութեանը միակ պատճառն է : Ոհ՛ , տար երկինք , որ մեր ազգին տգիտութեան ու անկանոնութեան ձեռքէն կրած այն բազմավիշտ թշուառութեան սև ամպերը ուսման և գիտութեան լոյսին միջոցաւ արտահալած ի բաց փարստէին , որպէս զի այսուհետև գէթ կարող ըլլայինք , մեր Օսմանեան

տէրութեան ի նախնեաց անտի մեզի շընորհած արտօնութեանցը համաձայն մեր ազգին առ տնին սահմանադրական կառավարութիւնը բարւոքել՝ Ազգ. Կեդրոնական Վարչութիւնը ըստ օրինի բարեկարգել՝ յօգուտ ընդհանրութեան ջանասիրելով :

Ո՛րքինասէրք Ազգին զլիտուն վրայ դիզուած արկածից ցաւոց ու տառապանաց նայելով չըլլայ թէ լքանիք և վհատիք երբէք, որովհետև ձախորդութեան ետևէն միշտ յաջողութիւն կ'յաջորդէ անխոնջ աշխատութեանց միջոցաւ, ուստի ասկէ ետքն է ձեր աշխատութիւնը մինչև որ ազգային տնտեսութիւնը կարգի ու կանոնի ներքև դրուի. վասն զի բազմամեայ եղծում մը. խանգարեալ թիւր ընթացք մը՝ ի յուղղութիւն, և անկանոնութիւնը ի կանոնաւորութիւն՝ մանաւանդ ազգ մը անբարեկարգութենէ՝ ի բարեկարգութիւն վերածելը մեծամեծ աշխատութեանց կ'կարօտի. վասնորոյ այսուհետև պէտք ըլլալիք աշխատութիւններէ փախուստ տալ ու հեռանալը չէ թէ միայն փոքրոգիութեան նշան, այլ և ցած վեհերոտութիւն և թերևս վատութիւն մը կ'համարուի ի փտանգ և ի կրկին թշուառութիւն Հայ հասարակութեան կամ ազգայնութեան :

Արդարև ի զուր թշնամանուեցաք, յանիրաւի զրպարտուեցաք և բանբառուեցաք և մինչև անգամ սուկալի մատնութեանց և վնասուց ենթակայացաք նէ ալ, Օրհնեալ է Աստուած՝ սնոտի կասկածանաց և ստութեանց այն սև ամպերը փարատուեցան, և նորա փոխարէն մեծագոր Տէրութեան շնորհացը արժանանալով՝ սահմանադրութեան վաւերացման առթիւ զէթ փոքր ինչ յառաջադիմութեան ասպարեզին մէջ զայլափոխ մը ընել կարողացաւ Ազգը, թէ և բաւական աշխատութեամբ: Երանի ու փառք այն ճշմարիտ ազգասիրաց՝ որոնք յօգուտ Ազգին և ի փառս ճշմարիտ ազգասիրութեան իրենց աշխատութիւնը անձնուիրաբար տեսական և գործնական կերպով ցուցունելու չ'խնայեցին և այսուհետև չեն ալ խնայէր: Ամօթ անոնց՝ որոնք լոկ իբրև հանդիսատես, անտարբեր և անզգայ իրենց Ազգ. անկրօնեղտ պարտուց վնասման անսիրոյթ մնացին և կ'մնան :

Ով կրնայ ուրանալ անձնուէր աշխատանաց օգտակար հետևութիւնները և օրինաւոր ու հաւատարիմ տնտեսութեան (եֆոնոմի) կամ առ տնին կառավարութեան երջանիկ արդիւնքները. ահա և ներկայիս մէջ ի գործ դրուած աշխատութիւնը, ապագային հաճար ալ յարատեւական բարեաց աղբիւրներ ըլլալով զԱզգը ամբողջ շարունակ կ'երջանկացնեն, որով կ'պանծան այսօր յառաջադէմ ազգերը. և աշխատութիւն ըսելով ընկերական կամ ազգայինն ալ անձնականով մէկ տեղ իմանալու եմք. ընդհանուրէն մասնաւորի՞ն և մասնաւորէն առ ընդհանուրն վերածելով. քանզի ամէն անհատի բարեկեցութիւնը մի միայն կեդրոնական տնտեսութեան բարուորակէս կառավարուելէն կախում ունի:

Իրաւ է որ մեր Ազգին մէջ աշխատութիւնը իր նշանակութիւնը և արժէքը դժբաղդաբար կորսնցուցած է. որովհետև ամէն ազգային պաշտօն, որ ծառայութիւն մ'է, թէ հոգևոր և թէ մարմաւոր, սոսկ պատիւ մը համարուած ըլլալով, ոչ աշխատութիւն կենթադրէ և ոչ պատասխանատուութիւն. և ահա այս է՝ որ միշտ վնասակար եղած է մեր Ազգին: Մեր խօսքը իր նպատակը կամ նշանակութիւնը կորսնցուցած այդպիսի աշխատութեան համար չէ, և կ'մերժենք պաշտօնի նկատմամբ պատիւ անձնական փառք և շահ համարուած այդ՝ փտտած գաղափարը. և ձեռք առնուիլ կուզենք այն աշխատութիւնը որ նպատակ և հիմն ունի իրեն միշտ հասարակաց օգուտը՝ առանց անձնական շահամօլութեան, որ ոչ պատիւ կ'պարունակէ իր մէջ և ոչ զօշաքաղութիւն կամ սնափառութիւն և չարակնութիւն եւայլն. այլ համարձակ բարոյական և նիւթական վարձատրութիւն յօգուտ ազգայնութեան:

Արդ ուրեմն սկսինք աշխատիլ նախ՝ Ազգ. հաստատութիւններէն և կալուածներէն և ազգին բարերարաց կողմանէ եղած նուէրներէն և կտակներէն զոյացած բոլոր եկամտից համար Ազգ. արկղ (գասա) մը հաստատել և օրինաւոր հաշիւ բռնել ելնմտից համար. ասի տնտեսութեան առաջին գործն է:

Երկրորդ՝ Ազգ. տնտեսական մատակարարութիւնները ապահովելու միջոցները ձեռք առնելով, հնար եղածին չափ ծախքը չափաւորել, ընդհանուր գանձուց պաշտօնէի մը հրակողութեան տակ, և խնայողութեամբ տարուէ տարի էվելնալիքէն Ազգին բաւական դրամագլուխ մը հայժայժելով երևելի և հաստատ պանզաներէն մէկին մէջ շահու գնել :

Երրորդ՝ Ազգ. ելևմտից տարեկան հաշուեցուցակը (պիրանջօ) հրատարակութեամբ հաղորդել հասարակութեան, և միայն այն դրամագլխին շահովը ազգին ծախքերը գոցել : Վասն զի գուցէ անանկ ժամանակ մը պատահի, որ եկամուտը պահանջուելիք ծախքէն պակաս գալով՝ պարտաւորի վարչութիւնը հասարակութեան դիմելու, և հասարակութիւնն ալ այն ատեն — ստակ տուէքին վերջը չ'պիտի գայ — ըսելով չօգնէ (ինչպէս ներկայիս) և այսպէս Ազգ. գործոց կարգադրութիւնը ընդհատի և խանգարի անշուշտ ի վնաս և ի վտանգ հանրութեան :

Չորրորդ՝ Ազգային բոլոր գոյից և ստացուածոց տէր և բոլոր հաշիւներուն հսկող (օրէնսդիր) Երեսփոխանութիւնը (որուն գործադիրն է Քաղաքական ժողովը) պէտք է որ՝ խելագի և փորձառու ժողովական անդամներ և պաշտօնեաներ ընտրէ և անոնց ըստ արժանւոյն թողակ սահմանէ. որպէս զի ան ատեն միայն՝ նոցա յանձնուած պաշտօնը կատարեալ և ըստ օրինի հանապսզօր վարել և առանց զանցառութեան գործադրել տալու կարող ըլլայ :

Հինգերորդ՝ Ազգ. բոլոր դպրոցները միակերպ դաստիարակութեան ⁽¹⁾ ընթացքի մէջ դնել և իւրաքանչիւրին մշտնջենա-

(1) Ցաւօք սրտի կ'նկատենք՝ թէ Ազգին զակները միօրինակ չեն դաստիարակուիր մեր դպրոցներուն մէջ. ըսել կուզեմք թէ բոլոր դպրոցներուն մէջ տրուած գասերուն եղանակը (մէթօտ) իրարմէ տարբեր են :

Ուսանողը պարտաւորուած են ուսման անկանոն ընթացքին մէջ յարատեւելու . որով քիչ մը սովելիքնին ալ մեծամեծ դժուարութիւններով և տարիներ զոհելով հազիւ թէ ձեռք կրնան ձգել :

Բոլոր գիտութեանց հիմն իզող և մարդկութեան աշխարհին մէջ մարդս մարդ

ւոր բարեկարգութեանը համար մէկ մէկ գիտնական անձինք որոշել և նոցա տեսչութեանը յանձնել. և տարեկան հաշուեցուցակին հետ ալ մանկանց ուսածը թիւն ու հասակը տեղեկագրով հրատարակել : Վասն զի գիտուն անձի մը հսկողութեան չ'յանձնուած դպրոց մը, բարեկարգ չէ և չ'կրնար ալ ըլլալ, ուստի և եղած ծախքը ի զուր և ապարդիւն. ինչպէս ցարդ :

Վեցերորդ՝ մայրաքաղաքիս մէջ միայն, կղերական գիշերօթիկ դպրոց մը հաստատել, և այն դպրոցին մէջ ուսմունքը աւարտողներէն և կրթուածներէն միայն Եկեղեցւոյ պաշտօնեայ ընտրել, և պէտք եղած տեղերը խրկել :

Ճանչել տուող բարոյական գիտութիւնը բոլորովին դուրս ձգուած և անոր տեղ լոկ լեզուագիտութիւն մը (Յէ և անկատար) ձեռք առնուած է, զոր աշակերտք ստանալով զանի՝ կ'մտնեն ընկերականութեան մէջ զուրկ կրօնական և բարոյական գիտութենէ, որուն ստացմամբը միայն կրնան ըլլալ կատարեալ իմաստուն և մարդ երջանիկ. աւելի բացայայտ խօսելով, ճշմարիտ Աստուածապաշտ կամ Քրիստոնեայ մը ըլլալու համար, քրիստոնէական կրթութիւն. և քաղաքականացեալ կամ ընկերական մարդ մը ըլլալու համար ընկերականութեան վերաբերեալ բարոյականութիւն ուսանիլ անհրաժեշտ է. ուստի պէտք է որ մանկունք դպրոցին սեամբ ոտք կոխած օրէն՝ գտնան հոն կատարեալ փիլիսոփայի և Աստուածաբանի պէս բարագէտ կառավարիչ կամ տեսուչ մը, որ իրենց մանկական տիոց և հասակէն սկսին սնանիլ, ածիլ և զարգանալ միանգամայն հոգևորական և քաղաքական կամ ընկերական բարոյականութեան մէջ և դաստիարակութիւն մարդասիրական և ընկերաբարեկան կամ որ նոյն է ազգասիրական Ս. և ազնիւ սկզբունքներով :

Մենք մեր զակներուն որչափ գիտութիւն սովորեցնել ջանանք և չ'տանք անոնց ձեռքը բարոյական գիտութեան դասերը, լաւ գիտնալու ենք, որ զանոնք կատարելութենէ կ'հեռացնենք և մարդկութեան նախատինք կ'ընենք :

Թող ներուի մեզ ըսել թէ մեր դպրոցներուն, իրենց ներկայ դրութեամբը՝ ընդհանրաբար մարդկային ընկերութեան ներկայացուցած երիտասարդները՝ իսկապէս նման են գերեզմանաց փոելոց, որք արտաքուստ երևին գեղեցիկ և ինտելեկտուալ ինն ոտկերօք զարշեծօք ըստ ասացելոյ Ս. Աւետարանին: Ուստի պէտք է որ նախ քրիստոնէական և բարոյական կրթութիւնը բոլոր դպրոցներնուս մէջ իբրև նախնական գիտութիւն ընդունինք, և լուսաւորեալ ազգաց դպրոցաց մէջ ընդունուած ուսման ընթացից եղանակը մտցընենք, և այսպէս ազգին զակները ճշմարտապէս կրթելով կարող ըլլանք այժմէն պատրաստել Ազգին ապագայ երջանիկ սերունդ մը, սերունդ կատարեալ մարդկութեան, սերունդ կատարեալ քրիստոնէութեան, օգտակար իրենց անձանց և Ազգին, և փառք և պարծանք Հայրենեաց :

Իսկ վանքերէն ոմանք անկեղանոցի և ոմանք ռաուճմնաբանի կամ դպրոցի վերածել նախնեաց դրուժեանը համեմատ ըստ տեղւոյն և ըստ պատշանի յօգուտ հասարակաց, որոց ներկայիս եղծեալ դիրքը խիտ մնասակաբ է ազգին :

Եօճներորդ՝ օրինաւոր Կրօնական ժողով մը ունենալ, և այն ժողովին համար օրինագիր մը պատրաստել նախնեաց ձեռագիր օրէնքներէն հաւաքելով, և զանոնք հրատարակել և Եկեղեցականաց կարգն ու սահմանը վերանորոգել :

Պաւառաց համար բանիբուն և փորձառու առաջնորդներ կարգել և բոլոր Կղերական դասուն չափաւոր թոշակ սահմանել :

Իսկ Պատաստանական ժողովին համար դատաստանագիր մը պատրաստել և հրատարակել :

Երբ ատնք գործադրուին՝ այն ատեն կրնանք ըսել թէ իրաւանց և պարտուց սկզբունքը ըստ արժանւոյն ճանչցուած է . որն որ սահմանադրութեան առաջին և զլիաւոր կէտն է և միջոց յառաջադիմութեան : Այն ատեն որոց և այրեաց արտասուներն կ'արբուին, աղբատներն ու կարօտեալները կ'խրեամուին . անկեալները կ'կանգնին, անտէրունջ հիւանդները կ'պատսպարուին, զրկեալները կ'պաշտպանուին, բողոքողաց ձայները կ'լքուին և բարիները վարձատրուելով՝ չարերը կը պատժուին կամ կ'պակսին, զատաստաններու մէջ իրաւունքն ու արդարութիւնը կ'թաղաւորէ և վերջապէս ազգը մահուանէ յանձնառութիւն կ'փոխադրուի և կըլլայ Ազգ սուրբ և սեպհական ժողովուրդ Բարձրելոյն Աստուծոյ : Վասն զի ազգի մը մէջ եթէ օրէնք իրաւունք և արդարութիւն չկայ, այն ազգը մեռած կ'սեպուի, և անհնար է որ յառաջանայ, որովհետև ազգի մը կենդանութիւնը կամ լաւ ևս է ըսել հոգին բարոյականութիւն, հաւասարութիւն ճանչնալ եւ յարգել, օրէնք արդարութիւն և իրաւունք գիտնալ ու գործելն է :

Եւ ահա այս է սահմանադրութեան և Ազգին պահանջը և ատնք են իւրաքանչիւր անհատից պարտքն ու իրաւունքը, վերջապէս այս է սահմանադրութեան ոգին եւ պէտք է այս ըլլայ

Ազգին բռնելիք ընծացքն ու առարկան , որոց գործադրու-
մեանը հսկելու պարտաւորեալ է Ազգին ամէն անհատը :

Ուրեմն սիրողք օրինաւորութեան պէտք է այսուհետեւ ջա-
նադիր ըլլաք , հաստատուն և անդդուելի կամք և խոհեմ ու
օրինաւոր ընծացք մը ունենաք : Չկայ բան մը՝ որ արգիւ-
նաւոր ըլլայ առանց կանօճաւոր և անխոնջ աշխատութեան . և
Տէր է՝ որ յաջողէ զբարին յամենայնի :

Դառնանք ձեզի ո՞ Յշնամիք օրինաւորութեանն՝ դուք կոյր
զկուերայն կմարտնչիք օրէնքին և ազգային իրաւանց դէմ,
գուք ազատ կամք ունիք՝ և բարին չարէն որոշելու կարող էք-
ապօրինաւոր և անկանոն անձնական կամ մասնաւոր շահու
մը համար, ազգին ներկայ և ապագայ յառաջադիմութիւնը և
միանգամայն ձեր անունն ու պատիւը նաև Ձեր անձան հոգին
վտանգի մէջ մի դնեք . ալ հերիք է, դադրեցեք շարութեան
անզգայ գործիք մը ըլլալէ . չէք նշմարէք որ ազգին ստունը քա-
կելու , քանդելու և կործանելու գործակից կըլլաք . չէք գիտէր
որ՝ Սէ ազգային և Սէ Տիեզերական պատմութեանց մէջ ձեր
անունները վասակներու , մերուժաններու վեստ սարգիսներու
անուանց շարքը կանցնի և այժմէն Ազգին ապագայ սերնդեան
համար զգուելի և զարշիլի յիշատակներ կ'պատրաստէք . չէք
տեսներ որ ձեր ձեռօքք ձեր զուակաց փոսը կը փորերք . չէք
սարսափիք անոնց դառն անեծքները ձեր գլխուն տեղացնելու
նախապատրաստութիւն մը ընելնուդ . ո՞ Յղբարք , դուք անկի
կարեկցութեան արժանի էք՝ քան Սէ մեղադրանաց , Յիսուս
փրկիչը ձեզիպէսներուն համար էր՝ որ Խաչին վրայ աղաչեց
իւր Երկնաւոր Հօրը՝ ըսելով « Հայր Թող դոցա , զի ոչ գիտեն
զինչ գործեն : »

Յւ անա կրկին կրսենք ալ զգաստացէք , ձեր օրինաւորու-
մեան դէմ կենալը՝ ճշմարտութիւնը ուրանալէ զատ ուրիշ
բան չէ , զղչացէք այսուհետեւ և ձեր օրինասէք եղբարցը հետ
միաբանութեամբ ձեռք ձեռքի տալով Ազգին բարոյական և
նիւթական շահուն և յառաջադիմութեանը միայն ջանք ըրէք :

Ճիզվիթական կեդրոն, և դուքնորա կուսակիցք, ձեր ճշմարիտ օգտին և պատւոյն համար, ինչ որ ձեզի ըսենք կարծենք թէ պարսպ և անօգուտ պիտի ըլլայ, վասն զի դուք կամաւ մատներ էք զձեզ ճիզվիթութեան անճողոպրելի ճանկին, դուք չարը գիտնալով կ'որոժէք: Ձեր խորամանկ հոգին էր՝ որ ամենաբարի Արարչին ձեռքէն նոր ելած նախամայրն Յւան խաբելու համար օձի կերպարանօք մինչև Եղեմական դրախտը սպրդելու համարձակեցաւ, ուստի անզիղջ և անխիղճ ու յամառ ըլլալնուդ համար, ձեր դարձին վրայ յոյս դնելը սաստնան չը ճանչնալ ըսել է. մահը միայն կրնայ ազատել զձեզ այն Աստուածամարտ ճանկէն. ան ալ՝ նողկալի յիշատակնիդ համայն ժարդկային սեռին մանաւանդ Հայկայ ներկայ և ապագայ սերունդին դառն արտասուաց և անխժիցը յանձնելու՝ ևսև հոգինիդ անել տարտարոսին զարհուրելի տանջանացը մատնելու համար, ուրեմն զոնէ ձեր հոգւոյն, ձեր անուանը, և ձեր գերդաստանին վրայ խղճացէք, ի զուր կաշխատիք և ընդ վայր կ'տազնապիք. չեք գիտէր թէ բարոյապէս նախ մեր խեղճ Ազգին տէրն ու պաշտպանը Աստուած է, որ կարող է զարդարս փրկել ի մահուանէ, և զանիրաւս պահել ի տանջանա յաւիտենից, և ահա ինչ որ կ'ընեք. ձեզի, ձեր ընտանեացը, և ձեր հոգւոյն կ'ընէք, արիւն ձեր իզլուխ ձեր:

Սիրողք օրինաւորութեան, դուք ալ ամենայն ներողամտութեամբ աղօթք ըրէք անոնց համար, որոնք պարզամտաբար խաբուելով՝ ճիզվիթական կեդրոնին չարաշունչ թելադրութեանցը կ'հետևին, և իբրև մեքենայ նորա ձեռքը, անգիտաբար անմեղ ազգին և Լուսաւորչական Ս. Կրօնքին վնաս և չարիք կ'հասցնեն. ներեցեք նաև վեհանձնութեամբ այսբան չարեաց պատճառ ճիզուիթական կեդրոնին. թողէք որ Երկինք ըլլայ անոր դատախազն ու վրէժխնդիրը:

Սակայն յատկապէս կաղաչենք զձեզ որ Արզուսի նման հարիւր աչք ունենաք, օձի նման խորագէտ ըլլաք, ճիզուիթական հրապուրանաց և շողքորդութեանց չ'խաբուելու համար, ճիզ

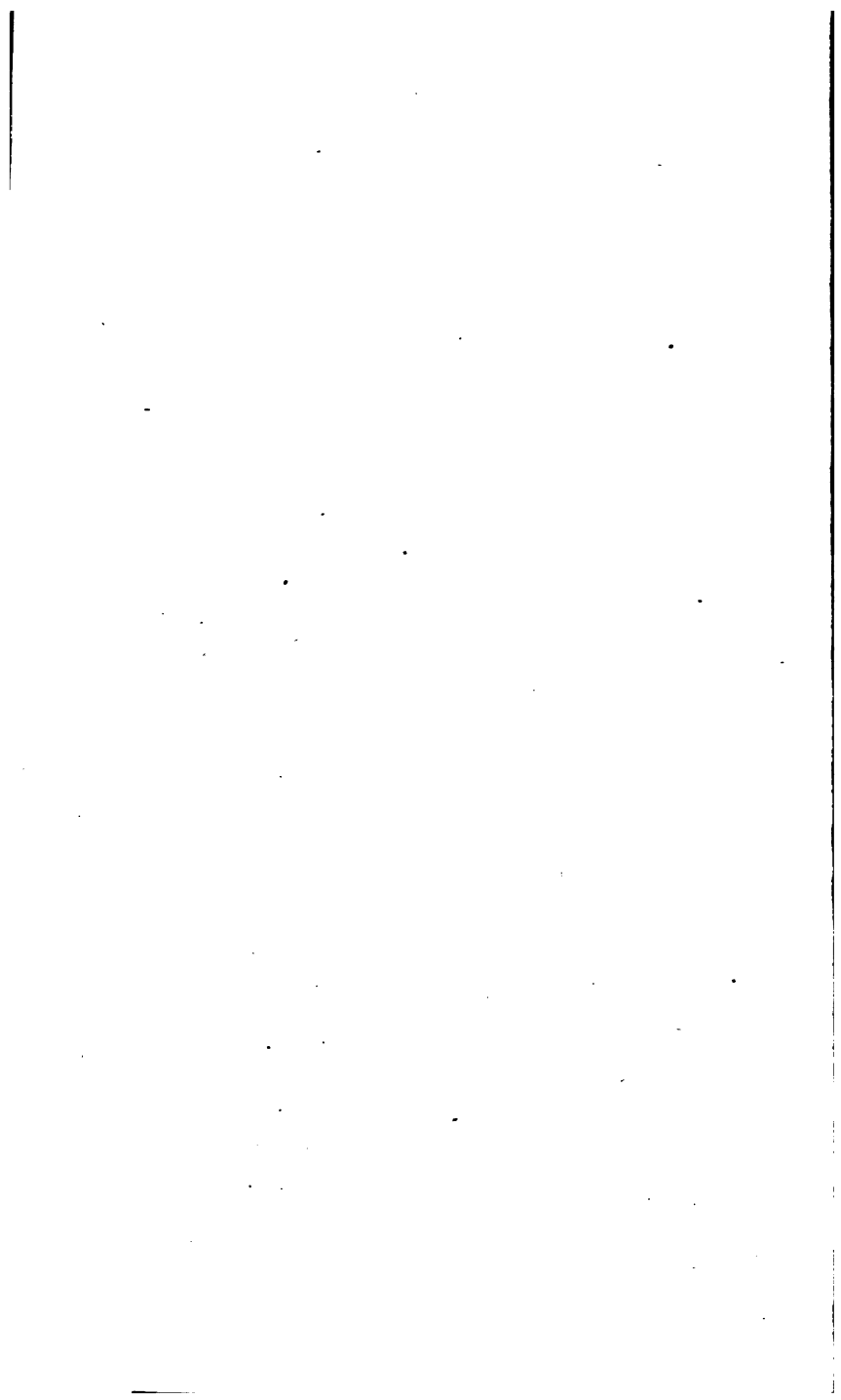
ուիթուծեան ինչ ըլլալուն վրայ կատարեալ տեղեկութիւն ըստանալով, անոր երևելի և աներևոյթ որոգայթներուն և ազգադաւ խարդաւանացը մէջ ինկնալէն զգուշանաք :

Ազգին մէջ սպրդած ճիզուիթուծեան և նորա շահախնդիր կուսակիցները արդէն աղէկ կը ճանչնաք . գիտեք թէ քսան տարիէն աւելի է չարիք չմնաց, որ Ազգին զլխուն չ' բերէ . երկպառակութեան և խռովութեան որոմ չ' մնաց՝ որ ազգին մէջ չ' սերմանէ . վերջապէս Ազգը ճիզուիթուծեան ամբարիշտ ճանկը մատնելու համար՝ դարան չմնաց՝ որ չ' գործէ :

Ալ անզգուշութիւն և անզգաստութիւն կըլլայ, եթէ այսուհետև մէկ մ' ալ անոր ուղղակի կամ անուղղակի ձեզի մատուցած դժոխսային հրապուրանքէն խաբուելով, դարձեալ անոր գիշատիչ ժանեացը ճարակ ըլլաք՝ յետինն վատթարագոյն չար քան զառաջինն լինելով յաղետ և ի ցաւ ազգասէր սրտերու . ալ այսուհետև ազգին, կամ որ նոյնն է Չեր օգուտը դուք խորհեցեք, և Աստուած խաղաղութեան առաջնորդեսցէ Ազգիս ըզբարին այժմ և առ յապայն :

Վ Ա Խ Ճ Ա Ն

Առ ասկաւագ Նիկողայոսն յախոր ի Քեֆրեսայ:

Ի 28, ապրիլ, 1822. Ի Պէյոլլու Սարայը ժամը:

Ով սիրեցեալ մեր տիրացու Նիկողայոս (1)

Տրէնկիստան այս խայրէթը ունի՝ որ բոլոր ազգերը և Թագաւորութիւնները իր իշխանութեանը տակը անցունէ. և այս բանին վրայ եօրմիշ կընէ իր միտքը:

Քօրթէս զօրքով Իսպանեայի Թագաւորի կողմանէ գնաց Ամերիկայ, Մեքսիքոնի երկիրը իրէն համար քարոզեց Թէ ես մեծ Թագաւորի կողմանէ եկայ, որ իրաւունք ընեմ զրկելոց, և բռնակախնեռուն ձեռքէն ազատեմ նեղութիւն քաշողները. ասոր համար շառերը Մեքսիքոնցիներէն Թարաֆ եղան անոր, պաշար տուին, և տասն հազար հոգի ալ անոր զօրական եղան և միաբանութեամբ Մեքսիքոնի փառաւոր Թագաւորութիւնը տակն ու վրայ ըրին. ինչպէս կ'զրէ մեր աբբա Հ. Ստեփաննոսը աշխարհագրութեան մէջ:

Ասանկ ըրաւ և Ինկիլիզը Հինտիոտանի երկիրը, սոյն փառաւոր և բազմագանձ նապաստները (հողը) քի իրենց նախնիքներէն մնացած էր, վար ըրին՝ վեր ըրին, ամէնը իրենց ձեռքը անցուցին, հիմա Ինկիլիզներուն փութան ով շատ տայ նէ այն նստած կըլլայ, և ան ալ անունով միայն, առնն դատաստան և ամէն կառավարութիւն Ինկիլիզներուն ձեռքն է:

Հոռովայեցիք ալ առաջուց, որ Թագաւորութիւն ունէին, ասանկ կ'նէին, ինչպէս շատ ազգերու ըրեր են, մինչև Անաստուռու ասկէր անցուցին և մեր ազգին ալ ըրին. Միհրդատին և Տիգրանին օրը, և ուրիշ ատեններ ալ, կէս մը խարհութեամբ, և կէս մը ճէնկով, հիմայ ալ Հոռովայեցիք նոյն մարմնաւոր Թագաւորութիւնը ունին, լաքին չորս կողմի Թագաւորները վարպետ են, Թող չեն տար, որ դուրս տեղաւանք իր իշխանութիւնը տարածէ, լաքին թաքը՝ որ Հոռովայեցուց Թագաւորն է՝ տես ինչ կ'ընէ, ոսկէր կ'հանէ՝ ոչ Թօփով Թիւֆէնկով և սիլտհով, այլ անունով հոգևոր իշխանութեան միսիօնարներ փօլիթիքայով,

(1) Միրթէլամին եղբայրն է եղեր:

որ բոլոր աշխարհ կերթան կերպ կերպ վարպետութիւններ կ'բանեցնեն :

Ա որպէս զի այս բանս ալ աղէկ առաջ տանի Հայոց Ազգին մէջ, և այս բարեպաշտ Ազգին մէջ իրիշկէն մը ձեռքը ունենայ, Հայու Ազգին մէջէն պիրեզ մը արդ գտեր է, և անոնց վտնքեր տուէր է, որ իրեն կեղծաւորութիւնը (ճիզվիթութիւնը) սորվին հոն, երթան ըսեն քի « Բարը հաւատոյ զուլս է, անոր չի հաւատացողը, քրիստոնեայ չէ. արքայութիւն չունի: »

Ի՞նչ է մենք ալ այս բանիս խայրէթ կընենք և այս շանքս կը բանեցնենք: Պէլի զուխնիս խալիփախ կայ և Հայու լաթ կ'հազնինք, լաքին շափխալը ֆրէնկէն տահա էվէլ այս բանիս մենք կ'հոգնինք: Գրքերու մէջ բան գրելով խելացիին բան կիմացընենք, և շատ բաներով այք պոյամիշ կընենք: Արուհի հետ տեսնուիք նէ, ամէն ճահտերնիս կ'բանեցնենք՝ որ վարախլը հապերնիս ետևտուրմիշ անել տանք: Պզտիկին կըսենք քի՛ « Դուն մէծիդ ինչու կուրորէն պիտի հնազանդիս, ազատ մարդ մընես. » անով կ'գրգռենք, ան ալ՝ վայ կըսէ, աստեք ինչ աղէկ մարդիկ են, որ մեզի ազատութիւն կ'խոստանան, կուզան թապալայ թէլիմ կըլլան :

Ասանկով ինչ ժողովուրդներ որսացեր ենք, ինչ փոքրաւորներ վարդապետներուն քովէն հաներ ենք, և ինչ վարդապետներ՝ Սպիսկոսոսին և Պատրիարքին իշխանութեան տակէն հաներ ենք, շատ մարդիկ՝ որ կանոն (պահք) բռնել չեն ուզէր, խօսայցուցեր ենք, շատին բնութեանը կէօրէ՛ մեղքերուն կերպ կերպ հիլլէի շէրիով ազատութիւն տուէր ենք, ասանկով մեր Ազգէն որչափ մարդիկ Ծրէնկի թափի ենք ըրեր, ինչ տներ ենք կործանէր. ինչ մարդիկներու զուլս ենք կերեր նէ, ամէնուն պէլլի է, լաքին մօտ օրերս եղածներէն քոնի մը բան պատմեմ տէ լըսէ:

Տիւզեանց օրերը միաբանութեան վէճէրը մենք հանեցինք քի գօլէշցոց զխոն զառնէնք Պատրիարքին Թօփուզը և մենք ըսուինք տէի, որուն, համար երկու երեւելի սառաֆներ քշէր տուինք, մենք տներուն քէօշէն նստանք զէֆք սէֆա ըրինք:

Մենք ըսուինք տէի, մտանք տիւզեանց միտքը փոհիոհով մեծցուցինք, Հոռովայ մարդ խրկել տուինք, շատ խարճէ՛ հանեցինք. ամէնը անոնց տիւշման ըրինք, Թախ որ՝ այն երևելի տունը սոյով սօփով միւնմիւհալ ըրինք, ան աստեք մենք ալ

տեսանք որ մեզի վտանգ կայ. վարպետութիւն մըն ալ հոն բանեցուցինք թի՛ վտանգէ ազատինք, ինկանք Հայոց Ազգին գոզը; Թարաֆկիր փեյտան ըրինք անանց մեծերէն, խաբեցինք զանոնք փօլիթիքայով թի մեր ճահտը ուղղափառութեան համար է, ճշմարտութիւնը կ' ինզրենք և ոչ ուրիշ բան, անոնք ալ (հաւատացին) իրենց ուղղափառ հաւատքը Հրաւեր սիրոյ գրքով հրատարակեցին, որ եւտքը հրաւեր սիրոյն հրաւեր սրոյ եղաւ:

Պէլի մենք սիւրկիւնէն ազատեցանք Հայոց ձեռքովը և Քաջ-Թօլիկներուն մէջը ապահով չէինք նէ՛ ան ատենը Հայոց մէջը սէրէ սէրիէ ժուր կուզայինք, մինչև Ղալաթիայի Փամը մեզի պիտոր տային, որ հոն նստէինք, մենք չուզեցինք. զիրա Ազգին մէջը մէկ վէլվէլէ մը ձգեցինք, զիտէինք որ օր մը չէ օր մը ծայր մը պիտի տայ, Ղալաթիա արան չերթանք տէի, Օրթագեղ մէթէրիզ ըրինք մեզի: Ասիրայից ասուները զէֆքերնուս մէիլ եղած էինք, ամամ Ազգը կ' չարթուի եղեր, մեզի ինչ, գէրէ Հոովմայու Բարէն ան, մինչև էն պատի բարական կարգաւորնիս ասանկ կընէ. կրակը կ' ձգէ ժողովրդոց մէջը, իրար կանցնէ, կախել, կոտորել, մեռցնել կուտայ, ինքը կ' փախչի զէֆքերնին կ' հանէ հեռուէն, սողրա օրթան կէլլենք կ' մխիթարենք թի, ուղղափառ հաւատքի համար պէտք է որ արուն Թաիէք, առջի քրիստոնէաներն ալ ասանկ են ըրեր: Մաշխըն ժողովուրդը մեզի չըսէր թի, ճանրմ վերապատուելիներ՝ առաքեալներն ալ արուն Թափեցին, դուք ինչու անոնց չէք նմանիր, չէն ըսէր թի Հոովմայ բոլոր կարտինալները Բարը պիլէ մինչև պողազնին զէֆք սէֆայի մէջ տալմիշ եզեր են, մենք ինչու անոնց ուղուրին էշ նահատակ կըլլանք:

Արդ Հայոց մէջէն պազին քըշվէլէն՝ պազին մեռնելէն ետև, շատերը իմացան մեր սէպէպով ըլլալը, մեզնէ պաղեցան. տոլիկնիս ավրվեցաւ հոն, Պատրիարքը ուզեց որ խոցը մեզի խօթէ. և տանը քէօշէյէն տէտիրկին ընէ մեզի, պաշլայեցինք տէնկսիդ տէնկսիդ խօտիլ, ճշմարտութիւնը ասանկ պէտք է ըսելով, որպէս զի մեզի վոնտեն տէ, իրաւունքով Քաթօլիկի Թարաֆը գանք. գէրէ ան ատենը Քաթօլիկի Թարաֆը ապահով եղաւ խայրի: Անցանք հոս. Քօլէշցիք մեզի նեղութեան մէջ զըրին, ժամանակ մը քահանայագործութենէ զազրեցուցին, ետքը ծածուկ Պատարագի իզին ըրին, եւտքը յայտնին, էն ետքը խոստովանանք ընելու:

Ա չիւնքի մեծ մեծ զարթեր էինք Քօլէշցիներուն քի, և չէի մէջ մը խոստովանութեան իզին տուէք, նայեցէք քի՛ քանի մարդ և քանի տան պիտոր գարցնենք, Հայոց մէշէն խելացին և զէնկինը տանելու ենք, որ երթայ Պատրիարքը համալ ճամալ մարդիկներով մեայ: Ե Տեսանք որ ումմիշ ըրածներնէս մարդ չկեալ, ճարերնիս հատաւ, գտանք ձեզի պէս մարդիկներ:

Սասյին, մէկ մէնլիսի մէջ ազլիկ չըլլայ նէ, մասխարայումին՝ ընելու չերթար հոն, ուստի ազլկան համար հերձուածող եղաւ: Քամաղիէլին տղին հալը մալիմ է, շաա բան զուրցել պէտք չէ, զերէ ամէն բան ինքիրմէն կվայլէ անոր վրան: Ստեփանը ժամանակու խէնթեցեր էր, հիմա ալ շոշորթը կայ վրան: Հօշ՝ բռնած ճամբան ալ կ'վկայէ, որ Թիմարխանայի խէնթերէն է, լեզուին պէտք է մէկ զինճիր մեալ, որ անսունկ հպարտութեամբ մեծ մեծ չիօսի: Ա զու տիրացու Նիկողոս՝ քու ալ հալը մալիմ էր, որ սարկուազ ես, և քանի մը տարի է, որ ազլկան մը ոտքը կապեր ես, չես կրնար կարգուիլ, հպարտութենէդ չես կրնար ալ ըսել քի կարողութիւն չունիմ կարգուելու, եկար Քաթօլիկ եղար, որ Հայը՝ Քաթօլիկի ազլիկ չտար. և Թապլիէթովը նըշանածէդ էտ կըլլաս, և ուրիշ զէնկին ազլիկ մը կառնես: ՄԹէ ասանկ չըլլար նէ՛ մեզի խոստովանանք եղած ստենդ՝ պիտոր ըսէինք քի՛ սարկուազդին կարգուիլ չըլլար. առաջ նշանդ ես նա, յետոյ եկու խոստովանէ, լաքին մենք այս այն չնայեցանք, ձեզի բերինք խոստովանցուցինք, քանի մը սուտ ու մուտ բաներ սովրեցուցինք, որ երթաք ասորանոր հետ իյնաք, խավդայ մը հանէք աէ մենք ալ բաներնիս տեսնանք, զերէ առաջուց մենք Պատրիարքին Ֆիթ կուտայինք քի՛ Քօլէշցոց արզը գրէ, քշէլ մեռցնէլ տուր:

Տեսանք քի Պատրիարքին ձեռքովը բան չըլլար կոր, Ազգը ոտքի տակ կերթայ ըսելով, էտ կ'քաշուի, եկանք Քօլէշցիները կռնակ առինք որ Պատրիարքին բան մը կարենանք ընել. լաքին Քօլէշցիք ալ մեզնէ ձեռք քաշեցին, մենք մնացինք բացը. վէ լաքին ազբարը ուզեց Պատրիարքը և առաւ, Թէ որ չի տայինք՝ կըլլար, լաքին մեր հանգստութիւնը չարի տէի՛ տուինք: Դու որ բռնուեցար գացիր Պատրիարքարանը և մեզայ ըոիր ազատեցար. մենք քեզի սիրա տալու համար, սուտ մը հանեցինք քի Պատրիարքին արզը Դոնէն պատուեր են, դոն ալ

Պատրիարքին ինչ իշխանութիւն ունենալը չգիտնալով, և անֆախելքութիւնով ինկար օրժան զի՛ պանա նէ եափա պիլիբափի: Աւշան երոթընը քուշուն էօմբիւ ազ օլուր, կըսեն, ո՛ր անխելք՝ արզդ պատոեցաւ նէ, Ֆալախայ տէյնէկը չկտարեցաւ ա. Պատրիարքարանի հափըսին զինէիրը չի հատաւ ա. կամ Թէ ուրիշ խապահաթ մը վրադ դնելով կինէ կրնար քշել, երբ ուզէր:

Լաքին ինչ ըսեմ, հիմա հոտ ճաղ մը առ առչիդ, անխելքութիւնդ մէշը պառկեցուր մեռելի պէս, պարտքերուդ տէրտը, զարուրութեանդ խասավէթը, քըշուելուդ ցաւը և սըխընթըն, ճաղին քովերը սալթանաթ տէի տիզմիշ ըրէ. լաց ու լաց՝ անմխիթար լաց, ինչու հաւատացիր. երբ որ կըսէինք զի, Հայոց Յկեզեցին հերետիկոս է, չըսէիր զի՛ դուք հոն իրէն՝ ուղղափառ էր, դուք չըլլաք նէ, հերետիկոս կըլլայ, զահէր ճշմարտութիւնը կամ ուղղափառութիւնը անանկ քէբօզէ բան մընէ՛ որ վեց մարդու վրայ կեցած է, անոնք ուր են նէ՛ ըլլայ, և ուր չէն նէ՛ չըլլայ:

Ժամանակաւ քերթողին մէկը պարծենալով ըսեր է զի, քերականութիւնը իմ հետս ծնաւ և իմ հետս պիտոր մեռնի. որուն համար մէկն ալ կըսէ զի՛ ինչպէս առաջինը սուտ է, առաջուց քերականութիւն կար, եէտքինն ալ սուտ եղաւ, զէրէ օր օրէ աւելի ծաղկեցաւ քերականութիւնը: Ասանկ ալ մեր ըսածը սուտ է և ամենասուտ, զի Հայոց մէշ ուղղափառութիւնը մեզի հետ մտաւ, մեզի հետ ելաւ. զէրէ ահա յառաջուց ըլլալուն համար, մեր Զամչեան Հ. Միքայէլը կ'զրէ զի՛ ուղղափառութիւն Հայոց անմուր, սկսեալ ի Սրբոցն Առաքելոց և ի ըսեալ ի սուրբ Լուսաւորչէն, Եւ եէտքինն ալ սուտ է, զէրէ բոլոր Ֆրէնկիստան իրենց քրիստոնէութեանը նայելով, կըսէ Թէ ուղղափառութիւնը Հայոց մէջն է, ինչպէս Զօհրապեան Հ. Յովհաննէսը Փարիզէն կ'զրէ (1):

Ուստի ձեզի յորդորեցինք զի՛ եկեք Քամօլիկ եղիք, հաւատաքի համար չէր. իլլէ նէֆասանիյէթ ընելով, մենք շէրէֆ գտնանք, խօսքերնիս գալեցնենք, և բուն նպատակնիս՝ Բաբին օգտակար ծառայութիւն մը ընենք, Հայոց ազգը Բաբին իշխանութեան տակը անցունենք: Զէրէ այս բանիս համար մենք մխիթմար եղեր ենք, սիլահարզ ասկէր ենք, Թօփսուզ Թիւֆէնկսիլօ սուներ,

(1) Ասանկ նամակ մ'ալ Հ. Սերովբէ՛ ստորագրութեամբ Արշալոյսին միջոցաւ քանի մը տարի յառաջ հրատարակուած է:

քաղաքներ կ'ըսակենք և եէսիր կընենք սուր զագան Բարին :

Ահա իմացար մը, ինչու ձեզի Քաթօլիկ ըրինք . ինչու խաղաղայ հանեցինք . զէրէ ասանկ չըլլայ նէ չըլլար, աթլար Թէփիշտի, էշէկլէր արայա կիթտի . պէլի մեր իխթիպարն ալ կոտրէցաւ, լաքին Ֆրէնկին փօլիթիգան շատ է, մենք կինէ հիլէպագումեամբ հօգգապագումեամբ կխաբենք և զլուխ կէլ լենք . պաշ օլ տա, էշէկ պաշը օլ :

Փանք հիմա քեզի՛ մեր հալը ահա հասկըցուցինք . ուստի դուն մեզի համար քշուեցար . լաքին միտքդ ղիր քի՛ ուղղափառութեան համար է, զէրէ մեզի համար սէպէս նէ, մենք փարայ չունինք, որ քեզի վարձք տանք . փարայ ունենայինք նէ Հ. Գրիգորին պէս մենք ալ կփախչէինք, բայց Թէ որ ուղղափառութեան համար տանիս նէ, Աստուած անվարձ չի հանէր, Աստուած մխիթարանք տայ . առ ալ էրած սրտիդ մխիթարանք ըլլայ :

Հ. ՄԵՍՐՈՎԼԵՍ ԵՒ Հ. ԹՈՎՄԱ
ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ ԱՐԲԱՅԵԱՆ

Բ.

Առ Մուրատեան Պ. Տիգրան, ի նիկոմիդեայ :

Արժանայարգ բարեկամ.

Այս օրերս Տէրոյենց պատուելիին Երեւակ անուն Թերթին մէջ՝ նկարագիր ազերից Երուսաղեմի մեր տեղեկագրին ղէմ գրուած յօդուածը ձեր հետազոտութիւնը շարժելով ստիպուէր էք Երուսաղէմի մէջ Սոզոմոնեան տաճարի և Պրոպասիկէ սուզանին մօտ Յովակիմ Աննայի տուն կոչուած Արշակունեաց ձեռքով կառուցեալ եկեղեցիի յափշտակութեան վրայօք վերահասութիւն գործել :

Բարեկամ, յիշեալ խմբագրին՝ ազգին անժխտելի իրաւանց ղէմ ցարդ ցուցուցած կիրքն ու յամառ կամակորութիւնը՝ արդէն յայտնի է շատերուն . ինչպէս այս անգամ ալ Երուսաղէմի Թ.

պատրիարքը արդարացնելու դիտմամբ, մեր հրատարակած ճշմարտութիւնները սուտ հանելու փորձ ընել ուզելով կանդէ թէ « յիշեալ եկեղեցին Հայոց չէր և չէ » :

Մենք արդէն հաստատ ապացոյցներ ունիմք թէ՛ նոյն իսկ Երուսաղէմի մէջ և շրջակայքը մեր Հայոց իբնէ ունեցած 72 կտոր սեփական ազգաժառանգ վտնքերէն մէկն էր և է . մանաւանդ թէ անտարակուսելի ճշմարտութիւն մ'է, որ մի և նոյն շինուածքին ձևն ու դիրքն՝ անգամ իբրև կենդանի վկայ՝ Հայոց վանք և եկեղեցի ըլլալը ինքնին ստուգած է և կստուգէ, որուն մօտերս լատինացմէ յափշտակուիլը յիշած էինք :

Այս խնդրոյն լուծումն ալ Արժ. Զիլինկիրեան Յակոբոս փարգտպետէն առած ըլլալով (որուն համար յիշեալ Երեւակի խմբագիրը մեր աշխատութեան իբր թէ գործակից կանուանէ . որն որ ազգ. գործով այժմ ձեր կողմերը կգտնուի) ձեր հետագրգռութիւնը յազեցնելու համար կարևոր կհամարիմ սոյն իրողութիւնը և սիրելութեանդ հաղորդել :

Այս մասին յիշեալ վարդապետին մեզի տուած տեղեկութիւնը այս է . որն որ նոյն միջոցները Երուսաղէմի վանուց Աւագ Թարգմանութեան պաշտօնը վարելուն . մանաւանդ թէ հետագրգիրն անձ մը ըլլալուն համար տեղեկութիւն ստացած է հետևեալ կերպով .

Երուսաղէմայ լատինաց վանքի միաբանութիւնը՝ քրիստոնեայ ազգերէն որսացած ու լատինացուցած ժողովրդեան անունով իբր թէ եկեղեցի մը շինելու տեղ մը կ'փնտռէ, և արևելեան պատերազմին ատենները Բ. Գոնէն իսթիլամի աթմի հրամանագիր մը առնելով կխարկուի յԵրուսաղէմ . թէ արդեօք միտի հողերէն դատարկ մնացած տեղ մը կրնայ գտնուիլ լատին ժողովրդեան համար եկեղեցի մը շինուելու :

Դատարանէն առանձին իլամ մը առնուելով և անոր համեմատ Բ. գոնէն ալ իսկոյն հրովարտակ ելլելով, յիշեալ եկեղեցին լատինաց վանքին ձեռքը կյանձնուի 1856 :

Եւ ահաւասիկ իլամին խմաստը . . որուն վրայ հիմնուած է և հրովարտակին խօսքերը :

Երուսաղէմի պարսպէն ներս սիծաթի մէրիէմի կողմը եղած՝

քաղաքի գրան (որուն Բենիամինի զուռ ալ կըսուի) մերձակայ միրիի ամայի մնացած տեղերէն, ուր ժամանակաւ եկեղեցիի մը աւերակներէն փոքր ինչ շինուածքի մ'ալ նշոյլներ կատեսնուին. 400 կանգուն լայնութեամբ և նոյնչափ երկարութեամբ արսա գետին մը ի շնորհս մալաքօֆի պատերազմին շահատակող զազղիացի զօրաց' լատինաց վանքին շնորհեցաւ իւր ժողովրդեան եկեղեցի մը շինելու համար :

Ասկէ յայտնի կերևայ թէ մոռցուած է այն ատեն իրամին մէջ յիշուելու այն անազին գմբեթաւոր եկեղեցիին տակաւին կանգուն և հաստատ շէնքը . կմոռցուի նաև հարէմի շէրիֆին մօտիկ ըլլալը պատճառ բռնելով ժամանակաւ սուլթան Սալահետտինին Հայոց ձեռքէն քաշել առնելը և մինչև ցարդ սաքահիյէ մէտրէսէսի կոչուիլը . այլ և կմոռցուի 20 տարի յառաջ անոր քովը' կէօզլիւկլիւ Բէշիտ փաշային կանգնեցուցած մինարէն և այնքան բազմաթիւ սալահիյէ վախֆիյէսի անուամբ կայուածներն ու յիշատակիները :

Չամուռնի պատուելին ասոնք գիտէ՞ արդեօք, որ ազգին իրականց հսկառակ կելլէ ու կ'զրարանէ :

- Այս մասին կ'ըսուի թէ Սրուսազէմի յունաց միաբանութիւնը և պատրիարքը միայն բողոք մատուցանել փութացեր է Բ. Դրան . զարմանալով միանգամայն Հայոց վանուց պատրիարքին անհոգութեան և անտարբերութեանը վրայ :

Սոյն միջոցին Ա. Յարութեան տաճարի գմբեթին նորոգութեանը համար Բ. դրան կողմէն Սրուսազէմ գտնուող շինուածոց պաշտօնեայն իւր տեսութեան զացող էֆէնտիններուն զայրացմամբ ըսած է թէ՛ « եթէ հնարը ըլլայ, կարծեմ մեծ մզկիթն ալ աճուրթի հանել պիտի ախորժէիք » : Յիշեալ խմբագիր Տէրոյէնց պատուելին քանի մը տարիէ ի վ'էր է որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ իրաւունքները և սեփականութիւնները աճուրթի հանել ստիպուած է իւր ՄԻՆԱԿ կամ աւերակ թերթին միջոցաւ : Սակայն այս մասին խեղճը կարեկցութեան արժանի է քան թէ պարսաւանաց . վասն զի եթէ ուրիշ արուեստ մը ունենար՝ ապրուստի մը համար ստանկ վատութեան չէր զիջանէր . մանաւանդ ընտանեաց տէր անձ մը միշտ կարօտ ըլլալով իր օրա-

Կան պարէնը հայծայթել, որու որ ծառայէ, հարկաւ անոր ի նպաստ գործել պիտի ջանայ. յանցանքը ազգին է որ իւր զլտնականաց յարգը չ'զիտնալով, նոցա պիտոյքը հոգալու և անոնց սպազան սպահովելու մասին ալ անփոյթ և անտարբեր մնացեր է ⁽¹⁾ և կ'մնայ. մանաւանդ թէ իր այս հոռի ընծացքովը շատ կորուստներ ալ ունեցեր է որով և շատ ուսումնականներ մեր ազգին մէջ պանդոկներու խորշերը անխնամ երեսի վրայ մնալով յետին աստիճան խղճուածեան և չքաւորութեան մէջ փճացեր են և անոնց զբաւոր աշխատութիւնն ալ ի կորուստ մատնուած է ի ցաւ ազգասիրաց. ափսոս որ մեր ազգը դեռ ուսման և զիտութեան յարգն ու արժէքը չէ ճանչցեր, և հետևաբար զիտնականաց վրայ ալ վարկում չէ ունեցեր և չունի:

Ձեզ ի սրտէ միշտ բարեացակամ

ՔԱԴԷՈՍ ՄԻՀՐԻԱՏԵԱՆ

ՏԵՐ ԱՍՏՈՒԱԾԱՏՈՒԻՐԵԱՆ ՄԻՀՐԻԱՏԵԱՆՑ

Ի Կ.—Պօլիս 1863 Մարտ 7.

(1) Նամակագրին այս պարբերութեան խօսքերը ընդհանրաբար իբրևացի են սակայն յիշեալ պատուելիին ազգին կողմէն ցուցուած մեծարանքին նկատմամբ, զբպարտութիւն մը կը համարուին ազգին համար: Մենք չենք կարծէր թէ անխորհուրդ եղած ըլլայ այս խօսուածքը. Վասն զի թէ որ ազգը իւր զիտնականաց արժէքն ու կարևորութիւնը չէ զգացեր և ըստ արժանոյն զանոնք չէ կըրցեր յարգել ու անոնց պիտոյքը հոգով կամ կարեկցիլ, բայց յիշեալ պատուելիին ոչ սակաւ համարում տուած է և արդեամբ իսկ յարգած:

Թողում ըսել այն նպաստներն ու առանձնաշնորհութիւնները որ հասած են իրեն. ինչպէս Փինկեանցի Յարութիւն աղայի՝ անգիտաբար շնորհքը (ոսկիները) գին նորա տպարանի մամլոյն. նոյնպէս Եկեղեցական պատմութիւն մը հեղինակել և ի լոյս ընծայելու համար երեսուն հազար մատչիլէն աւելի ստացած դրամը. և այն առանց հրատարակելու և բաժանորդաց իղճը լցունելու. թէ և ըստ մեզ. չհրատարակուիլը աւելի ասործելի կեսպուի. որովհետև ով չզիտէր թէ անկէ ալ պապականութեան հոտ պիտի բուրբեր անշուշտ:

Ազգէն ստացած յարգանքը՝ ինքնին փճացուց, երբ սկսաւ ամեն ամսոց վերջի ուրբաթ օրերը ճողակ ընդունել Ս. Բենետիկտոսի եկեղեցոյն կողմէն. կամ յիսուսեանց մեծաւորէն (Էծօէն Պօռէ): Հոս յայտնի կերևայ պատուելիին օտարասէր բնաւորութիւնն ու ապերախտութիւնը. զի եթէ ազգը իւր զիտնականաց յարգանք չկրցաւ տալ այլ զէ՞ծ սմա յարգանք ընծայել ուզեց ալ նէ ինքը միբժած է:

Գ.

Մեր Ազգային Սկէզէցին ուրիշ Ազգի մը Սկէզէցոյ հետ միացնելու գաղափարին ծառայող ազգայիններ՝ ազգերնուս մէջ ժամանակ ժամանակ երևան ելնելով, անխորհրդաբար մեծամեծ ջանքեր յայտնած են իրենց այս սննտի և վատ գաղափարը յառաջ տանելու համար :

Այս կերպ միութեան անկարևոր և Ազգին վնասակար ըլլալը առանց այժմէն քննութեան առնելու, սկսինք նախ և յառաջ քննել այն շարժառիթը՝ որ զանոնք այս անպատէն խորհրդին առաջնորդեր է, որուն զործադրութիւնը ըստ մեզ անհնար և հետևանքը խիստ վնասակար է Ազգին :

Այն շարժառիթը՝ որ այս երեւակայեալ միութեան խորհուրդը նոցա մտացը մէջ ծնած է, այնպէս կըսուի թէ՛ իւր գոյութիւնը մի միայն Ազգին ամբողջութեան կորուստ սպառնացող հերձուածոց ծագումէն առած ըլլայ, որուն՝ Ազգին ամբողջութեան պահպանուելու փափաքովը վառուած ճշմարիտ Հայուն փափուկ սիրտը՝ արդարև առանց մեծ ցաւ զգալու չէ կարող հայել :

Սակայն այս ցաւալի հերձուածները կամ սրառակտումները, որք զժբազդաբար կ'շարունակեն մեր Ազգին մէջ, կ'ըսեն թէ միշտ երկու պատճառներով գոյութիւն գտած են և կ'գտնեն, մէկը՝ Ազգին ամբողջութենէ կրօնքի կամ կրից պատճառաւ բաժնուող ներն են, իսկ միւրը՝ ազգային կառավարութեան կողմէն սննդրածէշտ համարուած Ազգին տմեն մէկ] անհատին իրաւանցը անմիջական սրաշտպանութեանց զանցառութեանը պատճառաւ բաժնուողներն են : Ուստի և աստոնցմէ յայտնի կերևայ թէ՛ մեր Ազգ. Սկէզէցին աշխարհային իշխանութեան տէր Սկէզէցիի մը հետ կոչել կամ միաւորել խորհող ազգայինք համոզուած ալ են թէ՛ իրենց երևակայած կրօնական միութեան միջոցաւ Ազգին ամբողջութեանը մահ սպառնացող այս հերձուածը կ'դադրի և Հայ—ազգը մասնաւոր սրաշտպանութիւն մը ստանալով նիւթապէս և բարոյապէս կ'զարգանայ :

Արգ այս կարծեցեալ միութեան նկատմամբ մեր ըսելիքը սա երկու կէտերուն մէջ կամփոփենք : 1. Յուցունենք՝ մեր ազգ.

Յկեղեցիին ուրիշ Յկեղեցւոյ մը հետ ընելիք միութեան անկարևոր ըլլալը :

2. Անոր անգործադրելի և ազգին բոլորովին վնասակար ըլլալը :

Մեր Ազգը իշխանութեան տէր ազգի մը հետ կրօնապէս միացնելու ջանացալ ազգայնոց նպատակը կերևայ թէ՛ Ազգին ամբողջութեան պահպանութեան համար մասնաւոր պոշտպանութեան իրաւունք մը ձեռք բերելով, Ասիոյ մէջ Հայ ժողովրդեան երբեմն կրած հարստահարութեան առաջն առնելն է :

Ենթադրենք թէ՛ Ազգը գիւրութեամբ անանկ պաշտպանութեան մը տէր եղաւ, մի՞թէ այս պաշտպանութիւնը կարող պիտի ըլլայ Ազգին մէջէն ըստ մեծի մասին մեր եկեղեցւոյն անկարգ վարչութեանը առթիւ կրօնական համոզմամբ պատահելիք հերձուածները իսպառ դադրեցնել : Ամենևին ոչ :

Մի՞թէ չենք գիտէր՝ որ պապաղաւան կառավարութեանց երկիրներուն մէջ բողոքականութիւնը օր աւուր յառաջ կ'երթայ և բազմաթիւ պապականներ բողոքական կ'ըլլան, և իրենց կառավարութիւններն անգամ կարող չեն մի և նոյն իրենց դաւանած եկեղեցիէն քաժնուողները արգիլել և եկեղեցին կործանումէ ազատ պահել : Եւ դարձեալ չենք լսեր, որ բողոքական տէրութեանց մէջ ալ պապականութիւնը կ'քարոզուի, և պապական (խտրական) կրօնքը ընդունողներ անպակաս են :

Քանի որ դարուս քաղաքականութիւնը՝ կրօնքի ազատութիւնը ճշմարտապէս ընդունած է, կրօնական միութեան միջոցաւ յուսացուելիք պաշտպանութիւնը կրօնական համոզմամբ Ազգին ամբողջութեան ըսպառնացող հերձուածները չ'պիտի կրնայ երբէք Ազգին մէջէն դադրեցնել, ասպա ուրեմն այս միութեան խնդիրը մեր Ազգին երբէք կարևորութիւն չունի :

Նոյնպէս սխալ է կարծել կամ հաւատալ թէ՛ այս տեսակ միութեամբ մասնաւոր կառավարութենէ ստացուելիք պաշտպանութիւն մը կարևոր է և պիտի ըլլայ Ասիոյ մէջ բնակող մեր ազգայիները այն բարբարոս և բռնաւորական գործքերէն փրկելու համար, որոց ներքև ատեն ատեն ճնշուած են և կ'ճնշուին հակառակ մեր Օսմանեան ազատամիտ և ժարդասէր կառավարութեան կոմսոց :

Վեհափառ Սուրբանը իւր արտարասիրութեան գրօշակին և իշխանութեան տակը բնակող ամէն կարգի հպատակ ազգաց իւր անխտիր պաշտպանութիւնը չզլանար:

Նորին վեհափառութիւնը բանիւ և գրով խոստացած է թէ՛ ամէն կերպիւ կ'հսկէ իւր հպատակաց անդորրութեանը և երջանկութեանը, և անա այս խոստումուքը շարունակ պահած և արգեամբ ի գործ դրած է: Մեր Օգոստոսափառ Սուրբանը անպարտ չ'սեպէր այն պաշտօնատար կառավարիչները՝ որ իր մէկ Րայա ժողովրդին իրաւանց բռնաբարութեանը աչք գոցեն:

Արգարև անանկ անդեր կ'գտնուին՝ ուր մեր համազգի եղբայրները տակաւին հարստահարութիւն կ'կրեն տեղական իշխանութեան բռնաւորական վարչութեանը պատճառաւ, սակայն շատ անգամ ըստ մեծի մասին Հայ ազգի չորպանհիներն ու առաջնորդներն են՝ որ իրենց անձնական շահուցը համար խեղճ ժողովրդին իրաւունքը կ'բռնաբարեն կամ բռնաբարելու գործիք կըլլան:

Մեր Ազգին ներկայացուցիչներուն պարտքն է, որ աստանկ հարստահարիչները կամ իրաւանց բռնաբարողները մեր Սուրբանին կառավարութեանը յայանեն, որ պատրաստ է անմիջապէս այն արիւնարբու զուգանային ճիրաններէն փրկել և հարստահարիչ ճնշող ճանկերէն ազատել իր հպատակներ և չարաչար պատժել և զսպել զանոնք, որ կ'յանդգնին իր կամուցը դէմ գործել, առիթ տալով օտար թ. տէրութեան մը՝ որ մեր Քուրքաստանի բարեկամ և դաշնակից տէրութեանց դահիլիճներուն առջև մեր Սուրբանին կառավարութիւնը ամբաստանել ջանայ:

Եթէ ըսուի « Ուրեմն ինչու հարստահարութեանց դէմ առ Բ. Գուռն հասած զանգատներն երբեմն անխելի և անգործադրելի կ'ըլլան, » Անշուշտ ատիկոյ իրեն պատճառները ունենալու է: Ըստ մեզ՝ եթէ հակառակ Վայսեր կամաց ժողովրդոց վրայ գործադրուած բռնաւորական եղելութիւն մը օրինաւորապէս Բ. Գրան հաղորդուի, ամոր հատուցումը անտարակոյս չ'պիտի կրնայ մերժուիլ մեր Սուրբանին կառավարութեան կողմանէ:

Սա յայտնի է թէ մեր վեհափառ Սուրբանին կառավարութիւնը իւր հպատակ ազգաց ժողովրդեան նիւթապէս և բարոյապէս

զարգացմանը նկատմամբ ունեցած փոփոխութիւն գործադրութեանը նսկելէն ի վեր, սկսան կամաց կամաց եղծումները վերջանալ և հարսասհարիչներուն ձեռքէն քիչ՝ շատ զանգատները պակսիլ: Եւ այսչափ փոփոխութեանց մէջ միթէ հաւատալու չենք, որ քիչ ժամանակէն մեր Թուրքաստանն ալ քաղաքակրթութեան կամ լուսաւորութեան այն աստիճանը հասնի՝ ուր կ'ըրտնուին այսօր Եւրոպիոյ քաղաքակրթեալ ազատասէր և արդարասէր տէրութիւնները:

Քսանի որ կ'տեսնուի թէ կառավարութիւնը այսչափ հոգ և խնամք կ'տանի իրաւանց սլաշտպանութեան և լուսաւորութեան համար, ուրեմն կրօնական միութեամբ այն երևակայեալ սլաշտպանութիւնը կարևոր չէ երբէք մեր Ազգին:

Ի վերայ այսր ամենայնի զարմանք է տեսնել՝ թէ այս այլանդակ զաղափարն ունեցող ազգայինք կարծեօք ալ կ'տարբերին իրարմէ: Ասոնց մէկ մասը կ'ընանայ՝ որ այս միութիւնը Հոռովմէական (պապական) եկեղեցւոյն հետ ըլլայ, և միւս մասը՝ բողոքական եկեղեցւոյն, և միւս մալ՝ Ռուսական եկեղեցւոյն հետ: Յայտնի կերևալ թէ՛ այս երեք ճիւղերը՝ ինչպէս կարծեօք, նոյնպէս և նպատակաւ իրարմէ տարբեր են:

Ազգը՝ յիշեալ եկեղեցիներուն հետ միացնելու ջանացող ճիւղերուն մէջ կան անանկներ՝ որ սոսկ իրենց անձնական շահամոլութենէն թելադրեալ կ'ընան իրենց նպատակը յառաջ տանիլ: Եւ անանկներ ալ կան, որ ծուռ դատողութենէ և սխալ համոզմունքէ մը ստիպեալ պարզմտաբար կամ կուրօրէն՝ Ազգին նպաստաւոր և օգտակար կ'սեպեն այս երազուած միութիւնը:

Ահաւասիկ այս երեք ճիւղերուն ալ իրարու դէմ ունեցած հակառակ կարծիքն ու նպատակը բաւական փաստ մը կրնայ ըլլալ թէ՛ այս միութիւնը երբէք չպիտի կրնայ յաջողիլ և գործադրուիլ:

Ենթադրենք թէ՛ մէկ ճիւղին ազդեցութիւնը միւսներէն աւելի զօրաւոր ըլլալով, յանպզո՛ի իրեն նպատակ դրած եկեղեցիին հետ ազգը միացնելու սլաշտպաններուն մէջ մտնել, սակայն ո՞վ կրնայ հաւատալ թէ՛ այն ճիւղը առանց մեծամեծ արգելքներու և զժուարութեանց պատահելու պիտի կարողանայ իւր նպատակին հասնիլ:

Մինչդեռ և ոչ մէկ ճիւղը առանց Ազգը վրդովելու չէ կարող սոյն միութեան ձեռնարկել, ուրեմն նորա գործադրութիւնը անհնար և միանգամայն ազգին ամբողջութեանը վնասակար է :

Դարձեալ ենթադրենք թէ՛ յիշեալ երեք ճիւղէն մէկը այս միութեան ձեռնարկութեանը մէջ յաջողի և Ազգ. սոսկալի խռովութեանց կամ պառակտմանց առիթ չտալով ազգին մեծամեծ չարիքներ չ'բերէ, տակաւին այնպիսի խիթալի և վտանգաւոր վիճ մը կ'բացուի ազգին առջև՝ որ առաջինէն աւելի ազգերնուս կորուստ կրնայ սպառնալ : Այս վիճին ժամանակ ժամանակ ազգերնիս իր անդամներէն բազմաթիւ զոհեր տուած է :

Ռուբինեանց Թազաւորութիւնը կործանելով սկսանելէ ի վեր հետ զհետէ և անկէ՛ յառաջ Իտալիայ, Հունգարիայ, Բոլոնիայ, Լայն, Լայն գաղթող մեր համազգի եղբայրները թէ եկեղեցիներն թէ կրօնքներն և թէ լեզուներն ու ազգութիւններն քիչ միջոցի մէջ բոլորովին կորսնցուցին օտարաց խառնուելով, վասն զի մեր ազգը օտարաց խորամանկութեան շատ անգամ խաբուած է և կ'խաբուի միամտաբար, « անոնք ալ մեզի պէս քրիստոնէայ են » քսելով, ուստի և անանկ կրօնական միութիւնն ալ հարկաւ ամուսնական խառնակութիւն ալ պիտի բերէ իր հետ ի վտանգ և ի կործանումն ազգութեան :

Եթէ մեր ազգը կրօնական միութեամբ՝ յարի ո՛ր և է եկեղեցւոյ, արդեօք իր եկեղեցական ազատութիւնն ու անկախութիւնը և իրաւունքները, լեզուն և ազգութիւնը պիտի կրնայ ամբողջապէս պահպանել միացած եկեղեցւոյն ներքին խորամանկ նպատակին դէմ, այսինքն՝ ազգին սերունդը բոլորովին իր հետ խառնելով, ազգը կը լլեւու և Հայ անունը աշխարհիս երեսէն յաւիտեան ջնջելու համար գործադրուելիք բուն հնարքներուն դէմ : Բնաւ երբէք :

Քանի մը տարի յառաջ մեր ազգայիններէն մէկը Հնդկաստանցի Հայ վանառականի մը հետ տեսութիւն ընելու բարեբաղդութիւնը ունենալով պա հետեւեալ հետազոտական հարցումը ընել կատիպուի թէ՛ — Ազգերնուս նկատմամբ Ռուսիոյ բռնած քաղաքականութիւնը ինչ կ'նշանակէ — . Ազգերնիս մօտ ժամանակ իւր Կաթողիկոսական մայր Աթոռը Պարսից ձեռքէն հանելով՝

Ռուսիոյ պաշտպանութեան ներքև դրած օրէն ի վեր, Ռուսիոյ Վայսերաց միակ նպատակն եղած է, նախ՝ մեր հոգևոր և աշխարհական ազգայնոց սնափառութիւնը իբր գործի ոսկւոյ և պատուանշաններու միջոցաւ մեր Հայոց եկեղեցւոյն ազատութեան և անկախութեանը դէմ տիրապետական ազդեցութիւն մը ձեռք բերել, և յետոյ յուշիկ յուշիկ մեր եկեղեցին իր եկեղեցւոյն հետ խառնելով Հայ - Ազգութիւնը և լեզուն աշխարհիս երեսէն շնչելընդդէմ խղճի և արդարութեանս — Հարկաւ լսած էք՝ կրսէ՛ — Ռուսիան մեր գպրոցներուն մէջանգամ ամէն ուսմունքէ առաջ իր լեզուն սովորեցնելը իբրև քաղաքական օրէնք սահմանելէ զատ, ամուսնական խառնակութիւն ալ մոցուցած է ազգերնուս մէջ, որն որ մեր այն կողմի հայրենաբնակ ազգայնոց կորուստեանը վիհ մը կրնայ ըլլալ, Թէ որ այժմէն առաջըր առնելու համար պէտք եղած միջոցները ձեռք չառնուի - Եւ կ'վերջացնէ խօսքը:

Սակայն մեր՝ և ո՛ն է քրիստոնեայ եկեղեցւոյ մէջ առանց խտրութեան, փոխադարձ եղբայրական կամ Աւետարանական սիրոյ յարաբերութիւններ հաստատելու և քրիստոնէական ուխտն ու դաշինքը վերանորոգելու համար ցուցուած ջանքի և փափաքի մը դէմ ըսելիք մը չունինք, քանզի ատիկայ Քրիստոսի Ս. պատուէրն է, ուստի և բոլոր քրիստոնեայ ազգաց եկեղեցիք պարտական են նոյն պատուէրը յարգել և պաշտելիս, և Քրիստոսի սիրով և խաղաղութեամբ մէկգմէկու հետ եղբայրաբար վարուելու ջանալ, բաւական է որ Ս. Աւետարանը ընդունո՞նտ և հաւատակից ըլլալով միմեանց, ամբողջապէս մէկմարմին և ընդհանրական եկեղեցի կ'կազմեն Քրիստոսի, որ է կեդրոն միութեան, որուն իրաւաբանութեան աղբիւրն ալ Ս. Աւետարանն է:

Երանի Թէ՛ Յիսուսի մեզի պատուիրած սիրովը միանային բարոյապէս ամէնայն եկեղեցիք քրիստոնէից, որով կ'վերնար քրիստոնէական երջանիկ աշխարհին վրայէն այն նախատինքը՝ որ սիրոյ և խաղաղութեան Աստուծոյն և պատուիրանաց զանցառութենէն յառաջ եկած է, ըստ այնմ Թէ՛ « Զխաղաղութիւն թողում ձեզ . . . նոր պատուիրան տամ ձեզ . . . զայս

պատուիրեմ, զի սիրեսչիք զմիմեանս . . . այսու ծանխցեն Թէ աշակերտք իմ էք՝ եթէ սիրիցէք զմիմեանս ։

Իսկ ո՛ր և է եկեղեցւոյ հետ ասկէ տարբեր միութիւն հաստատել և անոր համար ամէն մտածմունք, հոգ, ջանք և աշխատութիւն ի գործ դնելը, բոլորովին վնասակար է մեր՝ ազգին և հակառակ Ս. Աւետարանին սկզբանց ։

Ասկէ տարբեր նպատակաւ միութեան զաղափար ունեցող ազգայինք ազգին վնասակար անգամներ կ'ճանչնանք, և անոնց այս մասին ունեցած, Թէ յայտնի և Թէ գաղտնի ազգակործան խորհուրդն ալ կ'հերքենք և կ'մերժենք ։

Այն է ճշմարիտ Հայը՝ որ կ'սիրէ իր ազգը և իրեն նպատակ կընդունի նորա յառաջադիմութիւնը, լուսաւորութիւնը և երջանկութիւնը ։

Ազգը կ'յառաջադիմէ իրեն ընդունած և վեհափառ Սուլթանէն վաւերացած Ազգ. Սահմանադրութեան անթերի գործադրութեամբ և ինչպէս մեր լուսաւորչական Ս. Եկեղեցին է ազգին յոյսն ու նեցուկը և միութեան կապն ու հոգին (Տես և Մասեաց. Ազաւ. Թիւ 13 Բ. տարի, ապրիլ, 1836) այսպէս և Ազգ. Սահմանադրութիւնը ։

Իւր Ազգին յառաջադիմութեանը համար աշխատող Հայը՝ նորա տրամադրութեանցը համեմատ շարժողն է, ուստի անոնք են անկեղծ և ճշմարիտ ազգասէրները, որ իրենց մտացը մէլ երբէք ազգաւէր և խարդախ գաղափարներու ծնունդ չտալով կ'ուզղեն իրենց նպատակն ու սիրտը դէպ ի Ազգ. ամբողջութեան և յառաջադիմութեան նպատաւոր համարուած միջոցներուն յարատև գործադրութեանը ։

Ազգը պէտք չունի երբէք այն կարծեցեալ պաշտպանութեան, ինչպէս ցուցուցինք. նա պէտք ունի միմիայն անանկ տաղանդաւոր և փորձառու անձանց, որոնք իրարու աշակցելով կարող ըլլան իմաստուն առաջնորդութեամբ կառավարել զայն և պաշտպանել նորա ամբողջութիւնն ու իրաւունքները ջնջելու նպատակաւ նենգաւոր թշնամեաց մեքենայած բուռն հնարքներուն դէմ ։

Փոխանակ վնասակարին հեռանելու, ջանանք օգտակարին և միմեանց տնաշինութեան հետևիլ և ազգութիւնը ամբողջացնելով զայն ամուր ձեռք պահպանել և մարդկութեան ուշխարհին տուչ

հասուն և բարեկիրթ և յայս ամենեցուն սիրելի ազգ մը ըլլալ և բառնալ այն նախատինքը թէ « Հայը վայ է և անմիաբան » մեկ-դի ձգելով ի բնէ անստի մեր տունը կործանող այն չար և վատ կիրքերը, նախանձութիւնն ու սնափառութիւնը, և խելքերնիս գլուխնիս ժողվելով ինքզինքնիս կառավարել աշխատինքս Ափսոս, որ տակաւին մեր ազգը սկզբունքի տէր չէ:

Մեր ազգային կառավարութեան համար փորձառու զուխնե-րու իմաստուն քաղաքականութեան տարերքը տակաւին տկար է ազգերնուս մէջ, աշխատինք զայն զօրացնելու, ունենանք ակա-դէմեայ մը, զօրացնենք մեր դպրոցները սնուցանելով անոնց մէջ քաղաքագիտութեան այն տարերքը, որ դարուռ բոլոր քա-ղաքակրթեալ ազգաց յառաջադիմութեան և լուսաւորութեան առաջնորդող զօրութիւնն է:

Մինչդեռ լուսաւորութեան մէջ յարատև յառաջադիմութեան ընթացք մը կարող է որ և է ազգ՝ քաղաքակիրթ ազգաց կար-գին մէջ դասել, ուրեմն ազգը կառավարողները՝ ազգին այն մըջ տատև յառաջադիմութեան ընթացքին մէջ մտնելուն աշխատե-լու են, որով կարենայ ճանչցուիլ դարուս քաղաքականութենէն իբրև իւր իրաւանց պաշտպանութեան տէր, զանոնք ճանչցող և պաշտպանելու կարող Ազգ և քաղաքակրթեալ Հայ ժողո-վուրդ ընդ պաշտպանութեամբ Նորին կայսերական կառավա-րութեան մեր Օսմանեան տէրութեան:

Դ.

Պատճեն նամակի Վեհափառ Կարողիկոսին անենայն հայոց Ներսեսի Ծ^րի առ փոխարքայն ԿովկասուՎորոնցով գրեալ ի մայիս 11, 1851 ամի. ընդ համար 137. Թարգմանեցաւ ի Ռուսերենէ.

Առ Ձերդ պայծառափայլութիւն.

Ողորմած Տէր՝

Կնիազ Միխայէլ Սիմէնովիչ.

Ձերդ Թղթակցութիւն ի 28 անցեալ մարտ, ընդ համար 352, որուն հետ զրկած էիք Գովրիժու Ժէնէնալ հիւպատոս Ստատ-

կիր Սովետնիկ Անիզկովին զեկուցման պատճենը: Ս. Բարձրագիմէոս Առաքելոյն վանքը յԱտրպատական, կառավարութեան Կ. պօլսոյ Պատրիարքական կառավարութեան տեսչութեանը յանձնելու մասին ունիմ պատիւ պատասխանել: Կ. պօլսոյ պատրիարքը ի սեպտեմբերի 1850 ամի, ինձ իմացոյց թէ Օսմանեան տերութեան անհնազանդ Քիւրտերը ըստ մեծի մասին տիրելով այն վանքին անխնայ կընեզեն Հայերը և Ասորիները. և թէ Օսմանեան սոլարապետները յազմելով նոյն Քիւրտերուն, գերի ըրին անոնց տո՛մապետները և իրենց ընտանեօք հանդերձ առաքելցին ի Կ. պօլիս: Օսմանեան բանակապետը լսելով Ս. Բարձրագիմէոսի Վանայ զիւղօրէից հասարակութեան ձայնը, զանոնք Քիւրտերու հարստահարութենէն ազատելու համար թղթակցեց Բ. զրան հետ, ինչպէս որ Գուռն ալ առաջարկեր է պատրիարքին, որ յիշեալ վանքը և Հայերը ընդունել բարեհաճի իւր կառավարութեան ներքեւ. թէպէտ և պատրիարքը այս մասին կըհարցնէ իմ կարծիքս, բայց ես մինչ ցարդ չը պատասխանեցի. այն պատճառաւ որ բոլոր Օսմանեան հպատակ Հայոց՝ Եջմիածնայ Կաթողիկոսութեան վերաբերութիւն ունեցող եկեղեցական գործերը այս կէս զարուս մէջ նախկին Կաթողիկոսներուն անհոգութեանը առթիւ մնացած են անկատար և առանց շարժման:

Իմ Ռուսաստան գտնուած ատենս, չունէի երբէք տեղեկութիւն Կաթողիկոսներուն կառավարութեանը վրայօք. բայց 1846 թուականին Եջմիածնայ վանքը զառցած ժամանակս կառավարութիւնը գտի ամենախեղճ վիճակի մէջ. մինչև անգամ Օսմանեան Հայ թեմերէն անբարեկարգ, անտարբերութիւնը անոնց մտքէն հանած էր կառավարութեան կարգը. և չէին կրցեր պահել իրեն առջի բարելաութեան մէջ: Այս վիճակին մէջն են և ուրիշ թեմերը Հայոց. Ատրախանու, Տիխիսու, Սարսապի, և Շամսիսի:

Այս անկարգութեանց առաջըր առնելու համար ես կարեւորութիւն ունէի գործունեայ և հաւատարիմ կղերի մը. բայց չէի կրցեր գտնել. ինչպէս բազում անգամ զանգատէր եմ և Չերդ պայծառափայլութեան, ուստի պարտաւորեցայ 1846ի վերջերը

էրթալ Տփխիս և զբաղիլ քննութեան գործոց Տփխիսու Թէմի-
ուր Էս յընթացս 18 ամսոց հազիւ կրցայ բանալ եղեսլ Թերու-
Թիւնները . և այս քննութեան պտուղն ալ ան է , որ այս օրս
Էջմիածնայ վանքը մասամբ իւր ունի իւր մինչև ցարդ կոր-
սընցուցած արդիւնքը :

Գործունեայ կղերաց պակասութեանը պատճառաւ բոլոր
ի Տաճկաստան գտնուած Հայոց Թէմերը իմ տեսչութեանէս զուրկ
են մինչ ցարդ , և չի ալ պիտի շտկուին . քանզի որպէս Էջմի-
ածին , նա ևս ի Կ . պօլիս չկայ կարօզ քաղաքագէտ և բանի-
բուն ու միանգամայն հաւատարիմ վարդապետ մը , որոնց կա-
րելի ըլլար յանձնարարութիւն ընել , և ո՛չ ոք ալ չբաղձալով
հասուցանել այսպէսները , Հայոց Թէմերը և Եկեղեցական գոր-
ծերը անշուշտ պիտի ունենան իրենց տարտամ վիճակը :

Բայց չեմ կրնար չըլիշել մէկ հոգեորական մը Սարգիս վար-
դապետ Չալալեան , որ ծանօթ է ինձ իրեն բարի յատկութիւն-
ներովը , կարողութեամբը և հաւատարմութեամբը , որ արդ
Աստրախանու Թէմին քննութեանը զացեր է - կսպասեմ անոր
վերադարձը՝ որ ղրկեմ ի Կ . պօլիս :

Անցեալ դարերուն մէջ գտնուեր են անանկ Կաթուղիկոսներ ,
որոնք իրենց ճիգը Թափելով Ազգին սպահովութեանը և բարե-
լաւութեանը համար , կարող եղեր են Սկեղեցին և Հաւատքը
ազգաց կուսպաշտութեան և բարբարոսութեան ատենները
պաշտպանել , և մեծ աշխատութեամբ Օսմանեան Վեհափառ
Սուլթաններէն և Պարսից Շահերէն հրովարտակներ ալ (Ֆէր-
ման) ստացեր են . որոնց մէջ կը պարունակին Կաթուղիկոսու-
թեան իրաւունքները և Սկեղեցեաց և Ազգին օգուտը . նաև
Հաւատոյ մասին ազատութիւն : Այս հրովարտակներուն պատ-
ճենները կը պատրաստուին առաջի առնել Զերդ պայծառա-
փայլութեան և յետոյ չպիտի զլանաք ըստ նախնի սովորու-
թեան աղերսագրի հետ Չալալեան վարդապետին պատգամաւո-
րութեամբը ղրկել առ Վեհափառ Սուլթանն , հրովարտակնե-
րուն մէջ յիշուած իրաւունքները վերահաստատելու համար :

Սա յուսով եմ Թէ Աստուծոյ ողորմութեամբը և ամենողորմած
Թագաւոր Օգոստափառ կայսեր բարեյօժար հանութեամբը իմ

աղէրսս չըմնար առանց կատարման. և անտարակոյս եւ մէ
անարգիչը կը վերահաստատուին Վեհափառ Սուլթանին կառա-
վարութեան յանձնած ժամանակ, և ըստ հին ազգային իրաւանց
ամէն Հայերը կը կուսակցին Էջմիածնայ Աթոռոյն հետ. որով
կարող կըլլանք բարեբաւցնելու ազգայնոցս և Եկեղեցեաց վի-
ճակը :

Մնամ աղօթարար Ձերդ պայծառափայլութեան կենաց

ՆԵՐՍԷՍ ԿԱՔՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Ե.

Յիշեալ պարտքին պատճառը չէ մէ գայլ արարացոց բար-
բարոսութիւնը, (ասի սփոքրական դարձած խօսք մ'է. ըստ
որում չէ լսուէր. ցարդ մէ օր մը արաբացիք կողոպտած ըլլան
Երուսաղէմի վանքը) այլ մի ևնոյն վանքին ընկերութեան (միա-
բանութեան) եղծումն էր և անկէ յառաջ եկած, որոնք զելս
շուայլութեան մէջ իյնելով վանքին պարկեշտութիւնը վեհանձ-
նութիւնն ու հաւատարմութիւնը անգամ բարոյապէս կորսնցու-
ցած և նիւթապէս ազգին գանձն ալ բարբարոսաբար կոշտաբ-
տելով փրճացուցեր և վանքն ալ յետին խեղճ վիճակի մէջ
պարտքի ներքև ձգէր մէկ դի քաշուէր էին. սակայն վնասը և
պարտուց ամենամեծ հոգը կրել Ազգը պարտաւորեցաւ և վա-
նուց վրայ դիզուած ու ծանրացած ուժն հազար քուակ պարտքը
տուժել հարկադրեցաւ, վանքին գոյութեանն ու հաստատու-
թեանը տէր և ժառանգ և նորա օգուտն ու վնասն ազգին վե-
րաբերեալ և նորա տնտեսութիւնն ալ ազգէն կախեալ ըլլալուն
համար :

Որդվհետև միաբանութիւնը ազգին կողմէն կազմուած ըն-
կերութիւն մը ըլլալով, եղծման վտանգին համդիպած ատեն,
խկոյն անոր դարմանին Ազգը հոգ տանելու տեղ անհոգու-
թեանը բարձի Թողի ընելով, աւելի տեղիք տուած էր եղծման,
ուստի հետ զհետէ բոլոր արդիւնք անխնայ և չարաչար ի վատ-
նումն ի քանդումն և յաւերումն դիմելու ճամբայ զտէր էր :

Թողումք յիշել միաբանութեան այն իրար հալածելու հարըստահարելու դաւանանելու և զրկելու եղեռնային չարիքները, մինչև հազիւ թէ կրցաւ ազգը այն եղծմանց առաջըր առնուլ և վտանքն ու նորա վարչութիւնը վերանորոգել և պարտքը հատուցանել յիշեալ Պօղոս Սրբազանին միջոցաւ, առանց բարիք մ'ալ վայելելու բաց ի վնասէն :

Ան թէպէտ չենք կարէր ուրանալ անկէ յսուտ կարգ մը պարկեշտ և բարեբարոյ նախկին անձնուրաց միաբանութեան ազգօգուտ աշխատութիւնը ի մասին ազգ-ստացուածոց պահպանութեան — որոց անձնուէր շանից փետուրներովը պարծիլ և լրագրաց միջոցաւ ևս ազգին պարզամիտները խաբել սովորած է արդի միաբանութիւնը — բայց ինչ օգուտ՝ էրբ ազգը իբրև անզգայ նախկին միաբանութեան յարզը չ'զիտնալով փոխանակ ազակցելու նորին աշխատանաց, յարատեւելուն անգամ անփոյթ մնաց, ուստի և պատահած եղծումներէն իրեն հասած վնասները խիստ շատ և կրկնապատիկ ըլլալն ալ անուրանալի է, որքանք ըստ մեծի մասին ընդհանուրին թշուառութեանը շարժառիթ մը կրնան համարուիլ, յափշտակիչ ձեռքերուն տակը կողոպտանաց մատնուած ըլլալուն համար, որով թէ ազգին և թէ վանքին գործերն ալ զրէ թէ միշտ յետախաղաց ընծացէր է և կընծանայ ի վնաս ինքեան :

Ահա կարգ մը միաբանութիւն պահպանող, տնարար և շահածող, և կարգ մ'ալ քանդող, կողոպտիչ ցրուող ու վատնող, բայց ազգը միշտ վնասն ու հողը բարցող զտնուած է և կ'զրտնուի ցարդ առանց խրատուելու և փորձառու ըլլալով իբր ընչից տէր լինիլու :

Իսկ էրբ սահմանադրութեան միջոցաւ փոքր իշատէ իր մինչ ցարդ ունեցած վնասները զգալով, մէկ կողմէն իր ազգ. տնտեսութիւնը կարգադրել և իր բոլոր սեփականութեանց օրինաւոր տէր ըլլալով ազգայնութիւնը բարուքել կուզէ ազգը, միւս կողմէն ճիզվիթ՝ մեքենաշարժութիւնը ասանկ եղծմանց աւելի ոյժ տալու և իր նպատակին հասնելու դիտմամբ ազգ. իրաւանց դէմ ելլելով կ'հնարէ ըսել թէ « Երուսաղէմի վանքը ազգէն կախուած չունի, անկախ է » (սքանչելի ճիզվիթութիւն). որպէս զի

արդի միաբանութիւնը ինքնազուխ և ազատ մնալով ի պատասխանատուութենէ, ըստ քմաց և հանոյից շարժի և գործէ համարձակ ինչ որ կիրքը կ'պահանջէ, որով և ազգ. ստացուածք ընդհանուրին շահուն ծառայելու տեղ մասնաւորաց կրից գոհուին և ի կորուստ մատնուելով փեանան ի վտանգ վհատութեան և յուսահատութեան ազգին :

Ով կրնայ իրաւանց և պարտուց սկզբունքը ուրանալ կամ իրաւագիտաց աչքէն թաղուցանել: Վասն զի ամեն ազգ. հաստատութիւն, որ բուն իսկ ազգի մը ստացուածքն ու ժառանգութիւնն է, միևնոյն ազգին կսեփականի, նորա տէրն ու ժառանգը ըլլալուն համար. ուստի և նորա պահպանութեան ու հսկողութեան պարտքն ալ իրեն կվերաբերի և հետևաբար նորա տնտեսութեան կամ կառավարութեանը իրմէ կախում ունենալը՝ իր՝ անժխտելի իրաւունքներէն մէկն է: Ճիշդփիթութիւնը ասի վարագուրէ կշանայ:

Արդ որովհետև Երուսաղէմայ վանքն ալ մեր ազգ. երեւիքի հաստատութիւններէն մին և բուն իսկ ազգին ստացուածքն ու սեփականութիւնն է, ուրեմն նորա տէրն ու ժառանգն ալ ինքն է. ուստի իբրև տէր և ժառանգ՝ նորա հսկողութիւնը պահպանութիւնն ու կառավարութիւնն ալ իրմէ կախում ունի: Ասիկայ իր անանկ մէկ բացարձակ իրաւունքն է, որ ոչ կրնայ բռնաբարութիւ և ոչ կրնայ ժխտութիւ:

Մեծադրենք թէ յիշեալ վանքը և Երուսաղէմի մեր ազգի բաժին տնօրինական սրբազան տեղիքը բուն իսկ ազգին ստացուածքն ու ժառանգութիւնը չեն, և անոնց տնտեսութիւնն ու պահպանութիւնն ալ իրեն չվերաբերիր և վանքին կառավարութիւնն ալ իրմէն կախում չունի. ուրեմն ո՞ր իրաւունք և պարտիք բռնադատեցին ազգին այնքան դարերէ ի վեր նոցա պահպանութեան և պիտոյից փոյթ տանել և պարտքերը հոգալ և մինչև անգամ յափշտակութենէ ազատել՝ երբեմն պատահած օտար յարձակմանց ալ դիմադրելով:

Հարկաւ ազգ. իրաւունքն ու պարտիքն էր որ հարկադրեցաւ ազգը և բռնադատուեցաւ մինչ ցարդ ամէն կերպով իր խնամքն ու այցելութիւնը չզլանալ. ուստի և ուետք եղած ա-

տենն ալ քննիչներ խրկել և հաշիւ տոմար պահանջել պարտաւորեցաւ. ևն. ևն. այս խնդիրը ինքնին լուծեալ է և աւելի արպատեցներու կարօտութիւն չունի: ԱՅոդումը յիշել նաև արժանայիշատակ տէր Պետրոսեան կորեցի Մամիկոնեան Զարբիա սրբազան պատրիարքի վախճանին՝ ազգէն հաշիւ տոմար պահանջուիլը և միաբանութեան կողմէն 1846. բօմանցի Գէորգ վարդապետին հաշիւներուն հետ Երուսաղէմէն Ա. — պօլիս գալը. ևն:

Ս. անա այ առթիւ յիշեալ վարդապետը պօլիս հասած ատեն՝ Օրթագիւղի քարոզիչ Յօհաննէս Էպիսկոպոսին ալ պատրիարքութիւնը յափշտակելու նպատակաւ գործադրած ջանքերը տեսնելով և ազգ. անտաւ կին ալ 120000 ղուրուշ տարեկան տուրք խոստանալը, ևայն. Մատթէոս պատրիարքէն լսելով և իմանալով, անմիջապէս պետք եղած միջոցները ձեռք առաւ և յիշեալ աուրքին որոշումը ընդունելով, պատրիարքութիւնը ԱՅոռակալ փոխանորդ Երուսաղէմացի Արակոս Էպիսկոպոսին վրայ հաստատուեցաւ: Իսկ յիշեալ Յօհաննէս Էպիսկոպոսը յետոյ ձանձիկ ամիրային միջոցաւ գէթ Երուսաղէմի փոխանորդութիւնը յափշտակելով յազոզ առթիւմ կապասէր պատրիարքութիւնը ձեռք ձգել. որպէս զի ձմռան խոստացածները աշնան հատուցանելու կարող ըլլայ. ինչպէս իրօք քիչ միջոցի մէջ իր այս փափաքին ալ հասնիլ յաջողեցաւ:

Վասն զի 1850. մայ. 24. Արակոս սրբազանը յանկարծ վախճանելով կարողացաւ պատրիարքութիւնը յափշտակել և միաբանութեան ամբողջութիւնը խանգարել և վանքը տակն ու վրայ ընելով զո՞նք իր կրից նախորդաց այն ամեն աշխատանքն ու ազգաշահ նպատակները: Այս մասին փոքր ինչ լուսաբանած է միհրդատեան Պ. Քաղէոսին 1861, ի լոյս ընծայած Ակարագիր վարուց եւ ընթացից Յ. Պատրիարքին Երուսաղէմի՝ (որուն արարքները յիրաւի մեր ազգին նկատմամբ աղէտ մը կհամարուին) համառօտ պատմագիրը⁽¹⁾. և օգոս. 23. հրա-

(1) Յիշեալ գրքին գողին վրայ Ակարագիր աղեթից Երուսաղէմի վերնագիր մ'ալ աւելցուցեր էր առանց նախագուշակելու թէ՛ միայն այն վերնագիրը Մասիս լրբորի արգարացի մեկնաբանութեանցը պատճառաւ պիտի ըլլայ.

տարակած Խրկու խօսք վերնագրով յայտարարութիւնն ալ ուշագրութեան արժանի է :

Արգ ըսել է թէ ազգին սանձը իրենց ձեռքը եղած ատեն Երուսաղէմի վանքը և նորա կառավարութիւնը ազգէն կախեալ և միաբանութիւնն ալ իբրև ազգին բարեյօժար կամացն ու հրամանին միշտ հնազանդ և հալատակ կ'ճանչցուէր, ինչպէս իրօք ալ այնպէս էր. ուստի և ինչ որ հրամայէին՝ կրնային կատարել տալ յանուն ազգ. իրաւանց . սակայն երբ ազգը իր բազմադարձ թմբուցէնէն, գէթ փոքր ինչ սթափելով կ'փափաքի օրինաւորութիւնը յարգել և ազգ, առ տնին տնտեսութիւնը բարւոքել, և ազգին կառավարութեան ղէկը ուղղեցոյցի միջոցաւ վարել. և ըստ օրինի ընդհանուր գոյից ու հաստատութեանց, նաև անշարժ և շարժական կալուածոց տեսչութեանն ու մատակարարութեան և բոլոր էլուժտից հաշիւներուն քննութեան և հսկողութեան հոգ և խնամք տանել, անիրաւ կ'զատուի և յափշտակիչ ու կողոպտելու նպատակ տնեցող կ'ուշակուի (զարմանալի ճիզվիթութիւն) :

Երանի թէ ազգը մինչև ցայսօր իր ընչից և հաստատութեանց տէր եղած ըլլար. քան թէ տգիտութեան ձեռք անտարբեր և անզգայ մնալով, մասնաւորաց փուճ կրից զո՛ր եղած ըլլաք բոլոր էկեղեցեաց և վանօրէից մէջ հաւքուած ազգ. հարստութիւնը ի վնաս և ի վտանգ հանրութեան :

Սե ահա այս մասին Պօղոս և Զաքարիա քաջարժուն հովիւները տեղեակ և ծանօթ ըլլալով ազգին անհոգութեանը պատճառաւ ազգայնաս վատնումներուն, իրենց հեռատեսութեամբը թէ ազգ. արկղը սեղանակապտութենէ ազատ պահելու և թէ ազգին զրամագլուխ մը ճարելու նպատակաւ 1842 թուին նոյնրակ առաքեցին Երուսաղէմէն ի հնդիկա զաղատացի Իսահակ Մ. վարդապետը. և պատրաստի եղած զրամէն զոնէ 250000, լիոյց հաստատ պանգայի մը մէջ շահու դնելու խորհուրդը յղանալով, Թղթակցեցան Կալկաթայի ազգայնոց հետ՝ Յովսէփ Աղաբէկեան իշխանին միջոցաւ :

Նոյնպէս և վեհափառ Ներսէս Արքազան Կաթողիկոսին գրեցին թէ՛ ի նպատակ ազգ. զպրոցաց յանուն Երուսաղէմի՛ հաստատ

պանդայ մը շահու դնելու համար 250000, ոսկի ևս միտք ունին խրկել իրեն. յորմէ գոհունակութեան պատասխան ալ ընդունեցին Թէ՛ ինքն ալ կանուխ մտաբերած է այդ բարենպատակ խորհուրդը, և Թէ՛ արդէն յանուն Երուսաղէմի վանաց փոքր ինչ գրամ շահու գրած է. միայն Թէ քիչ մը երկայնամիտ ըլլան իրեն մինչև իմացնէ իրենց կերպը միջոցներն ու պայմանները:

Չենք կրնար զանց ընել հոս Աստուածատուր Եպիսկոպոսին Կ. Պօլտոյ Պատրիարք նստելով, իբր ի նպաստ Իւսկիւտարու Ս. Կարապետ Եկեղեցւոյն շինութեան՝ ստակ պահանջելը, որուն խնդիրը Թէ և կատարեցաւ, բայց իբրև ընծայ խրկած մատանին ետ դարձուելով ալ՝ հետևեալը գրուեցաւ իրեն Թէ « ընծայ չարաուշի, մրջմնակեր պատարագի, » և Թէ բարոյական եկեղեցւոյն շինութիւնը՝ յառաջ է քան զնիւթականին, ևայլն:

Այս երջանիկ միջոցներն էր՝ որ շնորհիւ Զաքարիա ազգասէր Պատրիարքին՝ Երուսաղէմ բնակող ազգայինք ալ արուեստիք և վաճառաշահութեամբ սկսէր էին զարգանալ, նոյնպէս և ուսումնարանն ալ գիտնական Մուրատ վարժարանին միջոցաւ ուսման և գիտութեան պարտիզին մէջ յառաջաքայլ ծաղկիլ:

Ո՛ր երբ նախախնամութիւնը ասանկ չնաշխարհիկ հայրապետներ պարգևած էր մեզ՝ Ներսէս Կաթողիկոս և Զ. Պատրիարքի նկատմամբ, Ազգն ալ զեռ ի քուն տգիտութեան մթազին զիշերի մէջ թմրած կ'նիրհէր: Եղուկ և ափսոս, ինչ ազնիւ և հեռատես ու բարձր խորհրդածութիւն, ինչ գովչի և ազգօգուտ նպատակ, և որպիսի սիրալիր յարաբերութիւն առ միմեանս:

Սակայն միշտ բարեաց հակառակ բանսարկութեամբն սատանայ (տգիտութիւնը), ի վրէժ քինու չարանախանձ ատելութեանն՝ զբռնեալ ընդ դէմ լուսոյ իմաստութեան, հիմն ի վեր տապալել փորձեց ազգին համար պատրաստուած այն բարիքները՝ վասն զի յիշեալ նախապատրաստութիւնները՝ ազգին սանձը յափշտակող և տղզը իրենց ձեռքը իբրև մեքենայ գործիք և խաղալիք ընող պարունկերը իմանալով, փոխանակ զո՛ր ըլլալու, յարձակեցան զազանաբար և սպառնալէօք Զ. Պատրիարքին դէմ և ստակ պահանջեցին սնկէ: Երբ յորդորական նամակաւ մը

ցացուեցաւ իրենց թէ « ատանկ երախայ մը դեռ ծնած չէ, այլ սոսկ խորհրդածութիւն մէր, իսկ երբ այդքան դրամ գումարուի, անշուշտ իմաց պիտի տրուի իրենց » : Բայց երբէք չ'համոզուեցան, և բողոքական տիտղոսով զանի հասարակութեան առջև անուանարկ ընել և վշտացնել աշխատեցան : Ասոր ալ չ'բաւականալով՝ վանքին մէջ նորին սրբազնութեան ձեռօք հաստատուած տպարանէն ի լոյս ընծայուած և ուխտաւորաց շատերուն իսկ ձրի բաժնուած՝ նախնեաց մատենագրերն անգամ յանիրաւի հաւաքել տալով, անարգաբար այրեցին, որով խնջն սրբազանին դիւրագոյն ու փափուկ սիրտը դառնութեամբ լցուցին՝ Աստուածատուր Պատրիարքին օրով, ուստի խղճալի սրբազանը այնպիսի նախաբանաց չ'դիմանալով և « տակաւին Ազգս մահուան քունի մէջ կ'ընտանայ եղեր, սխալեցայ » ըսելով, ստատիկ ամօթոյն կաթուածի մը ենթակայացաւ, և ջրգողական ախտն ալ վրայ հասնելով վախճանեցաւ 1846. մայ. 7. ի հասակի վաթսուն ամաց ի սուգ համակելով համայն ողջամիտ միաբանութիւնը :

Ահաւասիկ Ազգին տղտութենէ անհոգութենէ և անկանոնութենէ մինչև ցարդ կրա՛տ անհամար վնասները, որով մեծամեծ կորուստներ ըրած է և կ'ընէ, ևս և ախտաւոր կրից զո՛րուած են և կ'ը զո՛րուին իւր տաղանդաւոր և անձնուէր պաշտօնեայներն ալ, ինչպէս սոյն յիշեալ Զ. Պատրիարքը (որ յաջորդ ալ ընտրուած էր Ն. Ս. Կաթողիկոսին. և այդ մասին նշան ալ ստացաւ Ռուսաց տէրութենէն 1844,) որուն ազգօգուտ շանքերն ու նպատակները անհետացած են իր հետ այսօր ի վնաս ազգին :

Վասն զի եթէ ազգը կանոնաւոր Երեսփոխանութիւն և կեդրոնական օրինաւոր վարչութիւն ունենար՝ ինչպէս նոյն ինքն հտնգուցեալ սրբազանը կ'բաղձար և ժամ յառաջ ազգին արթնութեանը կ'սպասէր. ազգին շահուն համար ունեցած խորհուրդները առաջարկել և ազգին զործադրել տալ կ'վստահէր, առանց արգելքներու սխտասելու և չար կրից հանդիպելով ի զուր զոհուէլու. կամ քիչ մը աւելի բացայայտ խօսելով, եթէ ազգը մինչև ցայն վայր արժուն գտնուէր և անկանոնութեան ու միապետութեան գազանայի՛ն ճիրաններէն իր օձիկը ողբատած

ըլլար, պատրաստ էր յիշեալ Սրբադանը նաև ուխտաւորաց նուէրներէն ժողուրուած ու հալեցուցած 17000, հօխայ արծաթ և ոսկիէն զոտ, մարգարիտ և ակնեղինայ աւելորդներն անգամ ազգին կարևորութեանը համար դարձեալ դրամազրուխ մը ունենալու ծառայեցնել:

Սև յիրաւի իսկ քաջ. եթէ այսուհետև ազգին ներկայացուցիչները սահմանադրապէս ազգին ստացուածքին տէր կանգնելով, բոլոր ելումուտքը չ'կեղրոնացնեն եւ տարին միանգամ ընդհանուր հաշիւ չ'ներկայացնեն հասարակութեան, այլ և դրամազրուխ ալ ճարեյուհոգ և ջանք չտանելով հասարակութենէն միայն լոկ ստակ հաւաքել ակնկալեն, թող չտարակուսին թէ՛ կարող պիտի չըլլան երբէքազգ. տնտեսութիւնը ըստ օրինի բարւոքել, և դպրոցներն ու վանքերը բարեկարգել և ազգին զուկները ուսման և գիտութեանց ասպարէզին մէջ մտցնել, որով միայն պիտի կարողանայ ազգը սնանկութիւնն ու չքաւորութիւնը իր վրայէն թոթուելով մօտալուտ վտանգներէն ազատուիլ, և յառաջագէմ զարգանալ:

Սև անա այս մասին եթէ հարկն ալ պահանջէ, մինչև եկեղեցեաց և վանօրէից աւելորդ զարդերն անգամ հաւաքել և շահուղենել և կամ հաստատ եկամուտ ճարել, ազգին պարտքն է: Վասըն զի ինչ օգուտ ունին այն խորշերը բանտարկուած և ժամանակ առ ժամանակ թէ օտար և թէ ընտանի աւագակաց ձեռքով կողոպտուած, կամ ո՛ր և իցէ կերպիւ փճանալու ճամբայ գտած արծաթեղէն և ոսկեղէն և զոհարեղէն զարդերը, քանի որ ազգը այսօր դրամազրուխ մը և օրինաւոր հաշիւ տոմար չունենալով խիթալի կացութեան մէջ կ'հեծէ կ'տառապի կտազնապի և կ'ճնշուի անմտաբար:

Արդարև այն բաները մեր ազգին նկատմամբ Աստուածպատական շեղմեռանդութենէ գոյացած և յառաջ եկած են և ի փառս Աստուծոյ միայն նուիրուած, իբրև արտայայտ իմն նշան Աստուածսիրութեան, ի զարդ վայելչութեան Ս. եկեղեցւոյն. և ի պահանջել հարկին դարձեալ ի պէտս շինութեան և նորոգութեան. եկեղեցեաց կամ վանօրէից կ'գործածուին, ինչպէս շատ անգամ: Բայց քանի որ ամենէն առաջին և զիսաւոր Աստուածսիրու-

Թեան նշան՝ բարոյականապէս ընկերսիրութիւն կամ որ նոյն ազգասիրութիւնն է, ուրեմն պարտիմք նախ և յառաջ ազգին բարոյական եկեղեցւոյն շինութեան կամ վերանորոգութեան համար դործածել և ծառայեցնել զանոնք, վասն զի նիւթական եկեղեցւոյն զարգն ու շինութիւնը երկրորդական է: Իսկ երբ ազգը իր հոգեւոր և մարմնաւոր տնտեսութիւնները բարւոքելով բարոյապէս և նիւթապէս ճոխանայ ու զարգանայ, յայնժամ չէ Թէ միայն ոսկեղէն և արծաթեղէն, այլ և ակնեղէն և գոհարեղէն մեծագին սպասներով թող պճնազարդէ իր նիւթական եկեղեցիներն ու վանքերն ալ իբրև հարս և Թագուհի իմն պանծալի ի վառս մեծվայելչութեանն Աստուծոյ:

Այս մտայն եթէ հաշուելու ըլլամք մինչև ցարդ արդեօք որչափ եկեղեցիք և վանքեր Թէ օտար և Թէ ընսանի աւազակաց ձեռքով կողոպտուած են ու կ'կողոպտուին և ազգին բաւական հարըստութիւնը ի կորուստ կմատնուի. ասի անուրանալի է: Իսկ եթէ այսօր ազգին վոքք ինչ զէթ արդի ունեցած և ձեռքը մնացած ստացուածքն ալ անտէր և անպաշտպան երեսի վրայ մնալով ազգին պիտոյքները չհոգացուին, աէր մի արասցէ, եղածն ալ փճանալէ զինի՛ Վզգն ալ Թշուառութեան անելանելի անդունդը պիտի զլորի ի վտանգ ազգութեան, զոր այժմէն պարս անձին համարեցինք Թէ ազգ. Վարչութեան և Թէ Երեսօրտականական ժողովոյն ուշադրութեանը յանձնել:

9.

Ամեկնապատիւ Մրբազան Պատրիարք Հայր ևսխազան ազգային ժողովոց, եւ գերազանձ Անդալ՛ Ազգ. կեդրոնական վարչութեան.

Ներքոյ ստորագրեալ անձը պարտք կ'համարի խոնարհաբար ծանուցանել և ուշադրութեան յանձնել սա հետեւեալ իրողութիւնները ի մասին Ս. Ամռոյն Երուսաղէմայ:

Բաւական ժամանակ է՝ որ Ս. Երուսաղէմի միաբանութեան ներքին և արտաքին վիճակը՝ կատարութեան խանգարմանը պատճառաւ յետին աստիճան անկարգութեան մը հասած է միաբանութիւնն անհանգիստ, յուսահատ և զրեթէ բոլորովին ցիր և ցրան ըլլալու վտանգին մէջ է: Արդէն մեծ մասը ինքնակամ սա-

րագիր եղաւ, և թէպէտ ոմանք այս կողմերն ազգային պաշտօններու կարգուած են՝ բայց աւելի շատերն են որ թափառական և աստանդական երերուն և տատաննալ կ'ըրզին ի ցումեր սրտի :

Սա ճշմարիտ է թէ Ս. Երուսաղէմայ միաբանութիւնը ասկէյառաջ ալ վտանգաւոր ժամանակ մը ունեցաւ. բայց սա ալ ճշմարիտ է և բոլոր ազրին ալ ծանօթ է թէ՛ նախկին Կ. Պօլոյ Պատրիարք Անգրիանուպօլսեցի Պօղոս Սրբազան Հայրը՝ զմիաբանութիւնը այն վտանգէն ազատեց. յիշեալ արժանայիշատակ վեհափառին ջանքովը Ազգ. Ժառանգական ստացուածքները վերըստին ձեռք բերուեցան և ուսումնարան աւարտան հաստատուելով, և միաբանութեանն ու Ս. Աթոռին ներքին և արտաքին բարեկարգութեանը վերաբերեալ իմաստուն կարգադրութիւններ ըլլալով, միաբանութիւնը գրէ թէ նոր ոգի, նոր ոյժ առաւ: Վերջապէս այն ատեն ազգը անտնկ ակնկալութիւն մը ստացած էր թէ՛ սա միաբանութիւնը մեծ յառաջադիմութիւն մը և նշանաւոր օգուաներ պիտի ընէ ազգին . . . :

Բայց զժբազաբար իրերը հսկառակ վիճակի մը հասան՝ ներկայ կառավարութեան տակ այն ամէն յոյսերն անհետ ըլլալէն զատ, իրերը նոյն վիճակին մէջ ալ չ'մնալով այն աստիճան վատթարացան՝ որ հիմա Ս. Աթոռը՝ ցաւօք սրտի կ'ըսեմ, զահավեժ կործանման մը եզերքն եկած հասած է: Կառավարութեան սոյն արդի վիճակը յառաջ բերող պակասութիւններուն ինչ ըլլալն ու ինչ պատճառներէն յառաջ գալը՝ հոս լուծեամբ կանցնինք. միայն իրերուն վիճակը նկարագրենք, յորմէ կառավարութեան ինչ և որպիսի ըլլալը ինքնին հասկցուի:

Սրբազան Հայր, Ս. Երուսաղէմայ արդի որպիսութիւնը մօտէն ուշի ուշով և անկողմնակալ աչքով դիտողը՝ մէկէն սա բաները պիտի տեսնէ:

Պիտի տեսնէ նախ՝ թէ մենք Երուսաղէմի մէջ գտնուող բոլոր ազգերուն և բոլոր պաշտօնական անձանց մեր ազգին վրայ ունեցած սէրը համակրութիւնն ու համարումը իսպառ կորսնցուցած ենք, և ասիկայ գրէ՞թէ ամէն բանի մէջ մեր ազգեցութեան սկարացած կամ մանաւանդ բոլորովին վերցած ըլլալէն յայտնի կերևի: Անոնք հիմա իրաւամբ Երուսաղէմայ Հայոց միաբանու-

Թիւնը ու անոր կառավարութիւնը անկարգ և անգլուխ խումբի մը տեղ դրած են: Մենք հոն տղգ մը ներկայացնելու և նորա իրաւունքն ու շահերը պաշտպանելու պատիւը չունինք: քանզի այդ բաներն ընելու կարողութիւնը բարոյապէս կերանցուցած ենք:

Յրկրորդ՝ ներքին վիճակին զարով՝ պիտի տեսնէ թէ՛ Ս. Առոտին և միաբանութեան յաջորդութիւնը վերջանալու վտանգի մէջ է. քանզի եթէ ներելի է ըսել, և արդարև սրտի ցաւով կը սենք զտաւանցեալ իշխանութիւն մը՝ որ իր անխորհուրդ և անբան հաճոյքը միայն զիտէ . . . ասանկ միաբանութիւն մը ինչպէս կրնայ միապետական դրոյթեան տակ առանց ուղեցոյցի՝ կառավարութեան ղեկը ուղղեգնացութեան մէջ պահել. անոր կրօնական բարոյական և ուսումնական պիտոյքն ու յառաջադիմութիւնը ինչպէս կրնայ հոգալ. մանաւանդ որ տեսչութեան կամ մատակարարութեան մը ամենէն հարկաւոր տաղանդաւոր և փորձառու տարրները լուծուած են. ճերակոյտ, խորհրդակա-նաց ժողով, անողակալ փոխանորդ, աւագ Թարգման. Լայլն. ասոնց և ոչ մեկը կայ:

Յրրորդ՝ միաբանութեան ուրիշ մէկ կարևոր մասին մէջ, որ ընչից մատակարարութիւնն է, անկողմնասէր զիտողը պիտի տեսնէ մէկ կողմէն հաստատուն ելումտից վիճակի և կանոնաւոր հաշուէտումարի մը պակասութիւն, և որ ամենէն ցաւալին է վանքին հաստատ եկամուտ ձեռք բերելու որոշման ղեմներհակութիւն. մէկալ կողմանէ զրեթէ կամակոր շոայլ վատնութիւն մը տիրած է ի վնաս ազգին, որ վերին հսկողութեան մը պակասութենէն կը յառաջանայ, այնպէս որ խիստ զիւրին է մակարբերել՝ թէ հիմա միաբանութիւնն ու վանքը կողոպտանաց և յախշտակութեան ձեռք մատնուած անտէրունչ ռամկապետութեան մը ճիշտ նմանութիւնը առած է, իրաւաբանութեան ղեմ հայածմունք և ճիզվիթ. սպառնալիք. . . այնպէս որ ազգասիրական աշխատութիւնը անգամ արժէք չունի:

Չորրորդ՝ ուսումնական ու կրօնական մասին զարով պիտի տեսնէ թէ՛ ուսումնարանը խախտուած է, տպարանն անգործ և լքեալ, հոգևոր պաշտամունք. սրբարանին բարեգարգութիւն:

երաժշտութիւնն . մեր ազգի բաժինն հայրենաժառանգ սրբազան տեղեաց շքեղութիւնն ու հոգացողութիւնը բարձի թողի . հիւանդանոց չկայ . քաղաքի ժողովրդոց դաստիարակ չկայ . մանկունքն անխնամ . հիւանդք անկարեկից . վերջապէս կապ միաբաշխութեանն լուծեալ իւրաքանչիւր անհատից ապագան վտանգաւոր և բորբոսովին երաշխաւորութենէ զրկուած է . ասոնց ամէնը վանքին կործանման արտայայտ նշաններն են , եթէ այժմէն ասոնց առջևը չառնուի :

Ահաւասիկ սրբազան Հայր , տխուր եղելութեանց ցաւալի նկարագրութիւնը , որոնք Ս . Երուսաղէմայ միաբանութեան մէջ ամէն անաչառ դիտողաց աչաց առջևը այնպէս յայտնի ու զգալի կերևին . ինչպէս անոր նիւթական պատերն ու հոյակապ գմբէթը :

Ազգին ընդհանուր կամքէն յառաջ եկած ու զանի ներկայացնող Երեսփոխանական դրութեան տակ , որով գուց՝ սրբազան Հայր , կրօնական և քաղաքական ժողովներով , ազգին նիւթական ու բարոյական շահուն վրայ հսկելու , անիկայ պահելու ու պաշտպանելու բարձր ու նուիրական պարտաւորութիւնը հագած էք , տյտահետև ձեր ուշադրութեան ղէկը այս բազմադարեան երևելի ազգային հաստատութեանը վրայ գարծնելու և անոր բարոյապէս խարխալած , բայց նիւթապէս տակաւին ամուր ու հաստատուն գոյութիւնը առողջ ու կենդանի ոտից վրայ կանգնեցնելու խնամքն ու պատիւը ձեզի կիյնայ :

Ի վերջոյ սա ալ կ'իմացնենք թէ միաբանութեան ողջամիտ ու անոր ամբողջութեանը նախանձախնդիր մասին կողմէն սոյն անձը ազգ . Սահմանադրութեան հիման վրայ Ս . Աթոռոյն բարեկարգ կառավարութեանը նկատմամբ կանոնադրութիւն մը յօրինած ու զրի առած է . որն որ նոյնպէս ձեր ուշադրութեանը յանձնելու պատրաստ եմք ⁽¹⁾ :

Ներքին համոզման և զգացմանս առթիւ և նուիրական պարտաւորութենէ իսկ շարժեալ ասոնք խորին խոնարհութեամբ յայտնելով , ոչ թէ իբրև սոսկական , այլ իբրև եկեղեցակաջ

(1) Որուն առաջին մասը . Արշալոյս լրագրի միջոցաւ հրատարակուած է թիւ 638 . դեկ . 17 . 1860 :

անձ և ազգ. անգամ ձեր սրբազնութեան աշտարակինը կ'ըստիպուիմ հրաւիրել. ուստի իբրև 'ի պաշտօնէ նախագահ ազգ. ժողովոց բարեհաճեցիք սոյն այս խոստարն առաջարկութիւնս ազգասէր տեսաց նխատերուն ներկայացնել:

Մնամ խորին յարգանք ձեր բարձր սրբազնութեան .

ՅԱԿՈԲՈՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ
ՉԻԼԻՆԿԻՐԵԱՆ

1860 հոկտ. 9.
Ի Կ Պոլիս :

Նախիկն Առաջ բարգման
Ս. Արուսեյն Նուստրեմի:

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌ ԼՈՒՍԱՒՈՐՉԵՐԱՄ ՕՐՀՆԵԱԼ ԼՐՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԻՍ ՀԱՅՈՑ

Յուլիս 18 Թուակահանով մեր Արժանապատիւ եղբայր Իսահակ վարդապետը նոր յայտարարութիւն մըն ալ հաներ է: Ասոր խորագիրը կարգալը բուսական է ինչ ոգով գրված ըլլալը հատկընայու:

Այս խորագիրը կըցուցընէ Թէ իր միտքը Ազգին օգտակար ճշմարտութիւն մը յայտնել չէ, այլ ճշմարտութիւն մը յայտնելու ելած անձ մը անուանարկ ընել ժողովուրդին առջև. որպէս զի ժողովուրդը յարգ և արժէք չիտայ անոր խօսքերուն և իրաւասիրութեան:

Այս սխալ դատողութեան ճախորդութիւնը գիտեալով՝ հարկ չիկայ անոր վրայ խօսք ընել. ուստի աւելի շնորհակալ կըլլանք մեր Արժանապատիւ եղբորը այս երկրորդ յայտարարութենէն՝ քան Թէ կըվշտանանք. վասն զի այս յայտարարութեամբ ինքն ալ կ'օժանդակէ մեզի՝ հաստատելու Թէ՛ գուրսէն արժանաւոր Արքեպիսկոպոսի մը Նրուսաղէմի Աժոռին Պատրիարք ընտրուելուն դէմը նզովք չիկայ. և Թէ սուրբ էկեղեցին Հայաստանեայց իր էկեղեցական պաշտօնէից մէջ այս կերպ և ասոնց նման խտրութիւններ երբէք չընդունիր, որուն ապացոյց է և կանոնն ալ, որ «Թէ յարտաքուստ և Թէ ներքուստ» ըսելով, ներսինին ու դրսինին մէջ խտրութիւն չէ դրեր:

Մեր Թէ առաջին և Թէ երկրորդ յայտարարութեան առաջը՝

րած փաստերուն դէմ փաստ մը չգտնուելով, մեր եղբայրը «ասկէ առաջ հաստատեցինք» կրսէ նզովքին գոյութիւնը. և այսչափով զոր կըլլայ առանց յիշելու՝ թէ մեր երկրորդ յայտարարութեամբը իր «հաստատեցինք» ըսածը՝ նոր փաստերով ցնջված էր :

Զէիւնք յուսար որ մեր կրկին յայտարարութիւնները և Իսահակ վարդապետ եղբորը նախնեաց յայտարարութիւնը ընթերցողները՝ տակաւին ուրիշ ապացոյցներու կարօտին, համոզուելու համար թէ՛ զուրսէն արժանաւոր անձիմը Պատրիարք ընտրուելուն դէմ նզովք չիկայ :

Յիրաւի մեր նախնի Սուրբ Հարք և Հայրապետք կանոններ և նզովքներ զրած են, հաւատոյ և կրօնի վերաբերեալ իրաց վրայ, զորս պարտաւոր եմք երկիւզածութեամբ յարգելու. բայց այսպիսի խնդրոյ մը մէջ նզովքի խօսք մտցունել ուզելը նախնեաց դէմ անիրաւել ըսել է :

Այս շինծու նզովքին կարգէն չէ նաև այն համբաւեալ նզովքը, որպէս թէ բնիկ Երուսաղէմացի մը չկրնար Ս. Երուսաղէմի միաբան և Պատրիարք ըլլալ. բայց հանգուցեալ Կիրակոս սրբազանը բնիկ Երուսաղէմացի չէր, որ իր արժանաւորութեամբը կրցաւ Պատրիարք ըլլալ Ս. Երուսաղէմի :

Գարձեալ կըսվէր թէ՛ նզովքով արգելուած է, որ Ս. ԱՅոռոյն Աւագ լուսարարը երբէք չկրնար Ս. Երուսաղէմի Պատրիարք ըլլալ : Ուրեմն թնչպէս համարձակեցաւ արդի միաբանութիւնը վերջին Սրբազանին վախճանէն ետև Լուսարարապետ Գէորգ Եպիսկոպոսը Պատրիարք ընտրելու համար խնդիր մատուցանել Ազգային Վարչութեան :

Ըսել է որ այս նզովքներն ալ վերոյիշեալին պէս անհիմն և շինծու խրատուիլակներ են շահադէտ անձինքներէ հնարուած, և մեր արժանապատիւ եղբորը պէս անձանց ձեռքը՝ պարզամիտները վախցունելու և իրենց նպատակին ըստ պիտոյից ծառայեցնելու գործիք եղած :

Մեր Արժեղբայրը և իրենպէսներըպէտք է զիտնան, որ այսուհետև ժողովուրդը խարելու և խաբէութեան կոյր գործիք ընելով մեքենայի պէս գործածելու ժամանակն անցած է :

Մեր Արժանապատիւ եղբայրը լաւ համոզուելով թէ՛ զրահն արժանաւոր եպիսկոպոսի մը Պատրիարք չըլլալու, կամ թէ այդ տեսակ նշովքի մը գոյութիւնը չըպիտի կրնայ ապացուցանել, ուստի այն խնդիրէն փախուստ տալով՝ մեր անձնականին դէմ զինելու փորձ է ըրեր. ցուցնելով թէ մենք բոլոր միաբանութեան վճռովը մերժուեր ենք եղբր միաբանութենէն.

Մենք մինչև ցայսօր չզիտէինք այս բանը, վասն զի 1860 նոյ. 25, ի Պօլսոյ վերադառնալով, երբ ղեկտեմբեր 18 հասանք ի Յոպպէ, մինչև ցայս վայր Յոպպէու վանքը նստած՝ արժանապատիւ Տեսչին հետ մէկտեղ եղբայրական սիրով իմ եկեղեցական պաշտօնս կը կատարէի, Ս. Պատրագ կը մտտուցանէի, և ոչ ոք բան մը ըսած էր մեզի. կերևի որ այս գաղտնի մերժումը նեղ օրի մը գործածուելու համար մեր Արժանապատիւ եղբորը երևակայութեան մէջ միայն կայ եղբր:

Կահսոսամ մեր Արժանապատիւ եղբորը բռնած այս նախըլի ընթացքին, որ խնդիրը անձնականի փոխելով, համեստութեան և պարկեշտութեան դէմ մեր պատիւը կտորելու դիտմամբ դժբաղդաբար խեղճ ու ողորմելի միաբանութեանս ալ բարեսէր վարքը արատաւորել ժպրհեցաւ՝ բարոյական սկզբանց փառախաբ ըլլալով. բայց այսու ամենայնիւ կրկին մեր փառքը աւելցուցած ըլլալուն համար՝ այս անարգանքն ալ շնորհակալութեամբ ընդունեցինք և կրնդունինք:

Մեր միտքը ուրիշ բան չէր, եթէ ոչ՝ միայն ճշմարտութիւն մը յայտնել, և բարեսէր հասարակութեան խիղճը հանգարտեցնելով՝ միաբանութեանս ալ պատիւը պաշտպանել, Ազգին բարեսէր կամացը ամենայն պարտաւորութեամբ միշտ հնազանդ ըլլալը իմացնելով՝ և ոչ թէ տնձնական խնդիրներ յուզել Ազգին գայթակղութեանը առիթ տալով, վրդովել և խռովեցնել զանի՛ մեր արժանապատիւ տէր Իսահակ եղբոր պէս՝ և կարծեմ թէ այսպիսի բաները աններելի մեղք մը եղած ըլլալուն տարակոյս չունինք, որն որ ընթերցասիրաց անաչառ դատողութեանը կը յանձնեմ:

Մենք մեր անձին դէմ եղած թշնամանքի մը, անպատուութեան փոխարինութիւն ընելու՝ ոչ սովորութիւն ունիմք. և ոչ

խկ արտօնութիւն. ուստի մենք, ոչ ինքզինքնիս հրապարակաւ արդարացնելու կաշխատիմք, և ոչ մեր հակառակորդաց՝ Թէ յայտնի և Թէ գաղտնի ազգամիջաւ ընթացքները երևան կը հանեմք, և ոչ մեր Արժանապատիւ եղբօր և նմանեաց անվայել վարմունքները ի հրատարակութիւն կուտամք, և չեմք կամիր բնաւ անոնց ամենուն գործքերը անպատիւ կերպով նշաւակել, սր պատիւ մը երբէք չեն բերեր մեր բոլոր Եկեղեցականաց դասուն և կրօնաւորական պարկէշտութեան. քանզի այս բաները մեր միտքէն դուրս է և խոհեմութիւնը կը բժաւորէ անձնական խնդիր յարուցանել և հրատարակել. իսկ մեր Արժանապատիւ եղբայրը ճարպիկութիւն մը բանեցնել կամելով իբրև սպառնալիք իրաւասութեան մը դէմ, անմիջապէս անձնական խնդիր մը ձեռք առաւ զալեց. Իբայց մենք անոր փոխարէն պարտաւորեցանք խոհեմաբար Ազգային օրինաւոր Վարչութեան ատենին բողոքելու. ուստի, անոր կը դիմեմք և անկէ կը խնդրեմք մեր պատուոյն նախանձախնդիր ըլլալ և արդարապէս զատ և իրաւունք ընել:

Մենք Թէ և մերժուած ալ ըլլանք՝ ամենևին յիսկալութեամբ կամ շահու և փառաց ակնկալութեամբ չեմք համարձակիր մեր միաբանակից եղբարցը պակասութիւնները երևան հտնել, այլ ամենայն խոնարհութեամբ կ'տանիմք մեզի դէմ եղած Թշնամանքներուն, իբրև երեսուն ամաց ծառայութեան փոխարէնը. և եթէ բողոքեմք Ազգային իրաւարար Ատենին ալ, մեր անձնական պատուոյն նախանձախնդրութենէն աւելի Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ և Ս. Երուսաղէմի Աթոռոյն պատուոյն նախանձախնդրութեամբն է, որոնց պայծառութեանը համար ախտած եմք մեր անձը նուիրել. ուրեմն այս վերջին խօսքերովս,

Մնամ միշտ ազօթարար ի դիմաց միաբանութեանս ողջամիտ մասին, և հաւատարիմ անձնուէր պաշտօնեայ սիրելի Ազգիս:

է.

Անենասպասիւ սրբազան Տէր եւ վսեմաշուք Անդամք ազգային կեդրոնական վարչութեան:

Եթէ անհրաժեշտ պարտք էն իւրաքանչիւր անհատից յանոն ազգութեան վանօրէից բարեկարգ պայծառութեան իբրև ուսմանց և զիտութեանց վառարան և նոցա բարեվայել ազգօգուտ յառաջադիմութեան թեկն ածել, որչափ ևս առաւել եկեղեցական անձի մը:

Նուաստո ի տղայ տիոց փափաքող լինելով զնալ յերուսաղէմ և ի կարգ միաբանութեան գտանիլ, և զոր ինչ ուխտեալի մը նուիրական պարտք են՝ սունել, արժանաւայ այդմ. և փոյժ էր ինձ ի զարգացումն և ի բարեկարգութիւն Ս. Աթոռոյն:

Մեր վարդապետական Ս. կոչման առաջին տարիները ցաւ ի խոր սրտիս զգացի, որ այնպիսի երևելի ազգ. հաստատութիւն մը, նիւթականին կարող և այնպիսի ժառանգութիւն մը, մեծամեծ բարիքներ կրնայ յառաջ բերել. սակայն իւր հսկող զլիտոյն անհոգութեամբը օր քան զօր յետադիմել և բարոյապէս կործանումը և քանդիլ սկսիլը տեսնելով, և մակաբերելով իսկ թէ այդպիսի ընթացքով ազգօգուտ ծառայութիւն մը չունենալէ զատ. զոն է քիչ շատ բանիբուն և իմաստուն նեցուկներ ալ չպիտի կրնայ ունենալ ապագային համար. (վասն զի վարժարանն ալ խանգարեալ և լոկ անուամբ և եթ կպարծի, և մանաւանդ Աթոռին գանձն ալ ընդ վայր ի զուր կվատնուի. և այն միայն ի փառս իւր յամառ զլիտոյն և կրից,) և հետևաբար տեսնելով թէ մեր տկար ձայնը՝ որ ի բարեկարգութիւն և յառաջադիմութիւն առ նորին հանգուցեալ Յօհաննէս պատրիարքի ն տտեանն, բազմիցս կրկնուելով երբէք լսելի պիտի չըլլայ. վասնորոյ ի նուիրական պարտաւորութենէ ստիպեալ 1856. յունիս 26. իմ հայրենի քաղաքս Կ. — պօլիս գալով դիմեցի առ ազգ. գերագոյն ժողովն. և Ս. Աթոռոյն և միաբանութեան հասած վնասակար ընթացքը և անհոգութենէ առաւել վատնարանալու ճամբայ գտած վտանգը և եղծումը՝ նորին բարձր սրբազնութեան Յակոբ պատրիարքի հօրն հասարակաց. և ժողովա-

կան անդամոց ծանուցանելով, արժան դատեցին և որոշեցին յիշեալ Յօհաննէս սրբազան պատրիարքը Երուսաղէմէն ի Կ. սոլիս հրաւիրել Ս. Աթոռոյն ցաւալի վիճակին վրայ նորին սրբազնութեան հետ խորհրդակցելով հարկ եղածը տրտորինել:

Մեր այս խնդիրը՝ վեհափառ Տէր, և մեծապատիւ տեարք, մեր տէնչն ու փառիաքը Թէպէտ բարեկարգութեան համար էր, յօգուտ և ի փառս ազգին, բայց չունեցաւ արդիւնք մը, վասն զի պատրիարքը կուսակցութիւն գտնելով յամսուեցաւ տղիտարար ի Պօլիս գալ և տղին ներկայանալով հրահանգ մը ընդունել Ս. Աթոռին բարեկարգութեանը համար: Ուստի անյոյս մնալով ի բարեգործութենէ Ս. Երուսաղէմի վանուց, վերադառնալ չյօժարեցայ: և միշոցէ մը էտքը Սարբերդու առաջնորդական պաշտօնին Թէպէտ անարժան, այլ յԱզգէն կանչուած Զլլալով, վեց եօթն ամաց հետէ Սարբերձի և շրջակայ ազգայնոց հոգևոր և մարմնաւոր ծառայութեանը անձամբ չափ վաստակաբեկ եղէ մինչև ցկէտս, և ասկէ ամիս մը յառաջ տեղապահ սրբազանէն ընդունած հրամանին համեմատ հարկադրեցայ Թողուլ պաշտօնս և դիմել առ կեդրոնական վարչութիւն սիրելի ազգիս:

Ապաքէն սրբազան Հայր. և մեծապատիւ տեարք. քանի որ ազգային սահմանադրութիւնը ի շնորհս Օսմանեան առատագրութ Վայսեր վաւերացեալ բարուղքապէս գործադրիլ սկսաւ. դուք՝ որ ճշմարիտ նախանձախնդիր էք ազգութեան փառաց, և քանի որ ազգէն կոչուէր էք, ըստ սահմանադրութեան ազգգործերը և զազգն իսկ կառավարել, տնչուշտ և ի բարեկարգութիւն Ս. Յակոբեանց վանուց Երուսաղէմի զանադիր ըլլալու առաւել պարտականութիւն ունիք, վասնորոյ սիրելի է ինձ ներկայիս առ մեծապատուութիւն ձեր դիմել և այս փոքրիկ առաջարկութիւնը ներկայացնել. որպէս զի մինչև ցարդ ունեցած առաջնորդական պաշտօնս բաւական համարեալ, բարեհաճիք վերադառնալ նուաստիս ի Ս. Աթոռն ի զգրկ հոգևոր ծնողին իմոյ յԵրուսաղէմ. ուր փոխադարձ երզմանս ուխտը յարգելով գտանիլ ի շարս միաբանութեան, յորմէ անբաժանս

եմ ցարդ . որով և ի պայծառութիւն Ս . ուխտին և ազգօգուտ շանից լինել աշակից (1) :

Մեծայոյս եմ թէ այսուհետև ի շնորհս ազգասիրութեան ձեր արժանաւոր զուլս մ'ալ ընտրուելով բարեկարգութիւնը կարմասանայ յօգուտ ազգին :

Արդ՝ սրբազան Հայր և մեծապատիւ տեարք , բաղձալի է ինձ յոյժ եթէ տարածել փութայր ձեր սոյն բարեհաճութիւն՝ ոչ թէ միայն նուաստիս վերայ , այլ և ի զրկաց Ս . Աթոռոյն ինքնակամ ցրուեալ միաբան եղբայրակցաց ևս . որով մեծապէս կ'մխթարէք և շնորհապարտ առնէք զանարժանութիւնս , ըստ որում և նոքա իրաւունք և պարտիք ունին ըստ ուխտին իւրեանց կատարել , յորմէ նոցա զուրկ մնալն ազգին վնաս բերէ :

Կամ որպէս և եմս բարօրութեան ազգիս միշտ սրտափափաք :

ԱՐԻՍՏԱԿԷՍ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ

1863 ղեկ. 13. Ի Կ. — Պօլս :

Ը .

Առ ամենապատիւ Յակոբ և Սարգիս Ազգայնաւ սրբազանս .

Ձեր անհրաժեշտ պարտականութիւնը մեծ ու նուիրական լինելով , հարկ ի վերայ կայ , որ ամենայն անցնուիրութեամբ ճշմարտութիւնը յարգէք ու պաշտպանէք նմա միշտ ազակցիլ

(1) Սոյն եպիսկոպոսն ալ բուն իսկ Երուսաղէմի միաբանութենէ , և նորա ամուլ և յետադէմ ընթացից և եղծմանը պատճառաւ վանքէն հեռացող միտրաններէն մէկն ըլլալով , և կարծելով թէ՛ ազգը ամէն ազգ . գործերէն յառաջ սահմանադրութեան միջոցաւ սոյն ազգ . հաստատութեան բարեկարգութեանը ձեռնամուխ ըլլալու և զանի իր արդի եղծումէն ազատելու կամք և հանումին և նորա համար խորհելու անգամ ժամանակ ունի . ուստի ստիպուեք է իւր մինչև ցմահ անբաժանելապէս վանքին (ազգին) ծառայելու համար ըրած երդման ուխտը կատարելու նպատակաւ վերայդրեալ խնդիրը առաջարկել ազգին . չէ նէ անկէ հնդի մնալը իրեն աւելի շահաւոր և հոգեկեցոյց ըլլալուն և երդման մատին ալ արդէն իւր խիղճը հանդարտ և ազատ և ուխտադրութ չսեպուելուն ալ աներկբայ եղած ըլլալը յայտնի է , ինքնակամ վանքէն հեռացող և նորա դարմանէն յուսակտուր միւս լ միաբան եղբայրակցացը նման , թէ և ազգին մէջ աւուր հացի անգամ կարոտ ալ մնայ , քանի որ յիշեալ վանքը բարբարոս խեղճ վիճակի և խիճալի կացութեան մէջ կգտնուի . . . ասիկա ալ անշուշտ ժամանակը պիտի յայտնէ :

ջանառք, թէև անիրաւութիւն նորա գէժ կանգնի և զանի ոտնհար ընել սպառնայ. դուք միշտ պարտական էք յանուն ճշմարտութեան խօսիլ, ճշմարտութեամբ գործել և Քրիստոսի սուրբ պատւիրանացը համաձայն Ձեր բանն այոն այո՛ և ոչն ոչ լինի և մինչ ցփերջին շունչ աչառութենէ և խարդախութենէ հրաժարիլ և անիրաւութենէ հեռի կենալ պարտիք. ասի եկեղեցականի մը ուխտն ու հոգին ըլլալը անուրանալի է, ինչպէս ձեր սրբազան Կոչումն օլ իսկ ձեր ուխտին և երգմանը համեմատ ձենէ ընթացք և գործք կպահանջէ :

Իայց դժբաղդաբար մենք ասոր հակադարձը կտեսնենք ներկայիս մէջ, որով և զայնակղութիւն օր ըստ օրէ աճելու վրայ է բոլոր եկեղեցականաց բռնած ընթացիցը համար. յիրաւի դուք կանցնիք կերթաք և ձեր գնացած ճամբուն հետքն անգամ կը հորսուի, այլ անտարակուսելի է թէ՛ ձեր գործերը յաւիտեան պիտի մնան, և չսրահար պիտի յիշուին ասպագային մէջ անշուշտ ի զայնակղութիւն համայն հայորերոյն :

Սրբազան Տեառք, դուք սր Հայ կղերին ներկայացուցիչն էք, ձեզմով անոնց ալ ասպաքան այժմէն վտանգաւոր և զահաւժէժ դիրքի մը մէջ կգտնուի, մանաւանդ վանքերն ու վանական կրօնաւորք, որոնք այսօր իրենց նախորդաց ազգօգուտ նպատակէն շեղած ըլլալով խիթալի կացութեան և իրենց անձանց մասին ալ թշուառ վիճակի մը ենթակայացած են. մէկ խօսքով միևնոյն վանքերը այսօր իրենց նշանակութիւնը կորսնցուցած են, և մեր աչացը առջե անոնք այսօր ծուլարան կամ ցուլարան կնեւրկայանան իբրև ազգին ասպատակող եղեռնագործ խումբ մը մարդիկներու քարոնցաւանդը. և վանականք իբրև ազգին կողոպտիչ ուտող և սպառող ցեցերը կամ տղորկները : Մեր յոյսը՝ վատահումիւնն ու համարումը վերցած է և արդէն մեր լուսաւորչական Ս. եկեղեցւոյն և ազգին թշուառութեանը միանջ և զլխաւոր շարժառիթը կհամարուին համայն եկեղեցականք. որոնք ոչ թէ ի մարդկանէ. այլ և յԱստուծոյ անարդուած են այսօր իրենց վատ ընթացքովը (Մաղափիա. Բ.) :

Վանքերը վերծանութեանց թանգարան և բարոյական ու մտաւորական դորգացմանց վառարան և իբր ընդհանուր դաստիար

րակումեանց աղբիւրներ ըլլալու տեղ, ազգին սպանդարանը եղած են այսօր, և վանօրէից արտադրած անհատները մէկ մէկ սինիլ-որանսիտան մոլիներ ըլլալով, ազգին չարագրգիւռ և վնասակար անդամները կճանչնանք. յորոց մեր առաջին սրբազան հարց վաս և բորբոք ազգատիրական ոգին սպառած, և զոգցես իսպառ շնջուած է, և ազգը մինչև ցայսօր թէև անտարբեր աչօք կնայեր անոնց, սակայն այսուհետև այդ մասին ալ անտարբեր չպիտի մնամք, և պիտի քննենք ու աչքէ անցընենք ամէն այն ազգային հաստատութիւնները, և զանոնք բարեկարգելու պիտի աշխատինք. որչափ և խոչնդոտ արգելքներ ալ ունենամք մեզի դէմ. վասնորոյ և արդէն այս քննութիւնը չկատարած Յրուսաղէմայ վանաց պատրիարքի ընտրութիւնն անգամ ապօրինաւոր և անվաւեր կհամարեմք: Ասի մեր ազգային ազատ և սեփական իրաւունքն է. վասն զի ազգին կողմէն հաստատուած ընկերութեան մը, մանաւանդ նորա ամբողջութիւնը խանգարուած եղծեալ և սպաւկանեալ ընկերութեան մը համար ընտրուելիք նախագահին մեր յանձնելիքը ինչ ըլլալը վերստին չքննած ու չզիտցած, ինչ պատասխանատուութիւն պիտի կրնանք պահանջել անկէ, և զանի Ազգային ո՞ր գործոցը պատասխանատու ճանչնանք.

Ահա ճշմարտութիւն մը, որուն առջև այնքան տագնապ՝ աշխատութիւն խտիր և բաժանում ձգելու և նզովք անգամ հաստատելու շանքը, և Ազգ. անբռնաբարելի իրաւանցը դէմ խոսվութեան և երկպառակութեան յարուցած մրրիկները ի զուր և երևակայական ցնորքներ են:

Արդ նախկին Պատրիարք Յակոբ Սրբազան, դու յամառ պարզամտութեամբ ձեռնասուններէդ ազգատեսաց վարդապետի մը ամբարիշտ ձեռքին մէջ միշտ խաղալիք ըլլալով և ի վաղուց հետէ դիւրահաւանաբար նորա անօրէն խորհուրդներուն հետեւելով պատրիարքութեանդ ժամանակ ազգին զլիսուն ամեն տեսակ չարիք և աղէտ բերեր կուտէր ես:

Ալ սծափէ, բաց մտքիդ աչքը. տես թէ այս օրերս ալ այն լոյսլայի չարահնար աշտկերտը՝ ազգը պառակտելու և լուսաւորչական Ս. Սկեղեցւոյն ստաքելադիր հիմունքը տապալելու հա-

մար՛ ինչպէս զքեզ սա խոր ծերութեանդ ատեն ճիզվի՞ծութեան
ամբարիշտ ձեռքն է մատնէր, ինչպէս զքեզ ազգային սահմանա-
դրութեան դէմ յարուցանելով տուած հանդիսաւոր ստորագրու-
թեանդ յարգն ու սլատիւր քեզի իսկ ոտնհար ընել տուէր. և
ինչպէս զքեզ՝ բոլոր քրիստոնեայ ազգաց կեդրոնատեղի երու-
սաղէմի նման քաղաքի մէջ մեր սզգին ունեցած հռչակաւոր
վանքի և ԱՅոռի մը անարժան և անպիտան մէկը ի նախատինս
ազգաց պատրիարք ընտրել տալու դատապարտելի նպատակաւ
անգոյ նզովք մը և մոլար վարդապետութիւն մը ընդունելու և
հաստատելու մասնակից ընել կարողացեր է :

Թէ որ սովորական յամառ բնաւորութիւնդ մէկ դի թողլով ողջ-
մտութեամբ խորհիս, դու ալ կ'ստիպուիս խոստովանելու թէ
անշուշտ ամենողորմ Աստուած քու տկարամտութեանդ նայելով
քանի մը ամիս առաջ կաթուած հիւանդութիւնը իբրև վերին ազ-
դարարութիւն մը քեզի եկաւ ալ նէ, թեթևցուց, որպէս զի վաղ-
վաղակի զղջալով ապաշխարես և խեղճ ազգին վնաս և չարիք
և քրիստոսադրոշմ լուսաւորչական անբիծ կրօնքին արատ բե-
րելէն և ես Քրիստոսի հօտին գայթակղութեան առիթ և սպառնառ
ըլլալէն բոլորովին դադրիս :

Սարգիս Պատրիարք՝ հարկը կ'պահանջէ՝ որ սրբազնութեանդ
հետ ալ Լակոնական ոճով վայրկենի մը չափ յատուկ տեսու-
թիւն մը ընենք և վերջին հրամարտկան ողջոյնը տանք :

Գիտես, ազգին մէջ դեռ անանկ մարդիկ կ'գտնուին՝ որ դէմ-
քիդ գծագրութենէն զուշակելով կ'ըսեն թէ՝ դու այնքան տկա-
րամիտ մ'ես, որ ինչ սկզբանց տէր ըլլալդ դու ալ չես զգար, և
ինչ չարիք՝ որ գործես, զրեթէ այն շարեաց աւելի գործիք ես՝
քան թէ հեղինակ : Մենք այս կարծիքէն չենք: Յիրաւի խիստ
սպուշ երկցող դէմք մը ունենալդ չենք կրնար ուրանալ, բայց
լաւ համոզուած ենք՝ որ դուն ցոպ կիրքերուդ գերին ես, դու չա-
րութիւնը ազատ կամքով կ'գործես, դու ապուշ երևոյթով մը
մարդիկ խաբէլու տալուանդ ունիս, դու խիստ առածգական հա-
ւատքիդ թոյլտուութեամբը անսանձ կիրքերդ յագեցնելու, որ և
է միջոց լաւ կ'համարիս, դու նպատակիդ ծառայելու յարմար՝
ինչ առիթ որ դէմդ ելլէ, բնաւ չես փախցնէր, դու սուտը՝ ջուրի

պէս կ'իմնն և մատնութիւնը հացի պէս կուտես. դու ոչ անցեալէն խրատուիլ, ոչ ներկայէն պատկատիւ, և ոչ ապագայէն երկրնչիւ գիտես . . . :

Սրբազան, քու գործոց Աստուծոյ է մնացեր, գիտցիր՝ որ կողմնակիցներուդ ալ ատելի պիտի ըլլաս, քանի որ հիմա իրենց պէտք էս, ուզածէդ սուելի զքեզ կ'շողոքործեն, և երբ նպատակնուն հասնին, իսկոյն քեզնէ երես դարցնելով հօրդ ալ կը փորեն — Ձարք միաբանին առ ի առնել զչար ինչ, յորժամ լըրանայ գործն չարութեան, անդէն գակաի կապ միաբանութեան նոցա — կ'ըսէ Թեաւրոսը :

Ուրեմն Սրբազան, գոնէ սա ունայն կենցաղոյս մէջ յաւիտեան կորսնցուցած անուանդ, պատւոյդ և ապագային փոխարէն՝ հոգւոյդ փրկութիւնը մտածէ, ալ մի յապաղէր անկեղծ սրտիւ զըզջալու, յամառ կիրքերդ ոտնհար ընելու և ինքզինքդ կատարեալ ապաշխարութեան տալու, որպէս զի մենք ալ քու ճշմարիտ զիղջո՞ ու ապաշխարութիւնդ տեսնելով մեծ գայթակզումեանէ մը սզատինք և հոգւով մխիթարուինք :

Մենք Քրիստոսի հետևողքս, որչափ որ դու օրինաւորութիւնը և զմեզ լքար թողուցիր և զրպարտելով տէրութեան մատնեցիր ալնէ, քեզի համար անյիշաչար հոգւով և շերմեաւանդ սրտիւ միշտ կազօթեմք առ ամենողորմ Աստուած՝ որ քեզի զիզջ շնորհէ :

Ձեր ազգախնամ հայրութեան՝

Հարսիզաս զաւակուևի սահմանադրաւեր
ողջաւիհ Հայ — հասարակութիւն :

Սեպտ. 1861.

Թ.

Բողոք մեծ գրպարտութեան մը դիմ,

Մասիս լրագրին մէջ, Թիւ 548. օգոստ. 11, այլաբանօրէն տնով նամակ մը կարդացինք Պ. Վ. Պառնասեանի ստորագրութեամբ Միւրդատեան Պ. Քաղէոսին դէմ:

Մէնք գիտէինք թէ՛ այլաբանօրէն կամ այլանդակ բանակաֆօրէն խօսողն միայն Արեւելեան դարն եղած ըլլար, այլ ուրախ ենք որ ուրիշներ ալ կ'զտնուին եղէր:

Յիշեալ այլաբանը կ'ըսէ թէ՛ Ստամբոյլի Թաղին ժողովուրդը Միւրդատեանին Պատարագի մէջ Սըսոյ Կաթուղիկոսին անունը յիշատակելէն զրգուէր է: Ասով նամակագիրը (այլաբանութեամբ) կ'ուզէ ցուցնել թէ՛ Աստուծոյ ժողովուրդը իր եկեղեցւոյն զլիսաւոր պաշտօնեաներէն Կաթուղիկոսի մը դէմ բողոքած ըլլայ և՛ զանի իբրև օրինակոր Աթոռ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն ընդունած չըլլայ:

Ահա մենք այսպիսի զրպարտութեան կամ զրաբանութեան մը դէմ հարկադրեցանք բողոքել և կ'ըսենք թէ Հայ—Ազգը տէր և պաշտպան է միշտ իր Աթոռներուն. և ասոնց մէջ կ'նանչնայ Ս. Էջմիածնայ մայր Աթոռը՝ Աթոռ Հայրապետական և զուի ընդհանուր ազգին և կեդրոն հոգևոր կառավարութեան ազգին: Ուստի այն աւուր պատահած զրգուծիւնը՝ չէ թէ Տաթևացիին և Սըսոյ Կաթուղիկոսին անունը Պատարագի մէջ յիշելէն յառաջ եկած է, այլ հրաժարեալ Սարգիս Պատրիարքին անունը չ'յիշուելուն համար տէր Փիլիպոսին եղբօրը միայն պօռալ կանչուըւտելէն, կարծելով թէ ժողովուրդն ալ իրեն համամիտ պիտի զտնուի ի պաշտպանութիւն սնուան հրաժարեալ Պատրիարքին, որուն զրպարտիչ և սոսկալի ազգամատնութեանը դէմ բողոքած է և կ'բողոքէ ազգին մեծագոյն սահմանադրասէր և ողջամիտ մասը:

Նամակագիրը աղէկ ըրած կ'ըլլար՝ թէ՛ որ նոյն օրուան փեպրին վրայօք ստոյգ տեղեկութիւն մը առնելէն յետոյ էլ-

լէր և իր այլաբանութիւնը կամ այլանդակ բանականութիւնը Մասիսի միշոցա ի տես ամենեցուն հրատարակել զանար :

Սահնակատարատր Հայ - հասարակութիւն Սահաբիոյ :

1862, օգոստ. 13.

Ժ.

Բողոք առ Բ. Դրակ կազմած առժամանակեայ ազգ. պատրիարքանի մասնաժողովն :

Մասիս լրագիրը իւր 359 Թուով պատրիարքանի այսինքն Բ. Դրան կազմած առժամանակեայ Մասնաժողովին կողմէն տեղեկագրով մը Բ. Դռուր մատուցուած ազգ. ղեկիւնուր մասնակցութիւն վերնագրով խնդրագրի մը, և Բ. Դռուրէն քեզի տեղի առնի, և անոր իբր պատասխան շնորհակատութեան տեղեկագրի մը օրինակները կ'հրատարակէ :

Յիշեալ տեղեկագրին մէջ նախ՝ ըսուած է Թէ, ազգային ընդհանուր մահաւերացութիւնը ազգին հոգևոր և աշխարհական գլխաւորներէն կ'մատուցուի առ Բ. Գուռն :

Սրկորոգ՝ ըսուած է Թէ՛ պատրիարքարանը փակող անձինք յանգուցն և քէշն ու աղէկը որոշելու անկարող մարդիկ ըլլալով, կայսերական կառավարութեան անոնց յանցանքը ներկելուն համար մեծապէս շնորհակալ կ'ըլլայ ընդհանուր ազգը՝

Սւ էրրորդապէս ազերս եղած է Թէ՛ ազգին բարեկարգութիւնը վերահաստատուելու մասին հարկաւոր սեպուած Բ. հրամանն ու շնորհքը ըլլուի կայսերական կառավարութեան :

Առաջինին պատասխանելով կրսեմք՝ Թէ յիշեալ տեղեկագիրը և Թէ մահաւերաց ընդունուած չկրնար ըլլալ, քանի որ մատուցուած մահաւերաց ազգին Սրեսփոխանաց ստորագրութիւնը չքանի, այլ անցեալները Սուկիւտար գոմարուած — միաբանա-

կան խմբակին — շարադրածն ըլլալուն, մի միայն մասնատր անձանց մահսէրը կկոշուի, ինչպէս որ նոյն իսկ տեղեկագրին բույնասի բունսանիյե վե մեօրեպեռանի քարաժընճեն խօսքերն ալ՝ ըսածնիս կհաստատեն, որ այս խօսքերը ազգին սահմանադրութեանը կամ իրաւանցը բոլորովին հակառակ և անոր դէմ մեծ հայնոյանք են :

Երկրորդին գալով՝ կպատասխանեմք թէ՛ պատրիարքարանը փակող անձինք՝ ոչ յանդուգն և ոչ ալ չարն ու բարին որոշելու անկարող մարդիկ, այլ ազգին բարեխառութեանը ցանկացող և անոր ընտիր մասը կազմող, ինքզինքնին զիտցող՝ արհեստաւոր (էսնաֆ) անկեղծ Հայեր են, որոնք թնաւ երբէք չեն ընդունիր այս մասին արդարակորով կայսերական կառավարութեան քով յանդուգն և յանցաւոր սեպուելով ներողութիւն գտած ըլլալին, ազգին կամքին հակառակ՝ առժամանակեայ մասնաժողովին կողմէն տրուած ճեղեկագրին միջոցաւ . վասն զի 1860, ի սահմանադրութեան քննութեան ուշանալը, և այն պատճառաւ ազգ. ներքին և արտաքին բոլոր գործերուն երեսի վրայ մնացած ըլլալը . և զլիսաւորաբար Բ. Դրան Յանձնաժողովին օր յառաջ ազգ. սահմանադրութեան Բ. Դռնէն առնուելու մասին ցուցուցած անհոգութիւնը տեսնելով՝ ստիպուեցան պատրիարքարանը երթալ և բողոքել անոնց դէմ, որոնք իրենց յանձնուած պաշտօնը ըստ արժանւոյն չկատարելով պարտաւ տեղ ժամանակ կանցնէին, որով պատճառ կըլլային մանասանդ պատրիարքարանի պարտքը աւելի ծանրաբեռնելու . թէպէտ և անոնք դարձեալ պատրիարքարանը մտան բազմեցան հակառակ ազգին կամաց :

Տեղեկագրին մեզի այս անհանոյ խօսքերը թէպէտև բոլորին աւելորդ և անտեղի են . սակայն Բ. Դրան կողմէն պատրիարքարանը նստող մասնաժողովին՝ ազգատեցութեան ոգին յայտնապէս կտեսնուի ամէն ազգասէր Հայու, և այն խօսքերը ազգայնոց զրչէ լսուիլը արդարև մեծ ցաւ է մեզ . որքան որ այս եպերելի ոգին յիշեալ ժողովին սիրտը նոր մտած չըլլալը ատեն ատեն փորձով ցուցուած է :

Իսկ երրորդին նկատմամբ՝ կպատասխանեմք թէ՛ ազգին բա-

բեկարգութեան վերահաստատուիլը այսպիսի խարդախ միջոցներով անկարելի է, մանաւանդ թէ քանի մը անձանց մէկ տեղ գալով երեսանց հաշտուիլը և ներքսապէս դարաններ գործելը՝ այս ծանր խնդրոյն վերջ չկարէր տալ. և որ մեծն է՝ այս տեսակ ձախորդ և արհամարհելի տեղեկագիր մը և բուհայի բուհակնիյէ վե միւրեպիտանի կողմէ Բ. Գուռը մատուցուած ազգ. ընդհանուր մահակերպութեան կեղծ անուան տակ գրուած խնդրագիր մը՝ չկրնար ազգ. փափաքելի միութիւնը և բարեկարգութիւնը հաստատել թշուառ ազգերուս մէջ :

Ասանկ ընելով կրկնապատիկ մեղադրելի կըլլայ պատրիարքարանի մանածողովը, մէկ մը խնդրոյն իսկութենէն գուրս երլելով և իրողութեան կէրպարանքը փոխելով Բ. Գուռը խարբելուն. և մէկ մ'ալ ազգին երկարատեւ երկպառակութեան պատճառ ըլլալուն համար :

Սաղաղաւոր նախկին Յակոբ պատրիարքին և միաբանական ժողովոյն անդամոց ընելիքը՝ հնէ սրտանց ազգին միութեանը և խաղաղութեանն ու բարեկարգութեանը ահկեղծարար փափաքող էին, և իրենց ըրածը ազգովին ընդունուելու և արդիւնաւոր ըլլալու կամք ու փափաք ունէին, ուրիշ բան ընելու չէին, այլ տէրութեան ճանչցած ազգին Սրեսփոխանական ընդհանուր ժողովը հրաւիրելով ի պատրիարքարան՝ հոն սահմանադրութեան թշնամիները սահմանադրասէրներուն հետ հաշտեցնել, և այնուհետեւ Սրեսփոխանաց, այսինքն ազգին ամէն մէկ անհատին ստորագրութեամբ խնդրագիր մը մատուցանել առ Բ. Գուռն՝ ըննութեան առնուած կրակնիւն վերստին գործադրութեան հրամանագիրը միայն պահանջելու. և այն ժամանակ բուհա ի բուհակնիյէ վե մեթեպիտանի կողմէն եղած չէր ըլլար, այլ ստուգիւ ազգային ընդհանուր մահակերպութիւն եղած կըլլար, որով ազգին մէջ այն ցանկալի խաղաղութիւնն ու բարեկարգութիւնը կ'ազաւորէր. և նոյն իսկ ազգը տէրութեան ի նախնեաց մեզի շնորհած արտօնութեանցը համաձայն 1860, ին փափաքած սահմանադրութեան միջոցաւ ազգային զործերը կարգին կ'մտնէր ի բարելաւութիւն ազգին :

Հիմա տես թէ իրենց այս խարդախ ընթացքով ազգին և

նորոտ պատույն որչափ միտս հասուցին. զոր ակներև կտեսնենք
առ տեղսպանն ուղղուած ֆեզիքի սամիլն մէջ: Քանզի Յէզ-
քէրէի սամին՝ մահտերագրին պատասխանելով կ'աւետէ տեղա-
պահին (աչքերնին լոյս) ըսելով թէ « կառավարութիւնը ազգին
բարեկարգութեանը պէտք էղածը այս անգամ քննելով, արքու-
նի օրինաց և կանոնացը և միւս ազգաց տուած կանոնին հա-
մեմատ կանոն մը յօրինելով պիտի շնորհէ ազգին »:

Մի թէ այս խօսքերով համոզուած և զո՞ն եղած է պատ-
րիարքարանին տիրապետող առժամանակեայ մասնաժողովը և
միաբանականը, թէ ազգին՝ այսինքն ընդհանուր հասարակոյն
թեան ընդունած 1860, ին սահմանադրութեան տէրը պիտի ըլ-
լայ, որ կէլլէ իբր ընդհանուր ազգին կողմէն այդպէս զիր կողմ
որով թէ ազգէն և թէ նոյն իսկ իրենցմէ ընդունուած սահման-
ադրութիւնը՝ որպէս թէ տերութեան կանոնաց և օրինաց դէմ
և անհամաձայն եղած ըլլալ կկարծեցնէ. ինչպէս իրենց նըրք
եալ խարդախ տեղեկագրութեան մէջ յայտնի կնշմարուի, և
անոր իսպառ ընդունելուն միայն իրենց պատճառ ըլլալը՝ դա-
տողութեան տէրանձանց քով վերստին կ յայտնուի ի մեծ ամօթ
և նախատինս ինքեանց . . . »

Արդ գիտնալու են թէ՛ ազգին ողջամիտ մասը այդպիսի
հնարքներուն և խարդախ գնացից չհամոզուիր և լուռ չկենար.
ազգին բռնաբարեալ իրաւանցը պաշտպան է և պիտի ըլլայ
միշտ և չպիտի թողու էրբէք՝ որ ազգին հարստահարիչնե-
րուն (միաբանական ճ. խմբակ) դժոխային մեքենաներովը ազգը
գէպ ի կորուստ շարժի:

Այցաւիմը որ՝ յիշեալ նախկին պատրիարքի միաբանա. ժո-
ղովին ներկայ գտնուող քանի մը բարեսիրտ յարգելիք ևս ա-
նոնց սատանայանար կեղծաւորութեան միջոցաւ ազգին իրա-
ւանց և պատույն դէմ լարած ճիզվիթական թակարղներէն
խաբուեցան և զուցէ իրենց ալ հասկցած են իրենց խաբուած
ըլլալը նոցա փարիսեցութենէն :

Յօսքերնիս չերկարելով կիմացնեմք թէ Մասիս լրագրի մէջ
հրատարակուած այն գրութիւնները (որոնք ազգին պատու չեն
բերէր) մի միայն խարդախ, խաբէական և ազգակործան գրու-

Թիւններ են, և թէ սահմանադրաւէր հասարակութիւնը զանոնք նոյնպէս կզատէ, այս իրաւամբ՝ որ նոյն գրութիւնները ընդհանուր Երէսփոխանական ժողովով որոշուած, տնօրինուած՝ և ստորագրուած չեն, ուստի կպարտաւորի զանոնք անվաւէր հրատարակել ի լուր ամենեցուն:

Սահմանադրաւէր հասարակութիւն:

1862 հոկտ. 27:

ԺԱ.

1279 Շապան 19 քարիխի իյէ միւլիերիխ՝ մագաւը Գապը Ալիյէ քագսիւ գըլընան պիր գըրա՝ արզ վէ մահգարըն սուրեքի սիր:

Մասրուզի ճախի ֆեհիւնկերի սիր ֆի՝

Մին իլ գատիմ իծտիա ի Թէպա՝ իէծտէ սապիթ գատէմ օլ մագլըըր՝ վանիպէի զիմմէթ վէ ֆարիզէի ուպուտիյէթ պիլմիշ օլան Թէպաաի սատըզէի տէվլէթը Ալիյէտէն Էրմէնիան միյէքի գուլլարընըն ումուրի իտարէսի էօթէտէն պէրու էքսէրիյէթի արա իլէ ինթիխապ օլունան Փամրիքլէրիմիզէ իհալէ պույր ուլմուշ:

Վէ ումուրի միլլէթ իսէ իշ պու իքի մատտէտէն իպարէթ օլուպ, պունուն պիրի Բունանի օլմաղ իլէ՝ Թամիտ վէ Թէզվիճ վէ մէզնէպիմիզէ միւթալիք ուսուլ վէ ֆուրուածըն քիլիսալէրիմիզտէ Թալիմ, վէ միւթէվէվֆանլէրիմիզին վուգուլիտէ իճրա օլունանագ ային վէ ստէթլէրին Թէլիինի, վէ պու միսիլլիւ շէյլէր օլուպ:

Ումուրի ճիւղանի իսէ, մէսարիֆամը միլլէթ իչիւն միւթէմատի՝ քիլիսա վէ մանասթըրլէրիմիզտէ էսամիի միւլիւթէլիֆէ իլէ վէրիլմէքտէ օլան մէպալիլիին տէրճ վէ մուհաֆազասը իլէ իճապը մէսարիֆամընէ տըզգամ, վէ Թանզիմ օլունան տէֆա-

Թիրլէրինին սէնէ պէ սէնէ միլլէթ մուվանէհէսինտէ իպրագ օլունմասը: Վէ մէմուր պուլյուլանագ մուրախիսասլարըն ին-
ծիխապի իլէ, մէվնուտ պուլունան մէզթէպլէրիմիզին հիւսնիւ
իտարէ, վէ միւհման օլան մահալլէրէ տախի ինշասի իլէ, չօ-
նուզլէրիմիզին պէտէվիյէտէն մէտէնիյէթէ Թահվիլի, վէ մէվա-
զիի իծապիյէսինէ կէօրէ լէազըմ կէլէն Թիճարէթ վէ հէրասէթ
միսիլլիւ սանայէին իլէրուլէմէսի, վէ մէմալիքի մահրո.սէտէ
վագի խասթախանէլէրիմիզ իտարէ Թահտինէ ալընարագ,
արալըգտա սիւրիւնմէքտէ օլան ֆուզարէլէրիմիզին իթըր վէ
վիզայէսի, վէ քիլիսա վէ մանասթըրլէրիմիզին Թէրմիմ վէ Թա-
միրի իլէ, լէվազիմամթը սաիրէլէրինին հիւսնիւ Թէսվիյէսինէ
պազըլմասը, վէ մին էլ գատիմ կէրէք վագըֆ վէ կէրէք պա
ֆէրմանի Աալի մուճասարըֆ օլտուղումուզ մագամը շէրիֆ վէ
տիկէր միւշթէրէք մահալլէրիմիզին հըֆզ վէ իտարէսի իլէ,
մարհասա վէ բահիպան վէ պիլ ճիւմլէ քիլիսա խատէմէլէրի-
նին Թէայէիւշամլէրի՝ պիր գանոն Թահթինէ ալընարագ, արա-
լըգտա չէքմէքտէ օլտուզլարը սէֆալէթ վէ զարուրիյէթտէն
պէրի օլմալէրի: Վէ Թարաֆը միլլէթտէն Փամրիքխանէյէ վու-
զու՝ պուլանագ միւսթէտիւսթըն մագամը Պապը Աալիյէ Թագրիր
վէ Թագտիմի իլէ շէրէֆը սուտուր պուլյուլանագ էմըր վէ ֆէր-
մանը Աալինին իծապը իսթիհասալինէ ղայրէթ վէ միւպաշըրէթ
օլունմասը: Վէ պու միսիլլիւ ումուր վէ խուսուսամըն քէմա-
հու վէ հագգա հիւսնիւ իտարէսի՝ եալընըզ պիր Փամրիզ մա-
րիֆէթի իլէ հուսուլ փէզիր օլունամայանաղի — Տէվլէթը Աա-
լիյէնին մալիւմը մատապլէթ արաի Թանիտարիլէրի պուլյուլէ-
տուգտէ — պա իրասէի սէնիյէ Փամրիքխանէմիզին Թահթի ըի-
յասէթինտէ պուլունմագ իւզէրէ պիր ռուհանի վէ պիր ճիւսանի
իքի մէնլիս Թէշքիլ օլունուպ, իշ պու մէնլիսլէր միլլէթին ու-
մուրի մէզքիւրէլէրինէ մախսուս պիր նըզամնամէնին զալէմէ
ալընմասընը Թէնսիպ, վէ պու պապտէրուհանի վէ ճիւսանիտէն
իպարէթ օլարագ պիր գոմիսիօն Թէշքիլի իլէ, պունլարըն ջէնթ
պէնտ Թանգիմ էլլէմիշ օլտուզլարը նըզամնամէնին Թէֆահիւս

վէ ումուսէն զապուլ օլունմասը զըմնրնտէ, կէչէն 1860 մայ, 24 թարիխի միլատիյէսի իլէ Փաթրիքխանէտէ խասս վէամտէն իպարէթ պիր մէճիս թէճէմնուան, նըզամնամէի մլզպուր պէնտ պէ պէնտ թէճէսսիւզ վէ թէՖախիսիւս օլունտուզտէ, հէր վէճն իլէ տէվլէթի Աալիյէնին նըզամաթը ճէլիլէսինէ մուվաֆըզ վէ տիյանէթը շաքիրանէմիզէ միւթուպըզ կէօրիւլէրէք, ֆի մա պատտ րէտտ վէ ճէրն օլունմամասը իչիւն՝ տիյանէթի միզճէ շարթ վէ եէմին, վէ քեսաֆֆէսի թարաֆընտէն իմզա վէ թապ, վէ պէ հէր նուսխասընը՝ Փաթրիղիմիզ Սարգիս Էֆէնէսի պէնտէլէրի թէմնիր, վէ պիրէր զըթա պույրուլտիլէրի իլէ մասն մէմալիքի մահրուսէի շահանէտէ պուլունան միլլէթիմիզ մարհասլարը թարաֆընէ իրսալ էտէրէք՝ ահքեսամը միւնատէրի ճէսի իւզէրէ պիր պուչուք սէնէյի միւթէճավուզ իտարէ. վէ պէր պէյանը պալս՝ հէր պիր միւթթէզիյամըմըզըն փէյ տէր փէյ սըրասընա կիրմէքտէ իտիւկի միւշահատէ օլունմագտէ իքէն:

Մագամը Պապը Աալիտէն շէրէֆուտուր պույրուլան էմրի սամիտէ նաթըզ, — նըզամնամէի մէզպուրէնիզին միւթալասը իլէ պիր զըթա իրատէի սէնիյէ թէալլիք պույրուլարագ փաթրիքխանէ թարաֆընէ կէօնտիւրիլէճէկի — մէալի աալիսի իւզէրինէ՝ մագամը միշարիլէյնէ թագտիմ օլմաղին: Բէյի աալիլէրի իւզէրէ՝ միլլէթէ պիր քաչ կիւն իչիւն մուվազ գսթէն պիր մէճիս թէշքիլ: Վէ նըզամնամէնին մուլայէնէսի պապընտէ խարիճիյէ նագարէթի ճէլիլէսինտէ պիր քոմիսիօն քիւշատ: Վէ մուլախարէն՝ նըզամնամէ զավլինճէ՝ միլլէթ մուրախիտսսլէրինին եէտի քիմէսնէ ինթիխասպ էյլէմէլէրինէ պիր զըթա էմրի աալի թէալլիք պույրուլտու իսէտէ,

Հալա շարթը մէզքիւր իւզէրէ զապուլ՝ վէ մագամը սուլիյէ թագտիմ էյլէտիկիմիզ նըզամնամէ պիր պուչուզ սէնէյի միւթէճավուզ փաթրիքխանէմիզ թարաֆընէ սսլտէթ իյլէմէտիկինտէն փաթրիքխանէ վէ մանասթըրլէրիմիզին կիւն պէ կիւն թէլէֆաթը քիւլիյէյէ տիւճար վէ տիյունաթը վաֆիրէյէ կիրիֆթար պուլունտուզլէրի. վէ արալըզտէ սիւրիւնմէքտէ օլսն

Ֆուզարա վէ խասձէկեան, րահիպան վէ ֆիլ ճիւմլէ քիլիսա խտտէմէլէրինին պիւթիւն կիւն էյլէմէքտէ օլտուզլէրի ահ ու ֆիղան հէրքէսին էֆքեարընը թէքլիֆ խտէրէք, արալըգ ա-րալըգ փաթրիքխանէյի թաճիզ էյլէմէքտէ պուլունտուզլէրի մուհաթի իլմի ալիի հազրէթի վէքեալէթ փէնահիլէրի պուլրու-տուզտէ, պուննա վազըթտան պէրու խարիճիյէ նազարէթի ճէլիլէսինտէ թէվքիֆ զըլընմագտէ օլան նըզամնամէյէ տայիր պիր գըթա իրատէի սէնիյէ թէալլիւք պուլրուլարագ՝ փաթ-րիզխանէմիզ թարաֆընէ իրսալի իլէ ումուրի միլլիյէմիզին միհվէրի խտարէսինէ գօնուլմասը նիյազի պապընտէ վէ հէր հայտէ էմր ու ֆէրման հազրէթ վէքեալէթ փէնահիլէրինին տիր:

Ունումեն կումենեան միլլէրի գուլլէրի:

ԺԲ.

Առ տեղապահ եւ նախագահ ազգ. ժողովոց Մրքագան հայրն.

Մենք ստորագրեալըս իմանալով՝ որ Յրուսաղէմայ փոխա-նորդ Բսահակ վարդապետը իբր թէ վանքին միաբանութենէն որոշաւէր է եպիսկոպոս ձեռնադրուելու, կ'ըողոքենք նոյն որոշմանը դէմ և կ'իմտցնեմք ձեր սրբազնութեանը, որ բաւա-կան փաստեր ունենալով՝ յիշեալ վարդապետին եպիսկոպոսու-թեան աստիճանին անարժան ըլլալուն, պատրաստ եմք ուզուած ժամանակ ապացուցանել, և հետեւաբար վստահ եմք որ ձեր սըր-բազնութիւնն ալ կ'զանայ մեր Հայաստանեայց Ս. աւանդութիւն-ներն և իրաւունքները հաստատ պահելու, ուստի և քանի որ այդ վարդապետին եպիսկոպոս լինելու ջանքին դէմ բողոքներ կան, անոր ճամբորդութիւնը արգիլէք, վասն զի մինչև որ բողոքներուն փաստերը չքննուին և մինչև որ արդարապէս չհերքուին, յի-շեալ վարդապետը չկրնար արժանաւոր դատուիլ եպիսկոպո-սական աստիճանին:

Ասկէ զատ Ազգային կանոնաւոր կեդրոնական վարչութեան ղէմ ապստամբութեան յանցանքով ամբաստանուած միաբանութեան մը մէջէն որ և իցէ անձերու այս միջոցիս եպիսկոպոսութիւն աննելու համար ճամբայ ելլելին՝ նոր ապստամբութեանց պատրաստութենէ զատ ուրիշ բան չկրնար նշանակել :

Վասնորոյ Թէ յիշեալ Բսահակ վարդապետին և Թէ նոյն իսկ միաբանութենէն ոմանց եպիսկոպոս ըլլալ ուզողներուն՝ առ սրբազան Կաթսղիկոսն վկայական կամ յանձնարարական չտրուելէ զատ, և Թէ առանց գրի ալ երթալու ըլլան, Ազգ. կեդրոնական վարչութիւնը պարտական է ո և իցէ միջոցաւ արգիլել զանոնք : Մնամբ. հայն :

Ստորագրութիւնք :

Ապր. 9, 1863. Ի Կ. Պօլիս :

ԺԳ.

Յիշեալ Թաղերուն նկատմամբ կարևոր չհամարեցինք մանրամասն ծանօթութիւն տալ և կամ միաբան սիրով և ընկերակցութեամբ Թաղին գործերը ի միասին տեսնելու փափաքող Թաղեցւոց ռիսքիմ հակառակորդին ղէմ հրատարակած բողոքներէն մէկին օրինակը դնել հոս և պատճառն ու դիտողութեան արժանի կէտերը բացատրել և լուսոյ ու խաւարի պատերազմին (որ դժբաղդաբար դեռ կշարունակէ) դաշտին մէջ վիրաւոր ինկածներուն վրայօք ցաւալի տեսարան մը բանալ ընթերցողաց. որովհետև այս խնդրոյն մէջ ալ մեր ազգ. պատրիարքարանին անխոհեմ ընթացքն ու անբաւական կարողութիւնը և ազդեցութեան տկար և անհատի մը անգամ իրաւունքը պաշտպանելու անկարող, նա ևս ճիզվիթական խլրտմանց ներքև նորա միշտ ընկճեալ և ճնշեալ ըլլալը կնշմարուի. զոր արդէն շատ տեղ ցուցուցած ենք :

ԺԴ.

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Ազգային սահմանադրութեան գործադրութեան պատրաստութիւնները լմննալու վրայ են, և ահա ազգային Երեսփոխանները կ'ընտրուին: Ազգ. Երեսփոխանաց առաջին գործերը պիտի ըլլան ազգ. Քաղաքական և Կրօնական ժողովներուն ընտրութիւնը և Կ. — Պաշտոյ ու Ս. Երուսաղէմի ազգ. Պատրիարքներուն ընտրութիւնը:

Արդ մենք ազգ. Երեսփոխանաց ընտրողքս հարկ կ'համարինք ծանուցանել, խնդրել, և պահանջել իսկ ազգային նորընտիր Երեսփոխաններէն, որ այս ընտրութեանց մէջ կարելի եղածին չափ զգուշանան ի սէր ազգին, իրենց ընտրութիւնը այնպիսի անձանց և այնպիսի եկեղեցականաց, նպիսկոպտաներու ու վարդապետներու վրայ չնելու, որոնք որ և է կերպով ազգին խաղաղութիւնը աւրեւիտ, ազգին մէջ ցաւալի երկպառակութիւն ու ազէտալի կոխներ ձգելու և մինչև անգամ արիւն Թափուելուն պատճառ եղան և կրլլան, ինչպէս նաև այնպիսի առաջնորդներու՝ որոնք իրենց վիճակը խոհեմութեամբ և ազգասիրարար չկրնալ կատարելով՝ կամ ամբաստանութեան ներքև ընկած են, կամ իրենց վիճակը միշտ խռովութեան մէջ պահած են: Փորձեալը՝ կրկին փորձելն յիմարութիւն է. մենք կ'փափաքինք՝ որ մեր Երեսփոխանները փորձեալները փորձելու պակասութեան մէջ չգտնուին, որով պատճառ մը չտան շատերնուս սիրտը ցաւելուն, և խելահաս ու անխելահաս ոմանց ալ նորէն զժտութիւն յարուցանելուն:

Ժողովուրդը դժկամակութեամբ պիտի լսէ ամէն օր Սուրբ Պատարագի մէջ այն եպիսկոպոսաց և վարդապետաց անունները՝ որ ըստ լւր հաւատոց, ազգին անմեղ արիւնը Թափուելուն պատճառ եղան: Ուստի մենք ընտրողքս ազգին խաղաղութեանըն ու ազգ. գործերուն բարեկարգութեանը համար. ժողովուրդին սրտին հանդարտութեանը համար և ապագայ սրտաբեկութեանց առաջին առնելու համար, պարտք կ'ընենք նորընտիր

ազգային Երեսփոխանաց վրայ, որ չընտրեն այնպիսի անձինք՝ որոնք որ և է ազդեցութեամբ ու կիրքով և նպատակով և որ և է միջոցով ալ այսօր ազգին ողջամիտ մասին ատելի եղած են:

Ազգային Երեսփոխանաց ընտրոյցս

1863. Սեպտ. 16,

Ե.

Այս տեսակ փաստաւոր միաբաններ և անարժան տեղակալներ զրեթէ միշտ ներսէն պատահած է՝ քան յրսին: Զէ լուսէրերբէք՝ որ զրսէն մէկը Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը յափըշտակելի ջանայ, և սասանկ մուշնութեամբ կուսակցութիւն որսարով չարիք և աղէտ պատճառէ Ազգին, ատիկա ներսինները կընեն. որոնք ոչ թէ ազգին օգտակար ծառայութիւն մատուցանելու, այլ միմիայն իրենց սնտախոտութեան և ամբարհաւատութեան փուռ կիրքը յագեցնելու և կոյր երկրպագուններէ իբրև չստուած պաշտուելու տուփանօք, ուստի և այս առթիւ ազգին մէջ՝ շահասիրաց միջոցաւ, խռովութեան և երկպառակութեան հրդէնը հրահրելէ զատ, միաբանութեան մէջ ալ պառակտում և հարստանք յարուցանելով հոգեվտանգ և ոճրագործ չարութեանց անգամ ձեռք երկնցնել յանդգնած են, որով և ազգին ստացուածքը ասանկներուն չար կրիցը զոհուելով, վանքին վրայ նոցա դիզած պարտուց ծանր բռն ալ դարձեալ ազգի է քաշեր, ինչպէս ասկէ առաջ ըսած ենք:

Զարմանքն այն է, որ ազգին ազատ ընտրանօքը անխտիր զրսէն ալ Պատրիարք ընտրուող անձինք՝ միշտ ներսիններուն ձեռքով քանդուածները, եղծումները, և ի կորուստ մատնուած ազգին սեփնականութիւնները վերանորոգելու, բարեկարգելու և պարտքը վճարելով յիշեալ հաստատութիւնը ողջ ու կենդանի ոտից վրայ կանգնեցնելու ճիգ Թափած են: Ազգը ամէն պարագայի մէջ աւելի զրսինէն լիուլի արդիւնք և պտուղ վայելած է, ինչպէս Սարգիս, Եղիազար, Գրիգոր պարոն տէր, և շղթայակիր, Յակոբ Նալեան և Թէոդորոս Պատրիարքները, և այլն, որոց մե-

ծաղործութեան անշինջ յիշատակը ազգասիրաց սրտին վրայ քունդակուած իբրև արձան կայ և կ'մնայ :

Սև յիրաւի ներսէն ալ ձրատաներ է երբեմն անանկ տաղանդաւոր և գործուհեայ միաբաններ և արժանաւոր ազգընտիր Պատրիարքներ, որոնք բաւական ջանք յայտնած են մանաւանդ ի մասին պահպանութեան Երուսաղէմի ազգային Ժառանգութեանց ի պատիւ և ի շինութիւն փառաց ազգին, ինչպէս է Զաքարիա Պատրիարքը, Գրուն՝ Թէ ի Պատրիարքութեան և Թէ անկէ առաջ Պօլսոյ Երուսաղէմի փոխանորդութեան պաշտօն վարած ատենը Քրիստոսի Ս. գերեզմանին բաժանորդութեան մէջ ի նախնեաց անտի մեր ազգին ունեցած վաղեմի իրաւունքը վերստին ձեռք բերելու մասին կրած աշխատանքը՝ յաւերժական յիշատակ մ'է ազգերնուս. նոյնպէս և բաղմերախա Պողոս սրբազանին վանքին պարտուց նկատմամբ ի գործ դրած հոգաբարձութիւնը և անկէ յառաջ յիշեալ վանուց վրայօք բացուած տոյն մեծ դատին մէջ յԱտեան արքունի ունեցած մեծագործ հասունութիւնը՝ նշանաւոր է. որոց երկուքն ալ իրենց հանճարովի ու տաղանդովը անմահ կ'փայլին :

Սակայն վնասատու և անորժաններուն գալով՝ միշտ կ'տեսնենք Թէ՛ արժանաւոր անձանց ազգօգուտ ջանքն ու նպատակը սպարդին մնայէ զատ, ազգն ալ իր անհոգութեանը և անտարբերութեանը պատճառաւ նոցա ազգօգուտ ջանքը յառաջ տանելու փոյթ չէ ունեցեր, ուստի և քննիչ ու կազդուրիչ հսկող աջը ազգին կողմէն պակսելով գրեթէ միշտ չ'պիտու անձանց ձեռքն է մնացեր վանքին կառավարութեան սանձը, որով մեկին շինածը՝ միւսը քակելով, ասանկ ազգակործան կրից գործիք ու խաղալիք եղած է ազգին ալ ստացուածքը :

Ըսածնուս հէռուէն փաստ բերելու հարկ չունինք, անսուսիկ արդի Երուսաղէմայ փոխանորդին և Յովի. Պատրիարքին բարեվասակ ջանացողութիւններն ու վարմունքները, որք բաւական են մեր այս ըսածները սպացուցանել: Այս վերջինը բիւ ինքնահաճ բնաւորութեամբը և կոյր կամակորութեամբը՝ նախորդաց կարգ կտնոնը ջնջելու նպատակաւ (1) մինչ ցվերջին

(1) Նոյեան Աղաւնի՝ անուն Թերթը՝ խափանել տուաւ :

ըունչ նոցա ազգօգուա զանքը ի կորուստ մատնել զբաղէցաւ. և որ աւելի ցաւալին է՝ կենդանութեան ատեն որքան որ վանքին օգուտն ու շահերը նաև համարումն ու պատիւը իւր անզուսպ կրից անգթաբար զոհեց ալ նէ, իւր մահուան ատենն ալ անկէ աւելի ազգին սոյսչափ ազմկալից երկպառակութեանց անգամ սկզբնապատճառ եղաւ :

Փողումք յիշել հոս ազգին գոյից և ոգւոյն վրայ տիրելու նը պատակաւ միաբանութեան դէմ ձեռք առած ատեղութեան փորձերը, որոնք յանուն ազգին յօժարեցան տանիլ առաւել այնքան թշնամանաց և հարստահարութեանց, քան հաւատարմութեան դէմ մեղանչել : Պատրիարք բազմած օրէն ի վեր հաշիւ ցոյց տալչուզելով, երբ չորրորդտարին հարկադրեցան խորհրդականք հաշուին կանոնը յիշեցնել իրեն—ազգը մենէ հաշիւ հարցուցած ատեն ինչ պիտի ընենք—ըսելով,—միլլէթ՝ տիւմէնի պանա թէւ լիմ էթմիշ, սիզի թանըմազ—պատասխանը առնելէ զատ, նորա վերջին գաւաթին հակառակութեան և հալածանաց դառն մրուրքն ալ սկսան միաբանները քամել :

Ասկէ յառաջ եկաւ զանգատանաց ձայներու արձագանքը, որոնք ազգ. գերագոյն Փողովոյն ականչը հասած ըլլալով, յիշեալ պատրիարքը Պօլիս հրաւիրել որոշեց և անմիջապէս հրաւիրակ առաքեց յՆրուսաղէմ, այլ նա սոյն որոշման դէմ ուրիշ միջոցներ ձեռք առաւ, և պատիր հնարքներով և խորհրդականաց ալ զիրկը նէտուելով հանրագրութիւն մ'ալ ստացաւ՝ միջոց վաստկելու համար ազգ. ժողովէն : Իսկ երբ կամքը կատարուեցաւ, առաջինէն աւելի սաստկացուց կատաղութիւնը այն միաբանից դէմ, որք ճշմարտութեան և ազգին իրաւանց աջակցիլ պարտանձին համարած էին, որոնցմէ շատերը վշտացուց, և զոմանս ի գերեզման մահու իջեցուց. և շատերն ալ վնաստելով յուսակտուր վանքէն հեռացան (որ փնաս մեծ էր առաւել ազգին, քան հեռացողաց...) : Նորա ուզածը այս ըլլալով՝ փոխանակ օրինաւորութիւնը յարգելու և միաբանութեան հետ սիրով և խաղաղութեամբ վարուելով յօգուտ ազգին ջանասիրելու—ամ էէրինէ էշէկլէր պաղլարըմ—ըսելով, իւր կամահաճ ակնարկութեանց երկրպագուներ հաւաքել և յաճախ ձեռնադրութեամբ (իբր թէ

նախկին միաբանից պատիւը կոտրելու միջոց մը համարեց) հասնողին զլուխը վեղար անցնելու հետամուտ եղաւ (1) — ասի բռնակալաց սկզբունքն ու սովորոյթն է և ախտ փարաւօնական, ըստ այնմ թէ՛ յարեաւ այլ թագաւոր, որ ոչ ճանաչէր ըզ Յովսէփայն հաւատարմութեան զյարգ — ուստի և այն աստիճան հասաւ եղծումը, որ իր սահմանէն ալ դուրս ցամկելով անձամբ իսկ՝ սաստիկ և կատաղի լրբութեան ձեռքը իբրև Թըշուառ գերի մը՝ Իսա զայրոյթ սրտին կաթուածի մը հանդիպելով յանկարծ մեռաւ, օրինակ չար Թողլով յետամնայից: Յորմէ օրինակ առնելով և արդի միաբանութիւնը, աւելի ժանտ և դաժան ընթացք և վարմունք գործադրել ժպրհեցաւ (2) և կոնակը ճիզվ:

(1) Անա ասանկով նուաստացեր է վեղարին պատիւնալ. և շատերը նորա ներքև պարունակուած պարտականութեանցը վերահասու չըլլալով, վարդապետական պաշտօնն ալ աղարտուէր է, վասն զի եթէ տեղեակ ըլլան, ոչ ոք կրնար համարձակիլ այդ լուծին պարանոց երկնցնելու, ինչպէս հին առած մ'ալ կըսէ՝ Այս անանկ Իսնձուրաց հեղինակի (տէվրիշի) մը քնկուղ կամ զլխարկ (վեղար) մ'է, զոր ոչ դնողը գիտէ, և ոչ գիտողը կ'համարձակի դնել: (Ա. Տիմ Ե. 22.)

Ասանկ Պատրիարքաց վարմունքը խիթալի վիճակի մը հասուցած է խեղճ միաբանից կացութիւնը, որոց ապագան ապահովեալ և երաշխաւորեալ չէ:

(2) Ինչպէս Յօնաննէս Պատրիարքին մեռնելէն ետև արդի միաբանները ամէն կերպ անօրէնութիւն՝ անխնայ և չարաչար գործադրեցին Զիլինկիրեան Յակոբոս Վ. ին դէմ զրպարտելով, զրկելով և մինչև անգամ հալածելով դանի, մի միայն ազգային իրաւանց և Երուսաղէմի վանքին ներքին կանոնաց հակառակ գործածուած բռնաբարութեանց դէմ ախոյեան կանգնած և վանուց բարեկարգութեան և յառաջդիմութեան ընթացքի մէջ մտնելու և յարատեւելու և միաբանութեան ապագան ապահովելու մասին եռանդագին բաղձանք և ասոր համար մեծամեծ ջանքեր յայտնած և անձանձիր աշխատանք չ'խնայած ըլլալուն պատճառաւ:

Յիշեալ միաբանութիւնը նորա զլխուն յանիրաւի տեղացուցած անյազ վրէժ-խնդրութեան սպառնալից որոտումները իր սահմանին մէջ ալ բաւական չ'համարելով՝ իր ոճրագործ ատելութեան ձեռքը՝ նորա գոյքը պահպանող սենեկին փականացը երկնցնել անգամ յանդգնեցաւ — երբ նա վատթար վարչութեան պատճառաւ վանուց ցաւալի վիճակին՝ ազգին կողմէն դարման և փոյթ ձեռք բերելու համար ի Կ. Պօլիս կ'աշխատէր — յափշտակելով նորա ժառանգական ստացուածքը, որուն դէմ բողոքած է և կ'բողոքէ առ ազգային կեդրոնական վարչութիւն, ըստ պատելով՝ Թէ իւր ծնողական ժառանգութեան յափշտակիչ ձեռքերէ ազատուելուն, և Թէ իւր աւագ Թարգմանութեան պաշտօնը վարած ժամանակ ըրած ծախուց հաշիւները տեսնուելուն: (Նկայք սպանցուք. զի մեր լիցի ժառանգութիւն):

մեքենականութեան տալով օւզգին իրաւանց և օրինացը դէմ ալ ապստամբութեամբ զրոշակ բացաւ զլուխ վերուց և սկսաւ քղ-զին բարեյօժար կամացը հակառակ շարժիլ:—Փոյթ չէ. մեր ազգին համար անցուկը՝ մոռցուկ է, և հաստն ու բարակը մէկ զին:—

Ահա զուր ջան և անօգուտ վաստակ և ժամանակի վատնումն և Երուսաղէմայ վանքին ամլութեան պատճառները, և արժանաւորին ու անարժանին նկարագիր պատկերը, զոր հարկ և պատշաճ համարեցինք զնել հոս, որպէս զի օգտակարն ու վնասակարը ըստ ինքեան ապացուցուի, և ընտրութեան մասին ազգին ազատ իրաւանցը և Լուսաւորչական Ս. եկեղեցւոյ աւանդութեան և դրութեանը դէմ՝ նոր և ազգակործան խտրութիւն հնարող ճիզվիթութեան նպատակը պարզուի: Վասն զի եկեղեցականաց մէջ խտիր զնել ուզելը, ազգին իրաւունքը բռնաբարել և նորա եկեղեցւոյն մաքուր դրութեան դէմ անիրաւել՝ ըսելէ զատ ուրիշ բան չէ:

Ի սկզբանէ անտի Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ՝ Կաթողիկոսութիւնն, Պատրիարքութիւնք, վանահայրութիւնք և առաջնորդութիւնք՝ իւրաքանչիւրն իր մէջ պարունակող եպիսկոպոսաց, և կամ ընդհանուր եկեղեցական պաշտօնէից համար սահմանուած իրրև ժառանգական յաջորդութիւն մը չըլլալուն համար, բնականաբար առանց ո՞ր և է խտրութեան նորա այս սեփական Աթոռներուն համար կրնան ընտրուիլ այն եկեղեցականները, որոնք եկեղեցւոյն պայծառութեան և ազգին լուսաւորութեան նկատմամբ Թէ բարոյսալէս և Թէ նիւթապէս արդիւնք յառաջացնելու և յիշեալ ազգային հաստատութիւնները արդիւնաւորելու չափ տաղանդ ունեցած ըլլան:

Եթէ այս պաշտօնատարութիւնք իրրև ժառանգական յաջորդութիւն են, ուրեմն քնչու անոնք ի նախնեաց մասնաւոր օրէնքներով հաստատուած ու աւանգուած չեն մեզի. սա ամենէն պարզ և յայտնի է Թէ՛ Կաթողիկոսութիւնն անգամ՝ որ ամենէն բարձր Աթոռն է, ժառանգական յաջորդութիւն չէ, Թող Թէ Երուսաղէմի պատրիարքութիւնը. վասնորոյ ընտրելի անձը՝ որ տեղէն, ո՞ր վանքէն կամ ո՞ր և է ազգային հաստատութեան միաբանութենէն ըլլայ՝ ըլլայ, անխտիր՝ Ազգը միմիայն տաղան-

դատրն ու արժանա որը ընտրելու պարտական է առանց կողմնասփրտութեան՝ որովհետև Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին ընդհանրապէս իր եկեղեցականները մէկ սեղանի պաշտօնեայ կը ճանչնայ, և պատրական դրութեան պէս զանազան կրօնաւորներու կամ մխարանութեանց բաժնուած չըլլալը ամենուն յայտնի է, (Թէ և արդի մեր եկեղեցականները իրենց եկեղեցոյն կրթութենէն շէղած և միմեանց կապակցութենէ լուծուած իրար ատել և հալածել գիտեն ի շնորհս շահասիրութեան և մարդահատոյութեան) սես այս մասին՝ Երուսաղէմայ խնդիրն ու Մեծնուս վերնագրով 1861. օգոստ. 1 տպեալ տետրակը:

Իսկ եթէ Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը ժառանգական է՝ ըստի, այսինքն յիշեալ վանքին միաբանութեան իբր Թէ հազորդ չեղող եկեղացականաց արգիլուած է, ուրեմն ինչու Հանճէ վարդապետ — եւ թէ յարսափուս — բառը կ'յարէ: Սոյն իսկ յարտաքուստ քառը զօրուոր կերպով կ'հաստատէ Թէ՛ դրսէն ալ եկեղեցականք իրաւունք ունին Պատրիարք ընտրուելու այն աժոռին համար: Յիշեալ վարդապետին այս ըսածները երբէք խարտութիւն չեն պտրունակէր, այլ յաւէտ արօտութիւն կուտան Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցոյ բոլոր եկեղեցականաց այն Աժոռին Պատրիարքութեանը մասնակցելու:

Եթէ զլիաւոր և ուշադրութեան արժանի կէտ մը կայ, սա է Թէ՛ Հաննէ՛ նզով կ'կարգայ Թէ ներսէն և Թէ դրսէն այն բիրտ, տգէտ, փառամօլ ու շահամօլ եկեղեցականաց զլիաւն, որք վասն մարդահատոյութեան և փառաւօրութեան յիշեալ պատրիարքութիւնը ձեռք անցնելով և բարեպաշտ ուխտաւորաց կամ ազգին բարի նպատակաւ տուած նուէրներէն զոյացած վանքին դրամը իւրեանց հաճոյիցը համար շոսյլութեամբ, զեղխութեամբ վատնելու յանդգնած են և կ'յանդգնին:

Թէ եկեղեցականներէն և Թէ աշխարհականներէն՝ անոնք որ Երուսաղէմի Պատրիարքի ընտրութեան խնդրոյն մէջ ամեն ջանք ի գործ դրին և ղնել կ'աշխատին, յիշեալ Պատրիարքութեան ժառանգական յաջորդութեան կերպարանք մը տալու, և Ազգին միւս եկեղեցականաց իրաւունքը բռնաբարելու վատ նպատակաւ՝ Հաննէ՛ բարեյիշատակ վարդապետին՝ որոշ, անկեղծ

և ազգաշէն խօսքերը չարաչար մեկնելով, նորա՝ մարդանանոյ, փառասնոյ և ազգաւեր անձանց Պատրիարք ընտրուելնուն գէմ յիշած նզովքը, միաբանութենէ դուրս եկեղեցական պաշտօնէից Պատրիարք ընտրուելուն գէմէ ըսելու՝ վէճեր ու վիճաբանութիւններ յարուցանելու չամաչեցին, ուրիշ նպասակ չունէին, բայց միայն յիշեալ Պատրիարքութիւնը իւր տեղւոյն մէջ սահմանափակ ընելով, այն բարձր ու փափուկ պաշտօնը և՛ ազգային հաստատութիւնը իրենց հաճոյ, փառամօլ, շահասէր և մտխոզ անձանց ձեռքը մնայ, որ դիւրութեամբ կողոպտուելով, կարենան իրենց նպատակին հասնիլ։ Սէ կարծեմք թէ ասկէ ետքը վանքին էշպանը անգամ Պատրիարք ընտրել տալու պիտի աշխատին ի շնորհս ներսէն ըլլալու կոյր կանակութեան, որ կ'նպաստէ ճիգվիթութեան նպատակին. (նվ անմտութեանն)։

Ուստի մենք ալ ընդ Հաննէի նզովք և անէծք կ'կարգանք՝ ոչ միայն Երուսաղէմի Պատրիարքութեան չարանենց նպատակաւ ձեռք նետել ուզողներուն, այլ և ազգին ուրիշ բոլոր Աթոռներուն, վանքերուն, առաջնորդութեանց և այլ ազգ. հաստատութեանց տիրապետական և շահասիրական ոգով ձեռք երկընցնէլ ջանացող եկեղեցականաց զլիսուն, և կ'խրատենք մեր բարեմիտ հապարակութիւնը, որ միշտ արթնութեամբ հսկէ իւր բոլոր սեփականութեանց եւ ստացուածոց, որ չըլլայ թէ այնպիսի շահամօլ եւ սնափառ անձանց ապականիչ եւ մտխոզ ձեռքը իյնալով վատնուին եւ փճանան յանհնարին վիշտ եւ ի մեծ ցաւ ճշմարիտ ազգասիրաց ։

ԿԱՐԵՒՈՐ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

Մեր ազգ. բոլոր վանքերուն ինչ նպատակի և վախճանի համար հաստատուած ըլլալը յայտնած ժամանակ, ըսած էնք թէ՛ անոնք առանց բացառութեան Ազգին անբռնաբարեյի սեփականութիւնները ըլլալնուն և ազգէն կախում ունենալնուն հափար, ազգ. Վարչութեան նոցա նկատմամբ ընելիք տնօրէնութիւնները սիրով ընդունելու են ։ Քաջ գիտենք թէ՛ մեր բոլոր այս

ըսածները ոմանց գրգռութեանը պատճառ ըլլալով պիտի սկսին դարձեալ պնդել թէ՛ վանօրայք ազգէն կախում չունին, նոքա ազատ են ամէն պատասխանատուութենէ, և նոցա մէջ պատրաստ պարեալ վանահարց և միաբանից ձեռքը ժառանգական իրաւունք մ'է, և թէ՛ ազգին անոնցմէ հաշիւ պահանջելը կամ ո՛ր և է տնօրէնութեան ձեռնարկելը մեր հաւատքին կ'դրայի (տինիմէ սէօյտիւ) :

Ասոնք սոսկ երևակայական և կեղծուպատիր, և միայն ի շահամօլ կրից յառաջ եկած խօսքեր եղած ըլլալը՝ խելքը զլուխ, ողջամիտ և իմաստուն անձանց յայտնի ըլլալով, ամենայն անկեղծութեամբ և իողճի մտօք կ'վստահացնենք ու կ'ըսենք թէ՛ անոնք որ ատեն ստեն այս տեսակ նենգաւոր խօսքեր իւրեանց անսուրբ բերանէն դուրս թափած են ու կ'ծափեն, նպատակնին ուրիշ բան չէ, բայց միայն բարեպաշտ և անկեղծ հասարակութիւնը խաբելով կարող ըլլան վանքերը Ազգին բացարձակ իրաւասութենէն հանել և իրենց շահասիրութեան ծառայեցնել :

Թող բարեպաշտ հասարակութիւնը չ'խաբուի՝ անոնց չարագրդիւ թելադրութեանց ունկն դնելով, և կրցածին չափ հեռու փախչի անոնց կուսակից ըլլալէ, (Թէ և այս պարագայներուն մէջ չգիտութեամբ ոմանք անանկներուն կողմը յարեցան և իբրեւ մեքենայ ազգ . իրաւանց դէմ գործիք եղան) և թողու որ ազգը իր Սահմանադրութեան տրամադրութեանցը համեմատ իրաւունք բանեցնէ վանօրէից ալ վրայ, պարտաւորելով զմիաբանութիւնս և զվանահայրս՝ որ իրենց կոչումը և պարտքը ճանչնան և մտնեն բարեկարգութեան այն ընթացքին մէջ, զոր ազգը անձկանօք կ'փափաքի տեսնել :

Մեր ազգին վանականք կամ եկեղեցականք՝ աշխարհային կամ քաղաքական գործոց խառնուելու ոչ արտօնութիւն ունին և ոչ իսկ իրաւունք, որն որ Ս. Աւետարանին ոգոյն հակառակ է, ուստի և Հայաստանեայց Լուսաւորչական Ս, եկեղեցւոյն դրութեանն ալ բոլորովին հակառակ : Թէ և կ'տեսնենք թէ ազգը վերջի ատենները ազգասէր հայրերուն կամ հովիւներուն հաւատարմութեանը յամենած է իր գոյքը և քաղաքական գործքերը,

բայց չէ մէ տիրապետական ոգով իշխելու կամ ըստ քմաց մտխելու հա ետր, այլ իրրև խնամատար պահելու և պահպանելու, և պահանջած ատեն արդիւնաւոր հաշիւ ցոյց տալով ազգին և ետ ուղած ատենն ալ՝ դարձեալ ամբողջ նորա յանձնելու պայմանաւ : Նստ սնգամ լսած ենք թէ՛ ազգին նեղ օրին համար կարտրաստութիւն ասոնք՝ ըսելով, կրկեղեքէն զոտզը, ասկէ աւելի ինչ նեղ օր կ'ըլլայ ազգին համար, եւ ո՛ր են պատրաստուածները . . . :

Ազգը պարտական է մարմնաւորը մտտակարարել և իւր եկեղեցականաց բարոյական կրթութեան վրայօք հոգ տանիլ և փոխարէն՝ անոնցմէ կրօնական և բարոյական ուսմանց և զիտութեանց պտուղ պահանջելն ալ իւր ազատ իրաւունքներէն մէկն է, զոր պէտք չէ երբէք անգործադրելի թողուլ :

Թող ներուի մեզ ըսել թէ՛ մեր ազգին եկեղեցական մասը ընդհանրապէս նախնեաց ոգւոյն և ընթացից հակառակ քաղաքական գործերու ալ ձեռք երկնցուցած ըլլալուն պատճառաւ է որ՝ հետզհետէ ճշմարտութեան ուղիղ պողոտայէն խտտորելով դժբաղդաբար մեծ և ազգաշինաս մոլորութեան մէջ սահէր և սնախառութեան ու շահամոլութեան ճանկը իբրև գերի կամայ ակամայ ամէն վատութեանց, և որ աւելի ցաւալին է՝ արծաթսիրութեան՝ այսինքն է անհատութեան ներքև գծնելու և խոնարհելու, նաև ոճրագործ չարութեանց սնգամ զիջանելու և մասնակցելու և օտար կրօնից մէքենականութեան ձեռքը գործիք ու խաղալիք ըլլալու անձնատուր եղած է : Իր այս ընթացքով, ինչպէս կ'տեսնենք՝ քրիստոնէութեան նախատինք և զայնակողութեան ու բամբասանաց առիթ ըլլալով իւր պատիւն ու համարումն ալ վերցած է :

Վասն զի քանի որ ընթացք կամ գործ՝ հոգևոր Ս. կոչման չը համապատասխանէր և նորա ենթակայնաւ երեւոյթս կրօնասէր կ'ձևանայ, ըսել է թէ՛ ի հաւատոց ևս ունայնև թափուր ըլլալ կը նշանակէ, ուստիև նա գառնազգեստ գայլ մը համարուելով իւր ընկերները խածատող և զիշատիչ ըլլալէ զտա, հասարակութեան բարոյականութիւնն ալ խանգարող և զանի պատառող գաղան մը դարձած ըլլալը ինքնին կ'յայտնէ. որովհետև գործք՝ հաւա-

տոյն արտայայտ նշանն է. և անդրադարձաբար ինչպանց անտի ի յայտգայ և հաւատքն, ուստի և ըստ Առաքելոյն՝ առանց գործոց հաւատքը մեռած է, և քանի որ էկեղեցականները նորա համաձայն գործք և ընծացք չունին, ապա ուրեմն ըսել է թէ՛ և հաւատք և զուժ անգամ չունին . — Եւ որ ընտանեացն (ազգին) խնամ ոչ տանիցի, ի հաւատոյն ուրացեալ է, և աւելի ևս քան զանհաւատուն է — :

Ազգը իր էկեղեցական մասը իրեն օգտակար անդամ ընելու համար՝ պարտի նախ զանոնք ամփոփել և չափաւորել: Երկրորդ նոցա օրինաւոր կառավարութեանը համար նախնի սըրբազան Հարց օրէնքներով սահմանուած նոցա կարգն ու կանոնը վերանորոգել և հաստատել, որպէսզի իրենց սահմանին մէջ նոցա հաւասարակշռութիւնն ալ անխախտ և անեղծ մնալով կարող ըլլան առ ազգն և առ Աստուած ունեցած պաշտօնն ու պարտքերնին ճանչնալ և Ս. կոչման համեմատ կատարել:

Հետևաբար ազգն ալ իր բոլոր ազգ. կալուածոց և հաստատութեանց, զոյից և սուսցաւածոց ըստ օրինի տէրը ըլլալով իրեն պարտքն ու իրաւունքը գործադրել ջանասիրէ, և գեթ առ այժմ փոքր ինչ փոխառութեամբ իւր ազգ. գործերը կարգադրել հոգ տանի: Եւ ահա այն ատեն ազգերնուս էկեղեցական պաշտօնեաները իրենց Ս. կոչման համաձայն հոգևոր սահմանին մէջ՝ բոլոր հասարակութեան անկեղծ մեծարանքն ալ կրնան ընդունիլ իբրև ազգին անձնուէր ու հաւատարիմ հովիւները ու հայրերը. ապա թէ ոչ, նոցա անկարգութեանը պատճառաւ ազգին ալ ապագան խիստ վտանգաւոր կերելի:

Ազգութեան փոփոկութիւնը զգայող և զանի միշտ երսւող սիրտ մը, ազգին արդի ցաւալի վիճակին նկատմամբ՝ աղէկիզեալ կ'այբի ու կ'առջորի. վասն զի ցաւ մը, վտանգ մը՝ որ հանրութիւնը կ'կրէ, կ'սեփականի զգայուն անհատի մը: Հայը, որ կրած է և կ'կրէ դառնութիւն, վիշտ, տառապանք եւ թշուառութիւն, իւր վատշուէր՝ աշխարհական եւ էկեղեցական անհատներն են պատճառ:

Այս ցաւը ու նաև եղծումներէն յառաջ և կած վտանգը փարատելու համար ազգութեան ազնուութիւնն ու փոփոկութիւնը զգա-

ցող դարձեալ եկեղեցական եւ աշխարհական անհատներան զիւցափական ոյժը սլէտը է. թէ մեծատուն եւ թէ աղքատ՝ խեղացի ազգասիրաց համար է խօսքերն իս. որոց խոհեմ և հեռատես, խոհուն և արթուն ուսումնական բազուկը միայն կարող է դարմանել ցաւը եւ դիմակալել վատութեանց եւ զազը ու նորա եկեղեցին կործանումէ ազատ պահել. յայնժամ վտանգը փախուտ տալով՝ աղքատութեան, տգիտութեան եւ թշուառութեան սեւ ամպերն ալ կ'փարատին եւ ազգը երջանկութեան մէջ կը փայլի ու կ'փառաւորուի՝ ճշմարտապէս փառաբանիչ եւ երկըրպագող ըլլալով Տեան Աստուծոյ ամենակալին :

Այս ցաւոց եւ ազգափնաս դաւաճանութեանց եւ առ գուն հասեալ վտանգներուն առջեւը ուրիշ բանով չ'կրնա՞նք առնուիլ, բայց միայն ազգութեան եւ նորա յառաջադիմութեան. Ծաղաստող օրէնքի մը սիրովը եւ նորա անթերի զործածութեամբը, որ կարող է ամբողջ եւ ազատ կացուցանել զԱզգը եւ նորա Ս. եկեղեցին օտար հրապուրանքներէ եւ ներքին դարանագործ ազգակործան ձեռքերէ, եւ առաջնորդել այն շաւիղը՝ ուրկէ կ'ընթանան դարուս քաղաքակիրթ եւ լուսաւորեալ ազգերը :

Եթէ ըսուի՝ թէ իւրաքանչիւրոց սիրտը (գանձը) մարած է. և ասանկ նեղ ժամանակի մէջ իր օրական պարենը անգամ ճարելուն տարակուսած, ատոնք ո՞վ սլիտի մտածէ. կ'պատասխանենք թէ՝ այդ յուսահատութիւնն ալ վտանգաւոր է եւ մահառիթ, այլ էլս հնարից գտնելն է՝ քաջութիւնը, ուստի և խոնարհաբար կ'յորդորենք եւ կ'խրախուսենք ըստ Առաքելոյն՝ — Որ ինչ իմաստութեամբ, որ ինչ օգտակար ընծացք և հանճար բարի, միաբան սիրով և ընկերութեամբ զայն արասչիք—: Եւ Աստուած՝ որ աղբիւրն է սիրոյ և բարութեան՝ աղբերացուսցէ առատատապէս զողորմութիւն իւր, առաջնորդելով զամենեսին և զԱզգ մեր համայն յաւէտ ի բարին :

Վ Ա Խ Ճ Ա Ն

Ի 1861. Թուականէ, մինչ ց 1864. յունվ. 1.

8 Ա Ն Կ

	Էրես Ա.
Յառաջաբան	
Բանալի ազգաւէր մեհենականութեան	4
Նկարագրութիւն հիզվիթութեան .	3
Ծանօթութիւն Հայ — հիզվիթ ընկերութեան	7
Կեդրոն հիզ. ընկերութեան լուսաւորչական Հայոց մէջ ի Կ. — Պօլիս, Էւ նորա . . . զգալի արդիւնքները	9
Նկարագրութիւն ազգային եկամեայ անցից	34
Ճիզվիթա. դարձումք ի միջոցի քննութեան սահ.	63
Վերջաբան	77
Յորդորակ	82
Ընդարձակ ծանօթութիւնք	93
Կարեւոր տեղեկութիւն	152

ՎՐԻՊՍԿՔ

սխալ	երես	տող	պշ/իշ
էն	1	15	ամենէն
կ'սկսն	30	15	կ'սկսին
որպէս զի	32	7	(որոգայթ երոտդ) որպէս զի
անիծեց	37	21	անիծից
ցնքել	42	33	տողոգրքել
1862	70	11	1863
երազով	74	2	երազելով
փափափն	76	29	փափափանն
սեանը	87	49	սեանց վրայ
քաքթլ	95	8	քաքթլ
որ	114	32	որով
այ	115	9	այս
պասնագիրք	»	31	պասնագիրքը
զոզին	»	32	կոզին
պասնառաւ	»	34	պասնառ
մասենագրերն	118	9	մասենագիրքերն
ազգիս	121	6	ազգիս
կերսնցու	122	4	կորսնցու
պատրագ	126	11	պատարագ

